

АНОТАЦІЇ

Антонюк В.П. Соціально-економічні проблеми формування і використання трудового потенціалу Донецької області. – С. 100.

Досліджено проблеми формування й використання трудового потенціалу Донецької області. Здійснено оцінку ефективності використання трудового потенціалу та визначено напрями підвищення її рівня в контексті соціоекономічного підходу.

Ключові слова: трудовий потенціал, професійно-кваліфікаційний рівень, зайнятість, продуктивність праці, регіон.

Воловодова О.В., Іщенко О.В. Відносини «вертикальної ієрархії» як основа моделі взаємодії органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян. – С. 197.

Розглянуто особливості дисфункціональної організаційної моделі взаємодії суб'єктів місцевого самоврядування (в першу чергу – органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян), що сформувалася в Україні внаслідок реформування на основі некритичного перенесення західних інституціональних зразків без урахування особливостей українського суспільства. Проаналізовано наслідки функціонування моделі взаємодії, що склалася.

Ключові слова: місцеве самоврядування, органи самоорганізації населення, недержавні організації, організаційна модель взаємодії.

Гривевська С.М. Соціоекономіка й соціальна орієнтація економіки: відмінності та спільні концептуальні основи. – С. 73.

Розглянуто проблеми державного регулювання соціальної орієнтації економіки з позицій соціоекономіки. Визначено спільні концептуальні основи соціальної орієнтації економіки й соціоекономіки та їх відмінності. Запропоновано загальні економічні підходи до визначення взаємозв'язків соціоекономіки та соціальної орієнтації економіки.

Ключові слова: соціоекономіка, соціальна орієнтація економіки, державне регулювання національної безпеки, соціальна й економічна політика, соціалізація бюджету.

Гришнова О.А., Кочума І.Ю. Соціальний капітал у системі економічних ресурсів. – С. 38.

Розкрито сутність і роль соціального капіталу на різних рівнях його дослідження: індивідуальному, на рівні організації та макrorівні, визначено особливості соціального капіталу та його місце в системі економічних ресурсів. Соціальний капітал інтерпретується як специфічний економічний ресурс, який має як спільні, так і відмінні риси з іншими формами капіталу, а також як чинник, що сприяє більш ефективному їх використанню.

Ключові слова: соціальний капітал, економічні ресурси, соціальні мережі, цінності, норми, довіра.

Задорожний Г.В. Про методологічні підстави пізнання і становлення соціальної економіки. – С. 49.

Розкрито сутність і зміст двох нових напрямків науки – соціальної економії та соціоекономіки. Обґрунтовано їх переваги та необхідність подальшого становлення для збереження і розвитку людської цивілізації. Висловлено критичні оцінки і судження щодо механічного спрощеного підходу до визначення предмета соціоекономіки. Пропонується соціальну функцію економіки базувати на моральному критерії в розрізненні потреб і видів людської діяльності.

Ключові слова: соціальна економія, соціоекономіка, методологія економічної науки, методи «культурного співробітництва», ціннісна конкурентоспроможність, самореалізація, соціальне партнерство, моральний критерій.

Каленюк І.С., Куклін О.В. Сучасні тенденції трансформації освіти у глобальному середовищі. – С. 86.

Досліджуються тенденції трансформації економічного механізму функціонування систем освіти у країнах світу в умовах сучасної глобалізації.

Ключові слова: фінансування освіти, глобалізація освіти, фінансові ресурси освіти.

Котов Є.В. Соціально-економічні чинники формування стану здоров'я населення України. – С. 112.

Розкрито чинники, які формують стан суспільного здоров'я, й оцінено їх вплив. Наведено прогноз розвитку рівня здоров'я населення залежно від соціально-економічного стану.

Ключові слова: здоров'я, рівень життя, бідність, соціальна група.

Кузнецова Д.В. Домогосподарства сучасного суспільства як об'єкт соціоекономічної науки. – С. 189.

Стаття розкриває складну сутність сучасного домогосподарства, що обумовлена взаємодією економічних та неекономічних мотивів поведінки його членів. Проведене дослідження визначає необхідність соціо-

економічного аспекту аналізу його ролі та закономірностей розвитку ведення домашнього господарства, що дозволить визначити сучасні особливості та закономірності прояву соціоекономічної науки.

Ключові слова: домогосподарство, відтворення, людська особистість, споживання, соціоекономіка, міждисциплінарний підхід.

Логацова Л.М. *Соціоекономічні аспекти вирішення житлової проблеми.* – С. 176.

Розглянуто взаємозв'язок статистичних та соціологічних оцінок стану вирішення житлової проблеми. Виявлено неузгодженість кількісних оцінок житлової забезпеченості з потребами у доступному та добротному житті. Запропоновано запровадження соціологічного моніторингу з метою відстеження впливу на економічні та соціальні аспекти життєдіяльності процесу реформування житлово-комунальної сфери.

Ключові слова: житло, потреби, житлово-комунальна сфера, моніторинг.

Мельцер Л.Г. *Про можливості залучення соціоекономіки до прискорення інноваційного розвитку.* – С. 123.

Розглянуто проблеми залучення можливостей соціоекономіки для з'ясування й виправлення стану з інноваціями в Україні. Зроблено спробу дослідити розвиток положень соціоекономіки від її джерел до гострих ситуацій сьогодення, а також зазирнути в майбутнє цієї науки. Відзначено наявність в Україні висококваліфікованих кадрів, необхідних для розвитку науки, створення конкурентних переваг вітчизняної економіки.

Ключові слова: соціоекономіка, інноваційний розвиток, взаємовідносини учасників інновацій, управління.

Новікова О.Ф. *Соціоекономіка: потреба становлення й розвиток в Україні.* – С. 6.

Визначено сутність соціоекономіки як нового напрямку науки, який започатковано американським дослідником А. Етціоні. Обґрунтовано переваги міжнародного досвіду застосування міждисциплінарних підходів та методів соціоекономіки у практиці управління. Розкрито досягнення російських учених у розвитку соціоекономіки. Визначено проблеми, які потребують розвитку соціоекономіки в Україні, запропоновано напрями її становлення.

Ключові слова: соціоекономіка, міждисциплінарний підхід, економічна та соціальна поведінка, соціальні інновації, ефективність управління, механізми запровадження.

Панькова О.В. *Довіра як основа формування й розвитку соціального капіталу.* – С. 155.

Досліджується феномен довіри як важливий нематеріальний актив, що забезпечує стійкість і соціальну стабільність українського суспільства; як підґрунтя та інструмент розвитку, накопичення соціального капіталу. Виявлено вплив довіри на систему соціально-економічних відносин, визначено оптимальні форми розвитку і накопичення соціального капіталу на виробничому рівні.

Ключові слова: довіра, соціальний капітал, соціальні інститути, влада, культура, соціальний діалог.

Прогнімак О.Д. *Соціальні мережі як ресурс розвитку інноваційних процесів в інформаційному суспільстві.* – С. 163.

Стаття присвячена аналізу ролі соціальних ресурсів у розбудові інноваційної економіки. Розкрито інструментальні цінності соціальних мереж як умови стимулювання інноваційних процесів в інформаційному суспільстві.

Ключові слова: соціальний капітал, соціальні мережі, інновації, ресурси розвитку, віртуалізація економічних процесів.

Сафонова Т.В. *Теорія людського капіталу як інтегральна концепція розвитку соціальної та економічної сфери.* – С. 134.

Досліджується еволюція теорії людського капіталу та внесок українських вчених у її розвиток. Обґрунтовується інтегральна соціоекономічна природа людського капіталу.

Ключові слова: людський капітал, освіта, продуктивні здібності, соціальний розвиток.

Сухих В.А. *Теоретико-методологічні й науково-практичні основи формування соціоекономіки у просторі регіону.* – С. 23.

Обґрунтовано необхідність формування соціоекономіки і використання її методологічних основ для ефективного управління розвитком регіону. Пропонуються методологічні особливості регіонального аналізу та синтезу розвитку соціоекономіки, обґрунтовуються методологія стратегічного розвитку та принципи управління соціоекономікою регіону.

Ключові слова: соціоекономіка, управління розвитком регіону, інноваційні моделі соціально-економічного розвитку.

Шамілева Л.Л. *Особливості побудови соціоеконометричних моделей на змішаному факторному просторі.* – С. 63.

Подано методологічні підходи до побудови, ідентифікації та змістовної інтерпретації економетричних моделей взаємозв'язків на факторному просторі, що поєднує ознаки, виражені як метричною, або порядковою, так і дихотомічною, або номінальною, шкалами. Розглянуто особливості використання алгоритмів регресійного аналізу для побудови моделей такого типу. На фактичному матеріалі наведено варіанти апробації запропонованих підходів.

Ключові слова: економетрична модель, стохастична залежність, коефіцієнти регресії, метрична, дихотомічна шкала, порядкова шкала, структурна змінна.

Шаульська Л.В., Полянська Я.Л., Кримова М.А. Методичні основи оцінки стану та умов розвитку трудового потенціалу. – С. 145.

Викладено основні складові моделі ефективного використання трудового потенціалу регіону, її принципи, етапи та механізм реалізації кожного з них. Модель ґрунтується на оцінці тенденцій змін стану трудового потенціалу, що базується на розрахунку динаміки інтегрального показника та допомагає визначити основні напрями заходів розвитку і збереження трудового потенціалу регіонів країни.

Ключові слова: трудовий потенціал, модель, інтегральний показник, регіональний розвиток.

АННОТАЦИИ

Антонюк В.П. *Социально-экономические проблемы формирования и использования трудового потенциала Донецкой области.* – С. 100.

Исследованы проблемы формирования и использования трудового потенциала Донецкой области. Осуществлена оценка эффективности использования трудового потенциала и определены направления повышения ее уровня в контексте социоэкономического подхода.

Ключевые слова: трудовой потенциал, профессионально-квалификационный уровень, занятость, производительность труда, регион.

Воловодова Е.В., Ищенко А.В. *Отношения «вертикальной иерархии» как основа модели взаимодействия органов местного самоуправления и объединений граждан.* – С. 197.

Рассмотрены особенности дисфункциональной организационной модели взаимодействия субъектов местного самоуправления (в первую очередь – органов местного самоуправления и объединений граждан), которая сформировалась в Украине вследствие реформирования на основе некритического перенесения западных институциональных образцов без учета особенностей украинского общества. Проанализированы последствия функционирования сложившейся модели взаимодействия.

Ключевые слова: местное самоуправление, органы самоорганизации населения, негосударственные организации, организационная модель взаимодействия.

Гриневская С.Н. *Социоэкономика и социальная ориентация экономики: отличия и общие концептуальные основы.* – С. 73.

Рассмотрены проблемы государственного регулирования социальной ориентации экономики с позиций социоэкономики. Определены общие концептуальные основы социальной ориентации экономики и социоэкономики и их различия. Предложены экономические подходы к определению взаимосвязей социоэкономики и социальной ориентации экономики.

Ключевые слова: социоэкономика, социальная ориентация экономики, государственное регулирование, национальная безопасность, социальная и экономическая политика, социализация бюджета.

Гришнова Е.А., Кочума И.Ю. *Социальный капитал в системе экономических ресурсов.* – С. 38.

Раскрыта сущность и роль социального капитала на разных уровнях его исследования: индивидуально, на уровне организации и макроуровне, определены особенности социального капитала, а также его место в системе экономических ресурсов. Социальный капитал интерпретируется как специфический экономический ресурс, который имеет как общие, так и отличительные черты с другими формами капитала, а также как фактор, способствующий их более эффективному использованию.

Ключевые слова: социальный капитал, экономические ресурсы, социальные сети, ценности, нормы, доверие.

Задорожный Г.В. *О методологических основаниях познания и становления социальной экономики.* – С. 49.

Раскрыты сущность и содержание двух новых направлений науки – социальной экономики и социоэкономики. Обоснованы их преимущества и необходимость дальнейшего становления для сохранения и развития человеческой цивилизации. Высказаны критические оценки и суждения относительно механического упрощенного подхода к определению предмета социоэкономики. Предлагается социальную функцию экономики базировать на нравственном критерии в различении потребностей и видов человеческой деятельности.

Ключевые слова: социальная экономия, социоэкономика, методология экономической науки, методы «культурного сотрудничества», ценностная конкурентоспособность, самореализация, социальное партнерство, нравственный критерий.

Каленюк И.С., Куклин О.В. *Современные тенденции трансформации образования в глобальной среде.* – С. 86.

Исследуются тенденции трансформации экономического механизма функционирования систем образования в странах мира в условиях современной глобализации.

Ключевые слова: финансирование образования, глобализация образования, финансовые ресурсы образования.

Котов Е.В. *Социально-экономические факторы формирования состояния здоровья населения Украины.* – С. 112.

Раскрыты факторы, формирующие состояние общественного здоровья, и оценено их влияние. Приведен прогноз развития уровня здоровья населения в зависимости от социально-экономического состояния.

Ключевые слова: здоровье, уровень жизни, бедность, социальная группа.

Кузнецова Д.В. *Домохозяйства современного общества как объект социоэкономической науки.* – С. 189.

Статья раскрывает сложную сущность современного домохозяйства, которая обусловлена взаимодействием экономических и неэкономических мотивов поведения его членов. Проведенное исследование определяет необходимость социоэкономического аспекта анализа его роли и закономерностей развития ведения домашнего хозяйства, что позволит определить современные особенности и закономерности проявления социоэкономической науки.

Ключевые слова: домохозяйство, воспроизводство, человеческая личность, потребление, социоэкономика, междисциплинарный подход.

Логачева Л.Н. *Социоэкономические аспекты решения жилищной проблемы.* – С. 176.

Рассмотрена взаимосвязь статистических и социологических оценок состояния решения жилищной проблемы. Выявлено рассогласование количественных оценок жилищной обеспеченности с потребностями в доступном и добротном жилье. Предложено введение социологического мониторинга с целью отслеживания влияния на экономические и социальные аспекты жизнедеятельности процесса реформирования жилищно-коммунальной сферы.

Ключевые слова: жилье, потребности, жилищно-коммунальная сфера, мониторинг.

Мельцер Л.Г. *О возможностях привлечения социоэкономики к ускорению инновационного развития.* – С. 123.

Рассмотрены проблемы использования возможностей социоэкономики для прояснения и исправления ситуации с инновациями в Украине. Сделана попытка проследить развитие положений социоэкономики от ее истоков до острых ситуаций сегодняшнего дня, а также заглянуть в будущее этой науки. Отмечено наличие в Украине высококвалифицированных кадров, необходимых для развития науки, создания конкурентных преимуществ отечественной экономики.

Ключевые слова: социоэкономика, инновационное развитие, взаимоотношения участников инноваций, управление.

Новикова О.Ф. *Социоэкономика: потребность становления и развитие в Украине.* – С. 6.

Определена сущность социоэкономики как нового направления науки, которое основано американским исследователем А. Этциони. Обоснованы преимущества международного опыта применения междисциплинарных подходов и методов социоэкономики в практике управления. Раскрыты достижения российских ученых в развитии социоэкономики. Определены проблемы, требующие развития социоэкономики в Украине, предложены направления ее становления.

Ключевые слова: социоэкономика, междисциплинарный подход, экономическое и социальное поведение, социальные инновации, эффективность управления, механизмы внедрения

Панькова О.В. *Доверие как основа формирования и развития социального капитала.* – С. 155.

Исследуется феномен доверия как важный нематериальный актив, обеспечивающий устойчивость и социальную стабильность украинского общества, как основа, условие, инструмент развития и накопления социального и человеческого капитала. Выявлено влияние доверия на систему социально-экономических отношений, определены оптимальные формы развития и накопления социального капитала на производственном уровне.

Ключевые слова: доверие, социальный капитал, социальные институты, власть, культура, социальный диалог.

Прогимак Е.Д. *Социальные сети как ресурс развития инновационных процессов в информационном обществе.* – С. 163.

Статья посвящена анализу роли социальных ресурсов в формировании инновационной экономики. Раскрыты инструментальные ценности социальных сетей как условия стимулирования инновационных процессов в информационном обществе.

Ключевые слова: социальный капитал, социальные сети, инновации, ресурсы развития, виртуализация экономических процессов.

Сафонова Т.В. *Теория человеческого капитала как интегральная концепция развития социальной и экономической сферы.* – С. 134.

Исследуется эволюция теории человеческого капитала и вклад украинских ученых в ее развитие. Обосновывается интегральная социоэкономическая природа человеческого капитала.

Ключевые слова: человеческий капитал, образование, производительные способности, социальное развитие.

Сухих В.А. Теоретико-методологические и научно-практические основы формирования социоэкономики в пространстве региона. – С. 23.

Обоснована необходимость формирования социоэкономики и использования ее методологических основ для эффективного управления развитием региона. Предлагаются методологические особенности регионального анализа и синтеза развития социоэкономики, обосновываются методология стратегического развития и принципы управления социоэкономикой региона.

Ключевые слова: социоэкономика, управление развитием региона, инновационные модели социально-экономического развития.

Шамилева Л.Л. Особенности построения соэконометричных моделей на смешанном факторном пространстве. – С. 63.

Представлены методологические подходы к построению, идентификации и содержательной интерпретации эконометрических моделей взаимосвязей на факторном пространстве, которое объединяет признаки, выраженные как метрической, или порядковой, так и дихотомической, или номинальной, шкалами. Рассмотрены особенности использования алгоритмов регрессионного анализа для построения моделей такого типа. На фактическом материале представлены варианты апробации предложенных подходов.

Ключевые слова: эконометрическая модель, стохастическая зависимость, коэффициенты регрессии, метрическая, дихотомическая шкала; порядковая шкала, структурная переменная.

Шаульская Л.В., Полянская Я.Л., Крымова М.А. Методические основы оценки состояния и условий развития трудового потенциала. – С. 145.

Изложены основные составляющие модели эффективного использования трудового потенциала региона, её принципы, этапы и механизм реализации каждого из них. Модель базируется на оценке тенденций изменений состояния трудового потенциала, которая основывается на расчёте динамики интегрального показателя и помогает определить основные направления мероприятий развития и сохранения трудового потенциала регионов страны.

Ключевые слова: трудовой потенциал, модель, интегральный показатель, региональное развитие.

ABSTRACTS

Antonyuk V.P. *Social and economic problems of formation and use of labour potential of Donets region.* – P. 100.

The article investigates the problems concerning formation and use of labor potential of Donetsk region. The effectiveness of the labor potential was estimated, the ways of increasing its level in the context of a socioeconomic approach were defined.

Keywords: labor potential, vocational qualification, employment, labor productivity, region.

Grinevska S.M. *Socioeconomics and social orientation of economy: distinctions and common features.* – P. 73.

The article analyses the problems of government regulation of social orientation of economy from the view of socioeconomics. General conceptual bases of the social orientation of economy and socioeconomics are defined and their distinctions as well. The author offers general economic approaches to determination of relations between socioeconomics and social orientation of economy.

Keywords: socioeconomics, social orientation of economy, state regulation, national security, social and economic policy, budget socialization.

Grishnova O.A., Kochuma I.Yu. *Social capital in the system of economic resources.* – P. 38.

The article describes the nature and role of social capital at different levels of its research including individual, organizational and macro level as well as the characteristics of social capital and shows its place in the system of economic resources. Social capital is interpreted as a specific economic resource that has both common and distinctive features when compared with other forms of capital, as well as a factor that contributes to their more effective use.

Keywords: social capital, economic resources, social networks, values, norms, trust.

Kalenyuk I.S., Kuklin O.V. *Present trends in transformation of education in the global environment.* – P. 86.

The article reviews the trends in transformation of the economic mechanism of educational systems in the world under globalization.

Keywords: financing of education, globalization of education, financial resources of education.

Kotov E.V. *Social and economic factors of public health formation in Ukraine.* – P. 112.

The article deals with factors that shape the state of public health, and evaluates their impact. The forecast of the level of public health depending on the socio-economic status was made.

Keywords: health, living standards, poverty, social group.

Kuznetsova D.V. *Households of modern society as an object of the socioeconomic science.* – P. 189.

The article discloses the complicated assense of a modern household, which is caused by the interaction of economic and noneconomic motives of its members. The research identifies the need for socioeconomic aspects of the analysis of its role and patterns of development of households that will determine the modern features and regularities in manifestation of the socioeconomic science.

Keywords: household, reproduction, human person, consumption, socioeconomics, interdisciplinary approach.

Logachova L.M. *Social and economic aspects of housing problems solution.* – P. 176.

This article focuses on the relationship between statistical and sociological assessments of housing problems. There are inconsistencies in quantitative estimates of residential security needs with an accessible and durable housing. The proposal is made to introduce a sociological monitoring in order to trace the impact of housing and communal services reforms on the deconomic and social aspects of life activity.

Keywords: housing, needs, housing and communal services, monitoring.

Meltser L.G. *On possibilities of using socioeconomics for accelerated innovation-based development.* – P. 123.

The paper considers the problems which concern the use of socioeconomics possibilities for clarifying and improving the situation with innovations in Ukraine. The attempt was made to trace the development of socioeconomics principles beginning from its origin to acute today's situation, as well as to look at the future of this science. It is noted that Ukraine has a highly qualified personnel able to develop the science and create the competitive advantages of the domestic economy.

Keywords: socioeconomics, innovation-based development, relations between participants of innovations, management.

Novikova O.F. *Socioeconomics: necessities of formation and development in Ukraine.* – P. 6.

The article defines the essence of socioeconomics as a new branch of science that was founded by the American researcher A. Etzioni. Advantages of the international experience in application of the interdisciplinary

approaches and methods of socioeconomics in management practices are grounded. The achievements of the Russian scientists in the development of socioeconomics are described. The author focuses on the problems which concern the necessity of developing socioeconomics in Ukraine, and suggests the directions of its development.

Keywords: socioeconomics, interdisciplinary approach, economic and social behavior, social innovations, efficiency of management, mechanisms of implementation.

Pankova O.V. *Trust as the basis for forming and developing social capital.* – P. 155.

The paper presents the phenomenon of trust as an important intangible asset providing stability and social strength of the Ukrainian society, as the basis, condition and instrument of development and accumulation of social capital. The influence of trust on the system of socio-economic relations is evaluated, optimum forms of development and accumulation of social capital on production level are defined.

Keywords: trust, social capital, social institutes, power, culture, social dialog.

Prognimak O.D. *Social networks as the resource of the innovation processes development in the information society.* – P. 163.

The article analyses the role of social resources in the development of the innovation-driven economy. The author presents instrumental values of social networks as a condition for stimulating innovation processes occurred in the information society.

Keywords: social capital, social networks, innovations, resources for developing, virtualization of economic processes.

Safonova T.V. *Theory of human capital as an integrated conception of the social and economic sphere development.* – P. 134.

The article investigates the evolution of human capital theory and contribution of the Ukrainian scientists in its development. The author substantiates an integral socio-economic nature of human capital.

Keywords: human capital, education, productive skills, social development.

Shamileva L.L. *Features of building the socioeconometric models in the mixed factorial space.* – P. 63.

The paper presents methodological approaches to construction, identification and substantial interpretation of econometric models of interrelations in the factorial space. The factorial space includes the factors presented both by metric or ordinal, and dichotomizing or nominal scales. The features of regression analysis algorithms use for constructing of the above models are considered. The variants of approbation of the offered approaches are presented using the real material.

Keywords: econometric model, stochastic dependence, regression coefficients, metric dichotomizing scale, ordinal scale, structural variable.

Shaulska L.V., Polaynska Ya.L., Krymova M.A. *Methodical bases for assessing the state and conditions for developing the labour potential.* – P. 145.

The paper presents basic elements of the model of effective labor potential utilization in the region, its principles, stages and the mechanism of realization of each of them. The model is based on evaluation of trends in changes of labor potential condition which is made by calculating the dynamics of an integrated indicator and helps to define the basic directions of actions as for development and preservation of regions' and country's labor potential.

Keywords: labor potential, model, integrated indicator, regional development.

Sukhykh V.A. *Theoretical-methodical and scientific-practical bases for developing socioeconomics in the space of region.* – P. 23.

The article analyzes the necessity of developing socioeconomics and using its methodological foundations for providing the effective management of region development. Methodological features of the regional analysis and synthesis of socioeconomics development are offered, as well as the methodology of strategic development and principles of region socioeconomics management are grounded.

Keywords: socioeconomics, managing regional development, innovation models of socioeconomic development.

Volvodova O.V., Ischenko O.V. *Relations of "vertical hierarchy" as the basis for the model of the bodies of local government and citizens' association cooperation.* – P. 197.

The paper deals with the features of disfunctional organizational models of local government subjects cooperation (first at all – bodies of local government and citizens' associations), which was formed in Ukraine as a result of the reform on the basis of an uncritical transfer of Western institutional samples without considering the peculiarities of Ukrainian society. The article analyzes the effects of the current model of cooperation.

Keywords: local self-government, bodies of population self-organization, non-governmental organizations, organizational model of cooperation.

Zadorozhnyi G.V. *On methodological bases for learning and developing social economy.* – P. 49.

The paper describes the essence and content of the two new areas of science, such as social economy and socioeconomics. To preserve and develop the human civilization, their benefits and the necessity of their further developing are grounded. Critical judgments regarding a simplified mechanical approach to the definition of the subject of socioeconomics are presented. A social function of the economy is proposed to be based on the moral criteria for distinguishing between needs and human activities.

Keywords: social economy, socioeconomics, methodology of economic science, methods of "cultural cooperation", value competitiveness, self-realization, social partnership, moral criterion.

ЗМІСТ

Передмова.....	3
----------------	---

Частина 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СОЦІОЕКОНОМІКИ

<i>Новікова О.Ф.</i> Соціоeкономіка: потреба становлення й розвиток в Україні	6
<i>Сухих В.А.</i> Теоретико-методологические и научно-практические основы формирования социэкономики в пространстве региона	23
<i>Грiшнова О.А., Кочума І.Ю.</i> Соціальний капітал у системі економічних ресурсів	38
<i>Задорожній Г.В.</i> О методологических основаниях познания и становления социальной экономики.....	49
<i>Шамілева Л.Л.</i> Особливості побудови соціоeконометричних моделей на змішаному факторному просторі.....	63
<i>Грiневська С.М.</i> Соціоeкономіка й соціальна орієнтація економіки: відмінності та спільні концептуальні основи.....	73

Частина II. СОЦІАЛЬНІ СКЛАДОВІ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ

<i>Каленюк І.С., Куклін О.В.</i> Сучасні тенденції трансформації освіти у глобальному середовищі	86
<i>Антонюк В.П.</i> Соціально-економічні проблеми формування і використання трудового потенціалу Донецької області	100
<i>Котов Є.В.</i> Соціально-економічні чинники формування стану здоров'я населення України	112
<i>Мельцер Л.Г.</i> Про можливості залучення соціоeкономіки до прискорення інноваційного розвитку	123
<i>Сафонова Т.В.</i> Теорія людського капіталу як інтегральна концепція розвитку соціальної та економічної сфери	134
<i>Шаульська Л.В., Полянська Я.Л., Кримова М.А.</i> Методичні основи оцінки стану та умов розвитку трудового потенціалу	145
<i>Панькова О.В.</i> Доверие как основа формирования и развития социального капитала	155
<i>Прогнімак О.Д.</i> Соціальні мережі як ресурс розвитку інноваційних процесів в інформаційному суспільстві	163

Частина III. СОЦІАЛЬНА СФЕРА ТА СОЦІАЛЬНЕ УПРАВЛІННЯ

<i>Логачова Л.М.</i> Соціоeкономічні аспекти вирішення житлової проблеми	176
<i>Кузнецова Д.В.</i> Домогосподарства сучасного суспільства як об'єкт соціоeкономічної науки	189
<i>Воловодова О.В., Іщенко О.В.</i> Відносини “вертикальної ієрархії” як основа моделі взаємодії органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян	197
Післямова	214

ПЕРЕДМОВА

Збірником наукових праць започатковується нове наукове видання з міждисциплінарного наукового напрямку “Соціоекономіка”. Наукові здобутки цього наукового напрямку, дискусії в російськомовних виданнях у сфері суспільних, соціологічних, філософських наук, поодинокі публікації в українських виданнях зосереджені на розвитку методологічних засад, взаємозв’язку соціологічних та економічних наук, взаємообумовленості інструментарію власне соціоекономіки з методами й інструментами економічної соціології.

Стрімкий розвиток соціоекономіки за кордоном здійснюється завдяки нагальній потребі пізнання економічних процесів і свідомого управління ними з урахуванням впливу соціальних відносин та інших позаекономічних факторів. Економічні процеси, підпорядковані реалізації економічних законів, відбуваються в суспільстві з певним впливом на них владних повноважень, культурних та історичних цінностей, ментальності соціуму. Це визначає зміни, що впливають на господарську систему, поведінку суб’єктів підприємництва, формує логіку її розвитку, вибір цілей і засобів їх досягнення. Без урахування неекономічних чинників, ціннісних і моральних норм розвиток економічного базису суспільства не сприяє гармонізації відносин у суспільстві, призводить до фетишизації прибутку як головної мети підприємницької діяльності.

Завдяки використанню соціоекономічного підходу з’являється не лише можливість глибокого усвідомлення суто економічних проблем, але й можливість розробки шляхів їх вирішення з урахуванням більш широкого соціального контексту.

Результати досліджень вітчизняних науковців, подані в першому випуску збірника “Соціоекономіка”, репрезентують окремі напрями комплексного підходу до розв’язання нагальних потреб соціально-економічного розвитку на засадах міждисциплінарних підходів.

Ряд статей присвячено подальшому розвитку теоретико-методологічних аспектів соціоекономіки, визначенню особливостей побудови соціоекономічних моделей, обґрунтуванню переваг міждисциплінарних підходів при визначенні проблем і шляхів їх вирішення в соціально орієнтованій економіці.

Важливим напрямом на шляху до цивілізованого демократичного європейського суспільства й високорозвиненої соціально орієнтованої економіки визначається формування позитивного соціального капіталу, що є одним із чинників економічних та соціальних реформ. Обґрунтовується, що феномен довіри як важливий нематеріальний актив є підґрунтям та інструментом розвитку при формуванні й накопиченні соціального капіталу.

Виходячи з розширеного трактування поняття “соціо”, розглядаються соціальні складові людського розвитку, сучасні проблеми формування й використання людського капіталу, методичні підходи до оцінки трудового потенціалу країни та регіонів, а також сучасні тенденції трансформації освіти у глобальному середовищі.

Інноваційність розвитку сучасного суспільства забезпечується завдяки досягненням багатьох галузей науки, новітнім управлінським і соціальним технологіям, стрімкій інформатизації та комп’ютеризації всіх сфер суспільно-політичного життя й підприємницької сфери.

Розбудова інноваційного суспільства потребує пошуку нових ресурсів – інтелектуальних, соціокультурних, духовних. Ідеологія економічного детермінізму, а разом із нею і теорій, які ґрунтуються на матеріальному капіталі, сьогодні поступається місцем концепціям нематеріальних капіталів (людського, соціального, інтелектуального, символічного) як новим ресурсам розвитку сучасного суспільства.

У збірнику обґрунтовуються можливості залучення соціоекономіки для прискорення інноваційного розвитку й використання соціальних мереж як ресурсу розвитку інноваційних процесів в інформаційному суспільстві.

Акцентування уваги на сполученні економічних та неекономічних чинників при дослідженні проблем соціальної сфери й соціального управління знайшло відображення у висвітленні соціоекономічної ролі домогосподарств сучасного суспільства, визначенні

соціально-економічних чинників формування стану здоров'я населення України, розкритті соціоекономічних аспектів вирішення проблем житлово-комунальної сфери.

Розбудова громадянського суспільства, формування організаційної моделі взаємодії органів місцевої влади й об'єднань громадян чи не найбільшою мірою потребують урахування всієї сукупності факторів, які справляють позитивний (чи, навпаки, негативний) вплив на процес соціального відтворення громади й утвердження дійсно демократичних форм народовладдя.

Поряд з аргументами щодо позитивного сприйняття наукового напрямку із соціоекономіки у збірнику подано й альтернативний підхід до її становлення. Він містить певні застереження щодо напрямів її розвитку, які стосуються визнання та реалізації соціальної функції економіки за умов застосування морального критерію. Неврахування цього, на думку Г.В. Задорожного, залишить економізм із його орієнтацією на прибуток як головну мету економічної системи, де людина навечно має стати засобом виробництва прибутку.

Подані в науковому збірнику статті охоплюють широке коло теоретичних та прикладних питань, вирішення яких виходить за межі традиційних економічних або соціологічних підходів, що обумовлює гостру потребу в розвитку і широкому застосуванні соціоекономіки як міждисциплінарного підходу до пізнання закономірностей функціонування й розвитку економіки та суспільства на різних рівнях соціальної реальності.

СОЦІОЕКОНОМІКА: ПОТРЕБА СТАНОВЛЕННЯ Й РОЗВИТОК В УКРАЇНІ

Становлення й розвиток будь-якого наукового напрямку супроводжується системою обґрунтування, яка складається з посилань і цитувань наукових праць класиків економічної, соціологічної, правової та інших сфер науки. Але особливістю напрямку науки із соціоекономіки є його дуже незначний термін визнання й існування, який становить близько 15 років. Для будь-якої науки такий термін свідчить про її початковий стан, коли йде усвідомлення потреб та переваг подальшого становлення й розвитку, пошук нових концептуальних підходів до її визначення, а також механізмів реалізації, яких потребує практика для забезпечення ефективного управління.

Аналіз публікацій із проблем соціоекономіки свідчить про переважну більшість видань зарубіжних учених [36; 38], а також окремих видань російських фахівців. Але невелика кількість наукових узагальнень, визнаних шкіл і авторитетів науки не стали перешкодою для стрімкого розвитку на Заході соціоекономіки. Відомий російський соціолог М.А. Шабанова, співробітниця Міждисциплінарного академічного центру соціальних наук, у статті «Соціоекономіка: від парадигми до нової науки» проаналізувала стан розвитку соціоекономіки [33]. Інституційне забезпечення розвитку соціоекономіки розпочалось у 1989 р. у Гарвардській школі бізнесу, де в той час було створено Міжнародне товариство розвитку соціоекономіки (SASE) [39], яке очолив А. Етціоні. Це товариство об'єднало вчених, які працювали на стику економіки з іншими суспільними науками. Перш за все, це соціологія, психологія, політологія, право, філософія, історія тощо. Саме діяльність цього товариства спри-

© О.Ф. Новікова, 2009

яла залученню до нього значного кола прихильників, більшість яких працює у більш ніж 50 країнах світу. Одночасно вони щорічно проводять конференції та видають 2 журнали із соціоекономіки [37].

Перед науковцями, з одного боку, постала значна кількість питань на користь розвитку соціоекономіки, а з іншого – визначились аргументи проти. Міжнародна практика свідчить, що вона є затребуваною та реалізованою саме в розвинених країнах, де є умови й можливості до її комплексного застосування. Але наявність значно більшої кількості соціально-економічних проблем і стійкі тенденції до їх нерозв'язання в пострадянському просторі обумовлюють пошук нових нетрадиційних шляхів виходу із кризового стану й запровадження підходів соціоекономіки для кращого їх опрацювання та застосування.

Розуміння переваг міждисциплінарного підходу до розв'язання проблеми фундаментальної науки визначилось у стратегічних настановах Президії Національної академії наук України до формування бюджетних науково-дослідних тем і при проведенні наукових досліджень і впровадженні за ними наукових результатів. В Україні неможливо зафіксувати термін, який би визначав певний рівень становлення соціоекономіки. Але усвідомлення необхідності використання міждисциплінарних підходів при конструюванні методологічних засад будь-якої галузі гуманітарних наук становить тривалий історичний термін.

Таким чином, застосування принципів соціоекономіки в комплексній оцінці економічних процесів з одночасним визначенням чинників впливу соціального, правового, психічного, філософського характеру створить умови для якісних перетворень у системі управління будь-якого рівня за рахунок вибору більш впливових важелів на досягнення бажаного стану економічного розвитку.

Комплексний та міждисциплінарний підхід у практиці управління в Україні здебільшого мав місце, але він носив спонтанний, необов'язковий характер. Системного та постійного характеру це не набуло й у наукових дослідженнях через певний консерватизм представників кожної сфери науки, незатребуваність з боку замовників науково-дослідних робіт, витратність, а також дефіцит

інформаційних ресурсів. Таким чином, актуальність дослідження й розвитку соціоекономіки обумовлена потребами прогресивного розвитку людської цивілізації взагалі та людського потенціалу кожної країни зокрема, позитивним досвідом її практичного застосування у практиці управління в розвинених країнах, а також необхідністю прискореного виходу України із кризового стану за рахунок підвищення якості управління економічною та соціальною сферами на підставі прогнозування й попередження ризиків, і створення умов для процвітання кожної особистості й суспільства взагалі, за рахунок застосування механізмів та інструментів психологічного, політичного, ментального, правового, гендерного та морального характеру.

Засновником та ідеологом нового міждисциплінарного наукового напрямку – соціоекономіки є американський соціолог А. Етціоні [36]. Його наукові постулати базуються на критиці неокласичної парадигми, яка заснована на уявленні про людину, що прагне до максимального задоволення своїх потреб. Одночасно А. Етціоні пропонує визначити людину як носія двох базових потреб і двох джерел оцінки: задоволення та мораль. Неокласична парадигма, яка базується на тому, що люди приймають рішення раціонально, ним відкидається, і обґрунтовується припущення, що люди зазвичай обирають засоби, а не цілі, і базуються, у першу чергу, на своїх ціннісних настановах та емоціях. Це стосується соціальної та економічної поведінки. Саме в сутності економічної поведінки є значна різниця соціоекономіки з неокласичною економічною теорією. А. Етціоні вважає, що неокласична парадигма базується на постулатах – давати необхідно якомога менше, а брати якомога більше (до цього спонукає людей егоїстичний інтерес), і пропонує змінити таку точку зору на іншу. Вона полягає в усвідомленні людьми значущості прагнень допомогти іншим, служити суспільству, що співробітництво важливе не менш, ніж конкуренція, що причини морального характеру є рушійною силою в житті – і так і має бути. Особливістю соціоекономіки є визначення однакової ролі соціальної справедливості з економічною ефективністю [36, 70].

Стрімкий розвиток і прийняття науковцями й освітянами міждисциплінарного наукового напрямку, який визначає соціоекономіку та її проблематику, відбулись у Росії. Із видатних дослідників доцільно виділити М.А. Шабанову, Ф.М. Бородкіна, В.О. Сухих, А.А. Шулус.

М.А. Шабанова розробила концепцію навчальної дисципліни «Соціоекономіка», а також навчальні програми циклу спеціалізованих курсів із визначеного напрямку для різних рівнів підготовки. Вона є одним із прихильників, популяризаторів і науковців, які поширюють знання про соціоекономіку як науку, а також дає підґрунтя освітянам для викладання нової навчальної дисципліни із соціоекономіки [33]. Саме завдяки зусиллям М.А. Шабанової в Росії вперше було започатковано викладання курсу соціоекономіки в російському університеті для фахівців економічного профілю. Вчений вважає вкрай необхідним забезпечення переходу соціоекономіки від статусу парадигми до самостійної науки.

Поділяє думку фахівців та науковців щодо потреб становлення й розвитку соціоекономіки як науки і професор Ф.М. Бородкін [5, 6]. Він дає критичний аналіз теорії та практики господарювання, пов'язаної з ринковим періодом організації суспільства, визначає проблеми, обумовлені неспрацьованістю ринкових механізмів, і обґрунтовує доцільність використання та запровадження нових підходів, які базуються на постулатах соціоекономіки. Він також вважає, що соціоекономіка як спосіб господарювання приходить на зміну класичному капіталізму, відмовляючись від деяких його принципів. З точки зору виробничих технологій базою соціоекономіки є саме нові інформаційні технології, максимальна автоматизація трудомістких операцій і в недалекому майбутньому – енергозберігаюче господарювання. Ф.М. Бородкін вказує на те, що соціальні позиції соціоекономіки визначаються розвитком соціального спостереження, широко доступного моніторингу дій апарату влади будь-якого рівня та сфери життя. Це значною мірою забезпечує безпеку суспільства, його окремих груп та індивідів. Ф.М. Бородкін вважає соціоекономіку сферою знань, рівнозначною економіці, яка має можливість використовувати все багатство, накопичене в економічних науках. Одночасно соціоекономіка органічно включає до свого складу значну кількість концепцій, теорій та методологічних прийомів, розроблених в економічній соціології, політології, соціальній психології, антропології та інших гуманітарних науках. До перспективних наукових академічних напрямів фахівець відносить розвиток теорії

екстерналії-інтерналії, зокрема теорії господарювання з інтерналіями. Неможливо не погодитись із висновком Ф.М. Бородкіна щодо використання соціоекономікою, поряд із традиційними економічними індикаторами, широкого набору соціальних індикаторів для оцінки і прогнозування господарських ситуацій. Саме соціальні індикатори визначають частину соціального спостереження й моніторингу.

Популярність, нетрадиційність, новизна й пошук ефективних шляхів розвитку, оригінальність конструювання механізмів управління економічними та соціальними процесами сприяли подальшому розвитку соціоекономіки в Росії. Уже у квітні 2009 р. в Інституті економіки Уральського відділення РАН у м. Єкатеринбург відбувся захист докторської дисертації В.О. Сухих на тему: «Розвиток теоретико-методологічних основ формування соціоекономіки у просторі регіону». Результати дослідження були опубліковані в індивідуальній монографії В.О. Сухих «Соціоекономіка регіону: методологія дослідження, тенденції розвитку та механізми регулювання» [31], а також у його наукових публікаціях, які розкривають теоретико-методологічні засади соціоекономіки, системне її подання, дефініції, предметне поле, проблеми кількісної характеристики соціоекономіки регіону, визначають людський капітал та якість життя населення в контексті концепції соціоекономіки, сучасні підходи до соціальної політики регіону [27, 28, 30].

В.О. Сухих у своїх результатах наукових досліджень проводить чітку лінію щодо переваг соціоекономіки, яка покликана вирішувати завдання, безпосередньо пов'язані з господарюванням, розвитком ринку, ринковою конкуренцією не тільки з точки зору доцільності, вигаду та прибутку, але й із позицій моральних, правових, ментальних особливостей, критеріїв соціальної та територіальної справедливості. Досягненням автора є розроблена методологія регіонального аналізу та синтезу розвитку соціоекономіки на мезотериторіальному рівні, у межах якої запропоновано наукові принципи експлуатації соціоекономіки в регіональному процесі на окремі суб'єкти, сфери, блоки, види діяльності. Одночасно обґрунтовано методичні прийоми вибору сукупності адекватних показників та інтегральних індикаторів, необхідних для дослідження причинно-наслідкових зв'язків і змін соціоекономіки і її компонентів у часі та просторі, які відбуваються під впливом внутрішніх та зовнішніх факторів. Здобутком дослідження також є визначення концептуальних засад науково-методичного забезпечення, визначення й вимірювання людського капіталу та якості життя населення території в контексті соціоекономіки [26].

Активізації наукових досліджень, залученню більшої кількості фахівців до їх упровадження, обговорення наукових здобутків та ініціації нових ідей, конструктивних рішень, механізмів та інструментів реалізації сприяють наукові конференції, круглі столи, семінари, читання тощо. У березні 2009 р. Уральський соціально-економічний інститут у межах XXVI Міжнародної науково-практичної конференції «Соціально-економічний розвиток Росії в нестабільному світі: національні, регіональні та корпоративні особливості» провів читання, присвячені 90-річчю Академії праці і соціальних відносин на тему: «Соціоекономіка – наукова школа Академії праці та соціальних відносин». Обговоренню підлягали питання економічних, соціальних, ідеологічних, теоретичних передумов виникнення соціоекономіки і її місця в системі наукового знання. Було звернено увагу на визначення соціоекономіки як науки з конкретизацією об'єкта, предмета, методів дослідження; проаналізовано роль держави в економічному житті суспільства з позицій соціоекономіки. Одночасно було приділено увагу прикладним аспектам соціоекономіки щодо проблем праці, соціального аудиту, демографії, гендеру та профспілкової діяльності. В обговоренні цих питань активну участь брали визнані авторитети у сфері соціоекономіки в Росії та науковці, які поділяють погляди установа й розвитку цього напряму досліджень і прагнуть знайти своє місце для певного внеску у її розробку (А.А. Шулуєв, І.В. Лаврентєва, Л.М. Анохін, С.В. Серебрянський, Є.Г. Усольцев, О.П. Іванов тощо).

Інтенсивний пошук наукових здобутків щодо розвитку соціоекономіки в Україні не дав позитивних результатів. Спеціальних наукових розробок, які б знайшли висвітлення в наукових монографіях, матеріалах конференцій, значній кількості наукових статей, у навчальних посібниках, немає. Видання в науковому журналі статті М.І. Вакулєнко та О.В.

Сотули «Соціоекономічне конструювання соціально-економічного механізму державного регулювання (СЕМДР) транзитивної економіки» має сенс із позицій інформування щодо змісту соціоекономіки та викладення основних її положень за А. Етціоні та інтерпретацією сутності соціоекономіки в редакції М.А. Шабанової [8]. Власних оцінок, спостережень та пропозицій щодо розвитку соціоекономіки у статті не міститься, але систематизовано проблеми розвитку в Україні, орієнтовані на використання механізмів соціоекономіки. Л.М. Бухаріна більш детально викладає сутність і зміст соціоекономіки з посиланням на А. Етціоні та М.А. Шабанову без власних наукових здобутків у цій сфері [7].

Аналіз змісту наукових публікацій і видань свідчить про відсутність в Україні наукових досліджень, пов'язаних з адресною спрямованістю на усвідомлення змісту соціоекономіки й розвитку її як наукового напрямку. Але значна кількість її компонентів і стратегічних настанов має місце в наукових дослідженнях та публікаціях фахівців із проблем соціальної економіки (Г. Задорожний, В. Грішкін, Н. Деєва, С. Гринецька, В. Зайцев, В. Єременко, А. Чухно, Ю. Пахомов тощо).

Певні здобутки напрацьовані Е. Лібановою, О. Макаровою, О. Грішновою, В. Антонюк, Л. Безтелесною, У. Садовою, І. Петровою, Л. Лісогор. Таким чином, є підстави для сприйняття, формування та становлення соціоекономіки в Україні.

Мета статті полягає в обґрунтуванні доцільності становлення й розвитку соціоекономіки в Україні, визначенні проблем, пов'язаних з її недооцінкою та невикористанням у практиці управління.

Прагнення України до зайняття гідного місця серед розвинених країн світу не дає очікуваного результату. Рівень соціального та людського розвитку, за міжнародними оцінками, має сталу тенденцію до зниження. У 2009 р. Україна посіла 85 місце серед 182 країн за показниками людського розвитку, перемістившись із 76 місця (серед 177 країн) відповідно у 2007 р. За оцінками Світового банку, економічне зростання країн на 64% обумовлено людським капіталом, 20% – природним капіталом, 16% – фізичним [19]. За умов зменшення певної частки людського капіталу щодо інших видів капіталу країна зменшує свою конкурентоспроможність і перспективи економічного розвитку. За індексом глобальної конкурентоспроможності Україна у 2009 р. посіла 82 місце серед 133 країн. За індексом процвітання вона посіла 61 місце і має один із найнижчих рейтингів серед європейських країн за рахунок найгірших показників за станом здоров'я (67), особистої свободи (68), безпеки існування (69), соціального капіталу (89) та управління (92) [40]. За рівнем тінізації та корупції Україна «випереджає» майже всі пострадянські республіки. Такий низький рейтинг України за міжнародними порівняннями в різних сферах життєдіяльності суспільства підтверджує накопичення соціальних та економічних проблем і неефективність механізмів управління з їх розв'язання.

Традиційні схеми управління соціально-економічним розвитком не спрацьовують. Необхідні нові підходи, нові концепції та стратегії, спрямовані на зміну ідеології управління економічної та соціальної поведінки, які б викликали довіру й були сприйняті кожною людиною, суспільством, активізували їх діяльність у певному напрямі й забезпечили соціально-відповідальну поведінку в досягненні стратегічних цілей. Політичні, ментальні, психологічні, культурні, духовні й інші гуманітарні чинники відіграють тут головну роль. Чим швидшим буде усвідомлення потреб щодо врахування соціально-психологічного сприйняття суспільством економічних та соціальних реформ, тим ефективнішими будуть дії з їх реалізації. Яскравий приклад накопичення негативних явищ через затягування запровадження медичного страхування в Україні, коли цивілізовані шляхи залучення якісних медичних послуг стають проблемою. Законодавство України про основи державного соціального страхування було прийнято у 1998 р., де передбачалося запровадження медичного страхування через прийняття відповідного закону прямої дії. Але вже близько дванадцяти років цей закон так і не є прийнятим. Це призвело до занепаду медичної галузі, поширення тіньових відносин у медичній сфері, виконання до сплати медичних послуг нелегальним шляхом, до певної безвідповідальності перед пацієнтом за наслідки надання медичних послуг тощо. Неправова поведінка між лікарем та пацієнтом стала нормою, а нерегламентовані фінансові витрати на лікування не йдуть на розвиток медичної сфери, яка інтенсивно руйнується. Коли проект Закону України «Про медичне

страхування» буде прийнято, то на шляху його реалізації виникнуть значні перешкоди, пов'язані з подоланням поширення тіньових відносин у медичній сфері. Тому усвідомлення необхідності подолання визначених негативних явищ обумовлює формування нових підходів до їх скасування. Саме психологічні засади мають ураховуватися при розробці механізмів запровадження медичного страхування. Повернення довіри, скасування тіньових схем у медичній сфері, формування культури медицини праці, гарантованість якості лікування тощо – це очікування від запровадження медичного страхування, які автоматично не здійсняться. Система державного та регіонального управління соціальною сферою має залучити адресні методи та прийоми соціоекономіки для успішного просування медичного страхування в Україні.

За кількістю визначених проблем, які обумовлюють негативні наслідки в економічному та соціальному розвитку країни, призводять до руйнування й деградації людського потенціалу, перешкоджають формуванню умов для перспективного розвитку майбутніх поколінь, впливає висновок, що гостра потреба розвитку соціоекономіки в Україні обумовлена необхідністю зміни взаємовідносин між економікою та суспільством на підставі застосування міждисциплінарного підходу.

Але наявність потреб ще не свідчить про адекватність передумов розвитку соціоекономіки й запровадження її у практику управління в Україні. Тому необхідно з чогось розпочинати для запровадження здобутків соціоекономіки, яка вже використовується світовою спільнотою і забезпечує цим ефективність управління економічними та соціальними процесами.

Висновки. Для розвитку соціоекономіки в Україні необхідно створити комплекс передумов, які сприятимуть її становленню та реалізації.

Наукове забезпечення цих процесів передбачає:

визнання необхідності проведення наукових досліджень, спрямованих на вивчення міжнародного досвіду з використанням і запровадженням методів соціоекономіки у практику управління;

формування та реалізацію соціальних замовлень державних, приватних, благодійних фондів на проведення наукових досліджень, спрямованих на позитивне сприйняття суспільством проведення економічних, адміністративних та соціальних реформ;

розробка науковцями на конкурсних засадах цільових програм подолання тінізації економіки, тіньових відносин у трудовій, освітній, медичній сферах із розробкою рекомендацій, спрямованих на подолання визначених негативних явищ;

пріоритетне фінансування наукових досліджень і впровадження їх у практику управління із проблем формування в населення України демократичного світогляду (неухильне дотримання правових норм, законів, реалізацію прав та свобод, ініціацію трудової, інноваційної, підприємницької та громадянської активності, культивування рис патріотизму тощо);

визначення пріоритетних напрямів удосконалення суспільних відносин, розробку й реалізацію заходів щодо підвищення рівня довіри до влади громадян, проведення референдумів, громадських слухань, опитувань громадської думки;

формування та реалізацію теоретико-методологічних та науково-практичних засад досягнення правової поведінки в усіх сферах життєдіяльності людини, культивування громадського засудження неправової поведінки в політичній, трудовій, економічній, соціальній, інноваційній та інших сферах;

створення солідарних умов для подолання бідності серед економічно активного населення, для розвитку середнього класу з використанням демократичних механізмів суспільного розвитку;

надання грантів, які визначають умови проведення наукових досліджень на потреби розвитку соціоекономіки в Україні.

Інформаційне забезпечення процесів становлення й використання соціоекономіки у практиці управління потребує:

всебічного запровадження та проведення соціального аудиту для оцінки якості соціального управління;

поширення можливості вільного доступу до інформації про діяльність органів державної влади, забезпечення гласності, відкритості та прозорості в діяльності цих органів;

забезпечення розробки та проведення технологій формування демократичних засад прийняття управлінських рішень зі стратегічного розвитку держави, регіону, підприємства;

запровадження соціологічного моніторингу людського розвитку в регіональному розрізі й забезпечення його одночасного використання зі статистичною оцінкою регіонального людського розвитку;

сприяння становленню й розвитку соціальної статистичної звітності відповідно до вимог ефективного соціального управління й міжнародних стандартів;

забезпечення проведення науково-практичних конференцій, семінарів, круглих столів, форумів, читань із проблем становлення соціоекономіки в Україні та її запровадження;

цільового поширення в мережі Інтернет інформації про переваги застосування у практику управління в Україні ідеології та методів соціоекономіки.

Кадрове забезпечення становлення й розвитку соціоекономіки в Україні визначає здійснення таких заходів:

організація цільового навчання фахівців з України до країн, які ефективно застосовують соціоекономіку у практиці управління;

підготовка й підвищення кваліфікації фахівців із соціоекономіки у вищих навчальних закладах;

розробка й реалізація навчальних дисциплін із соціоекономіки у вищих та середніх навчальних закладах України, в Академії управління при Президентові України й у її філіях;

поширення знань із соціоекономіки при навчанні представників громадського сектору соціальних послуг.

Інституційне забезпечення розвитку соціоекономіки потребує:

створення наукової структурної інституції з проблем соціоекономіки в межах науково-дослідних інститутів системи Національної академії наук України;

створення у структурі вищих навчальних закладів кафедр «Соціоекономіки»;

налагодження співпраці між інституціями із соціоекономіки України й інших держав для ефективного використання досвіду у практиці управління;

залучення потенціалу інституцій громадянського суспільства до використання надбань соціоекономіки у практиці управління в Україні.

Таким чином, прагнення до розвитку людини, країни та суспільства обумовлює пошук ефективних інноваційних шляхів досягнення цих стратегічних пріоритетів. Саме соціоекономіка дає можливість за рахунок міждисциплінарних важелів і комплексного підходу до розв'язання будь-якої проблеми соціально-економічного розвитку знаходити успішні варіанти управлінських рішень із досягнення поставлених стратегічних цілей. Ураховуючи високий інноваційний та науковий потенціал українського суспільства, а також його прагнення посісти гідне місце серед розвинених країн світу, безальтернативним є шлях розвитку наукового напрямку «соціоекономіка», а видання збірника наукових праць із її проблем є одним із перших кроків у цьому напрямі.

Література

1. Айвазян С.А. Россия в межстрановом анализе синтетических категорий качества жизни населения: анализ российской траектории на стыке XX-XXI вв. (1995-2004) / С.А. Айвазян // Мир России. – 2005. – № 1. – С. 121-131.

2. Анимица Е.Г. Пространственно-временная парадигма в социэкономике: региональный аспект / Е.Г. Анимица, В.А. Сухих; Перм. гос. ун-т. – Пермь, 2007. – 256 с.

3. Анимица Е.Г. Социэкономика: системные представления, дефиниции, предметное поле / Е.Г. Анимица, В.А. Сухих // Пространственная организация общества: сб. науч. тр. / под общ. ред. акад. РАН А.И. Татаркина. – Екатеринбург: Изд-во Урал. гос. экон. ун-та, 2007. – С. 23-41.

4. Анимица Е.Г. Формирование концептуальных основ и парадигматических установок социэкономике / Е.Г. Анимица, В.А. Сухих // Новая экономика: вызовы, тенденции,

реализуемость: II науч. чтения профессор-экономистов и докторантов. – Екатеринбург: Изд-во Урал. гос. экон. ун-та, 2008. – С. 54-68.

5. Бородкин Ф.М. Социэкономика. Статья 1. Путь к господству над хозяйством / Ф.М. Бородкин // Общественные науки и современность. – 2006. – № 4.

6. Бородкин Ф.М. Социэкономика. Статья 2. После конца экономики / Ф.М. Бородкин // Общественные науки и современность. – 2006. – № 4.

7. Бухаріна Л.М. Потенціал та ключові аспекти соціо-економіки як міждисциплінарної парадигми / Л.М. Бухаріна // Актуальні проблеми економіки, обліку та менеджменту: міжнар. інтернет-конф. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://viem.edu.uakonfart.phpid=0159>

8. Вакуленко М.І. Соціоекономічне конструювання соціально-економічного механізму державного регулювання (СЕМДР) транзитивної економіки / М.І. Вакуленко, О.В. Сотула // Вісник Черкаського університету. – 2010. – № 177. – С. 28-37.

9. Вебер М. Понятие социального действия. Мотивы социального действия / М. Вебер // Изб. произведения. – М., 1990. – 472 с.

10. Головаха Є. Українське суспільство 1992-2008: Соціологічний моніторинг / Є. Головаха, Н. Паніна. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2008. – 85 с.

11. Гришкін В.О. Соціалізація економіки України: теорія, методологія, перспективи: моногр. / В.О. Гришкін. – Дніпропетровськ: Пороги, 2005. – 498 с.

12. Донецький регіон у дзеркалі економічної соціології: моногр. / Є.І. Суїменко, О.Ф. Новікова, О.В. Панькова та ін.; НАН України, Ін-т соціології; Ін-т економіки пром-сті. – Київ; Донецьк, 2006. – 400 с.

13. Задорожний Г.В. Людська діяльність: зміст і трансформація структури у сучасному господарському розвитку / Г.В. Задорожний, І.В. Колупаєва. – Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2009. – 158 с.

14. Задорожний Г.В. О необходимости использования трансперсональной психологии в исследованиях социальной экономики / Г.В. Задорожний // Социальная экономика. – 2010. – № 3. – С. 6-22.

15. Задорожний Г.В. Ценностная конкурентоспособность как новая стадия международной конкуренции / Г.В. Задорожний, А.О. Москвина // Социальная экономика. – 2010. – № 1. – С. 106-134.

16. Заславская Т.И. Социальная экономика и экономическая социология / Т.И. Заславская // Изб. – М.: Экономика, 2007. – 735 с.

17. Заславская Т.И. Трансформационный процесс в России: в поиске новой методологии / Т.И. Заславская Т. 2 // Избранное. – М.: ЗАО «Экономика», 2007. – 591 с.

18. Інформаційне забезпечення державного та регіонального соціального управління: моногр. / О.Г. Осауленко, О.Ф. Новікова, Н.С. Власенко, І.В. Калачова та ін. – Київ; Донецьк: НАН України. Ін-т економіки пром-сті; Держкомстат України, 2004. – 656 с.

19. Ложко В.В. Переход к инновационной парадигме социально-экономического развития / В.В. Ложко // Проблемы современной экономики. – № 327 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.m-economy.ru/art.php3?artid=24214>

20. Людський потенціал: механізми збереження та розвитку: моногр. / О.Ф. Новікова, О.І. Амоша, В.П. Антонюк та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2008. – 468 с.

21. Садова У.Я. Соціальна політика в Україні: регіональні дослідження і перспективи розвитку: моногр. / У.Я. Садова. – Львів: ІРД НАН України, 2005. – 408 с.

22. Слава С.С. Структурування життєздатного розвитку: аналіз підходів та дефініцій / С.С. Слава, В.М. Бондаренко // Регіональна економіка. – 2008. – № 4. – С. 208-214.

23. Соціальна захищеність населення України: моногр. / О.Ф. Новікова, О.Г. Осауленко, І.В. Калачова, Л.Л. Шамільова та ін.; ІЕП НАН України; Держкомстат України. – Київ; Донецьк, 2001. – 360 с.

24. Спостереження та вимірювання соціальної захищеності населення України: проблеми становлення: моногр. / О.Ф. Новікова, О.Г. Осауленко, О.І. Амоша, Н.С. Власенко та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк- Київ, 2003. – 440 с.
25. Сурков С. Применение социомеханики для выработки экономических стратегий / С. Сурков // Экономические стратегии. – 2006. – № 4. – С. 145-151.
26. Сухих В.А. Развитие теоретико-методологических основ формирования социэкономии в пространстве региона: автореф. дис. ... на соискание науч. степени д.э.н.: спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством (региональная экономика)» / В.А. Сухих. – Екатеринбург, 2008. – 23 с.
27. Сухих В.А. Качество жизни населения в контексте концепции социэкономии / В.А. Сухих // Совершенствование управления корпоративными образованиями и региональная промышленная политика: проблемы и инновации: материалы Всерос. науч.-практ. конф. / Перм. гос. ун-т. – Пермь, 2007. – С. 142-153.
28. Сухих В.А. Проблемы количественной характеристики социэкономии региона / В.А. Сухих, О.В. Печура // Проблемы регионального управления, экономики, права и инновационных процессов в образовании: материалы V Междунар. науч.-практ. конф. – Таганрог: Изд-во ТИУиЭ, 2007. – Т. 1: Актуальные проблемы экономики. – С. 45-55.
29. Сухих В.А. Современные подходы в социальной политике региона / В.А. Сухих, П.И. Блусь // Проблемы развития юридической науки и российского законодательства: тез. докл. юбилейной науч. конф., посвящ. 90-летию Перм. ун-та / Перм. гос. ун-т. – Пермь, 2007. – С. 94-101.
30. Сухих В.А. Человеческий капитал в контексте социэкономии / В.А. Сухих // Демография-общество-человек в условиях формирования новой экономики: материалы Всерос. науч.-практ. конф.: в 2 ч. – Екатеринбург: Изд-во Урал. гос. экон. ун-та, 2007. – 288 с.
31. Сухих В.А. Социэкономия региона: методология исследования, тенденции развития и механизмы регулирования: моногр. / В.А. Сухих; Федер. агентство по образованию; Перм. гос. ун-т; под ред. Е. Г. Анимиды. – Пермь, 2008. – 263 с.
32. Чухно А.А. Твори: у 3 т. / НАН України, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Наук.-дослід. фін. ін-т при Міністерстві України. – К., 2006. – Т. 2: Інформаційна постіндустріальна економіка: теорія і практика, 2006. – 512 с.
33. Шабанова М.А. Социэкономия как наука и новая учебная дисциплина / М.А. Шабанова // Мир России. – 2006. – Т. XV. – № 4. – С. 94-115.
34. Шабанова М.А. Социэкономия: от парадигмы к новой науке / М.А. Шабанова // Общественные науки и современность. – 2006. – № 1. – С. 20-31.
35. Шумпетер Й.А. Интерлюдия II: Параллельное развитие других наук / Й.А. Шумпетер // История экономического анализа. В 3 т. Т. 1. – СПб., 2001. – 688 с.
36. Этциони А. Социэкономия: дальнейшие шаги / А. Этциони // Экономическая социология. – 2002. – Т. 3. – № 1. – С. 65-71 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.ecsoc.msses.ru/pdf/ecsoc_t3_nl.pdf.
37. Журнал социэкономии (Journal of Socio-Economics), "Социэкономическое обозрение" ("SocioEconomic Review") [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.sase.org>.
38. Etzioni A. Toward a New Socio-Economic Paradigm / A. Etzioni // Socio-Economic Review. – 2003. – № 1.
39. Society for the Advancement of Socio-Economics (SASE) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.sase.org/>
40. The 2010 Legatum prosperity index // Summary of Legatum Institute [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.prosperity.com

Надійшла до редакції 22.04.2009 р.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ И НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ СОЦИОЭКОНОМИКИ В ПРОСТРАНСТВЕ РЕГИОНА

Поиск инновационных моделей социально-экономического развития ориентирует современную науку на качественно новый характер подходов, которые предполагают интеграцию знаний в едином поле сопряженных традиционных областей наук.

Для интерпретации современной экономической жизни во времени и пространстве сегодня в общественной науке активно формируется новая область научного знания – *социоэкономика*. Она призвана решать задачи, непосредственно связанные с хозяйствованием, развитием рынка, рыночной конкуренции не только с точки зрения полезности, выигрыша или прибыли, но и с позиций нравственных, правовых, моральных норм и правил, ментальных особенностей, критериев социальной и территориальной справедливости. В этом плане особый смысл приобретает углубленный сопряженный анализ экономических и социальных тенденций и процессов в пространстве тех или иных регионов страны. Социоэкономический способ хозяйствования наиболее ярко может проявиться именно на региональном уровне пространственной организации общества.

Формирование пространственно-временной парадигмы социоэкономики в региональном контексте является концептуальной задачей не только в связи с необходимостью более глубокого научного осмысления усложняющихся экономических процессов. Именно в этой плоскости лежит решение конкретных проблем регионального развития. Среди них:

объективная необходимость выявления новых процессов и движущих сил, протекающих, действующих и взаимодействующих в российских регионах – субъектах РФ, которые сего-

© В.А. Сухих, 2009

дня становятся главным полигоном, основной площадкой для осуществления различных преобразований, модернизационной и инновационной деятельности во всех сферах экономики, социальной жизни и управления;

настоятельная необходимость разрешения углубляющегося противоречия между стремлением конкурирующих хозяйствующих субъектов (акторов) и территорий к максимизации прибыли (дохода) и необходимостью учитывать морально-этические, духовно-нравственные и иные ограничения;

потребность наращивания и эффективного использования человеческого потенциала в модернизационных процессах на территории, который становится одной из стратегических целевых установок регионального развития;

переоценка роли и значимости категории качества жизни в условиях продолжающихся рыночных трансформаций и смены идеалов современного общества;

необходимость проведения конструктивной региональной политики на уровне субъекта РФ, способствующей экономическому росту и устойчивому социальному развитию, адекватным специфике общественно-экономического уклада конкретного региона.

Указанные и другие процессы, которые обуславливают функциональные и структурные сдвиги в экономической и социальной сфере регионов, предопределяют необходимость глубокого научного осмысления социоэкономики в пространственно-временном континууме. Создание теоретико-методологических основ социоэкономики в региональном преломлении обогатит региональную экономику, определит мотивацию оперативных и стратегических решений в системе государственного и муниципального регулирования процессами общественного развития.

Социоэкономика как новая продуктивная парадигма анализа экономических процессов во времени и пространстве возникла недавно, в последней четверти XX в. Отечественная наука в силу объективных и субъективных причин, базируясь главным образом на западных концепциях и теориях, вплотную стала заниматься социоэкономикой как таковой в начале XXI в. Основы нового научного направления – социоэкономики – были заложены в конце 1980-х годов А. Этциони – профессором социологии университета им. Дж. Вашингтона. Он

определил шкалу постулатов, позволивших выделить и идентифицировать социоэкономике в системе общественных наук. В российской науке наиболее важные концепты этой парадигмы были обобщены Ф.М. Бородиным, В.В. Радаевым, М.А. Шабановой.

В последние годы ведется оживленная дискуссия о различных формах организации экономического пространства. Ее ядро составляют теории экономического роста Дж. Бортса, Х. Ричардсона, Х. Зиберта, теории «полюсов» роста и диффузии нововведений Ж.-Р. Будвиля, Ф. Перу, Т. Хэгерстранда, Г. Мюрдаля, П. Потье.

На формирование научных взглядов автора оказали существенное влияние труды видных уральских ученых – регионоведов, среди которых А.И. Татаркин, В.П. Чичканов, Н.М. Ратнер, О.А. Романова, Л.А. Романова, Н.М. Сурнина, А.Н. Пыткин, М.Д. Шарыгин, А.Л. Кузнецов, Е.Г. Анимиаца.

Однако уровень разработанности теории и методологии социоэкономики в региональном контексте представляется явно недостаточным. В российской литературе пока отсутствуют фундаментальные труды по проблемам социоэкономики, остаются дискуссионными вопросы идентификации вектора и характера развития социоэкономики в системе общественных наук.

Цель статьи заключается в раскрытии теоретико-методологических и прикладных основ формирования социоэкономики в пространстве региона, определении стратегических направлений ее развития и выработке соответствующих механизмов управления.

Все сферы общественной жизни имеют определенную локализацию и структурно организованы в пространстве, а социальные и экономические процессы протекают в реальном времени. Активные взаимодействия социальных и экономических процессов, протекающих во времени и пространстве, обусловили такую направленность формирования социоэкономики, которая обеспечивает раскрытие социальной функции и предполагает ориентацию хозяйственной деятельности в социальном контексте. Последний включает духовные и нравственные ценности, а также социальные приоритеты и предпочтения, что создает условия для социализации хозяйственной деятельности. Базовыми условиями использования *социоэкономики* являются такие предпосылки:

индивидуальный выбор экономических агентов (субъектов, акторов) на рынке не только формируется под воздействием рационального личного интереса, стремления к максимизации выгоды (прибыли, полезности), но и находится под влиянием морально-этических предпочтений и ограничений, социальных обязательств и ожиданий, мировоззренческих и нравственных ценностей, которые по своей сути выступают в качестве экономических инструментов. По оценке Адама Смита, политическая экономия является по существу «теорией нравственных чувств»;

социальная направленность экономического развития одновременно стимулирует и ограничивает рыночные отношения, и в частности конкуренцию;

в хозяйственной деятельности бóльшим предпочтением пользуются групповые или коллективные решения и интересы, чем индивидуальные, в силу их большей обоснованности и эффективности.

Методологической основой социоэкономики должна стать деонтологическая парадигма, которая нацеливает рассматривать процессы хозяйствования именно с позиций человеческого долга, нравственных требований, правовых и моральных стандартов поведения.

Эволюционные процессы взаимосвязанного развития социального и экономического пространства обуславливают формирование различных форм пространственной организации общества – регионов различного масштаба, уровня, типа и функциональной специализации.

Регион – это относительно целостное пространственное образование, являющееся также и таксономической единицей административно-территориального деления, внутри которой взаимодействуют и воспроизводятся природно-географические, экономические, социальные, этнодемографические, технико-технологические, информационные и иные процессы, способствующие формированию однородной (самобытной) социально-экономической среды, дающей импульсы его саморазвитию.

Учитывая сложную структуру социоэкономики, идентификацию ее отдельных компонентов, целесообразно осуществлять на основе следующих основных принципов:

применение мультидисциплинарного подхода с использованием при условии сопоставимости и адекватности статистических данных; принцип системности в определении обобщающих и частных показателей, отражающих структуру и динамику социэкономике региона; принцип альтернативности, связанный с вероятной возможностью развития отдельных составляющих социэкономике в разных направлениях при различных структурных соотношениях; принцип расстановки приоритетов (ведущих звеньев), заключающийся в приоритете интересов человека, регионального сообщества при исследовании экономических процессов; принцип взаимоувязки между локальными, региональными и национальными социэкономическими показателями; необходимость разработки интегральных индикаторов, позволяющих определить и оценить в общем региональную социально-экономическую ситуацию в определенный период времени.

Исходя из концептуальных установок моделей «регион-рынок» и «регион-социум», для оценки особенностей развития социэкономике региона предлагается комплекс взаимосвязанных показателей и индикаторов, сгруппированных в соответствующие блоки (рис. 1), позволяющих количественно и качественно очертить контуры социэкономике региона, получить ее характеристики, а также учесть специфику развития социэкономике и ее компонентов в пространстве исследуемого региона.

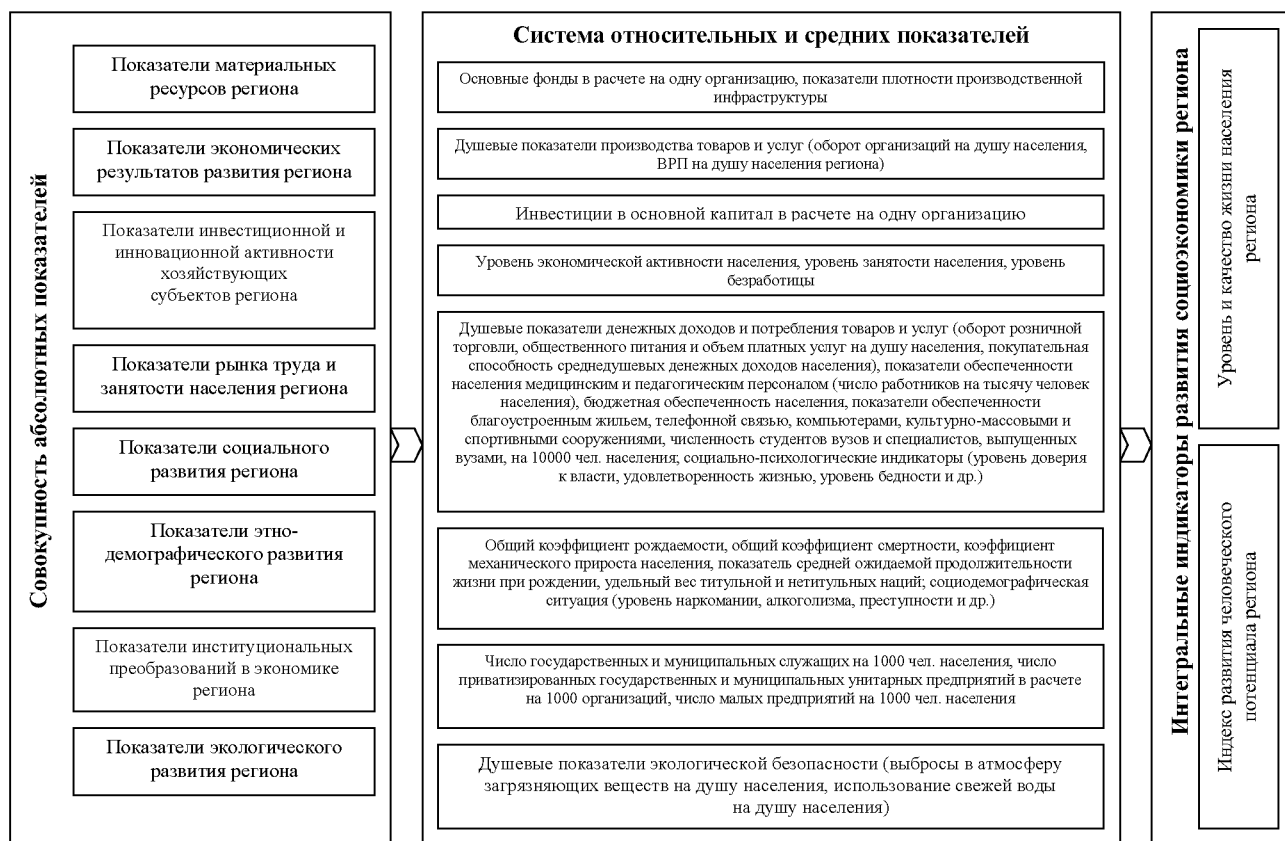

Рис. 1. Комплекс основных показателей и индикаторов развития социэкономки региона

Предложенные методологические подходы, систематизация и обобщение региональных факторов и условий дали возможность провести компаративный анализ развития экономики региона, позволивший выявить динамику, структурные трансформации и новые прогрессивные тенденции, которые способствуют укреплению производственно-экономического фундамента социоэкономики региона.

Доктрина исследования предполагает, что экономика Пермского края вбирает в себя целый ряд определяющих принципов и признаков, позволяющих рассматривать край с позиций: субъекта РФ, региона мезоуровня, особого структурного элемента в государственно-территориальном устройстве страны; стратегически важного «опорного» региона с точки зрения масштабов, уровня и интенсивности социально-экономических, в том числе инвестиционных процессов; традиционно-развитого старопромышленного (индустриального) региона по характеру специализации регионального хозяйственного комплекса; региона со сложившимся социально-экономическим генотипом, основой которого выступает определенный тип воспроизводства, предпочтений, интересов, устойчивых элементов в хозяйственном и социальном механизме.

В промышленности, которая остается важнейшей отраслью экономики региона, обеспечивается расширенное инновационно-ориентированное воспроизводство и она вносит основной вклад в создание ВРП. Здесь отмечена положительная динамика развития высокотехнологичных подразделений, выпускающих продукцию с высокой долей добавленной стоимости, а также сохраняются лидирующие позиции химического производства, активно проводящего модернизацию. Происходят изменения макропропорций между производственной и непроизводственной сферами в пользу последней: если в 2000 г. производственная сфера концентрировала до 70 % всего занятого населения региона, то в 2007 г. – около 45 %. За этот период в 1,5 раза повысилась в структуре использования ВРП доля расходов, связанных с конечным потреблением, в том числе и домашними хозяйствами.

Для подтверждения гипотезы о тех или иных изменениях в социально-экономической ситуации Пермского края в разные периоды автором широко использовались результаты социологических опросов населения. В частности, если в 2001 г. 57,8 % опрошенных жителей позитивно оценили социально-экономические преобразования, происходящие в области (крае), то в 2007 г. – уже только 32,5, причем 35,8 % опрошенных оценили ситуацию в крае так же, как в стране в целом. Среди наиболее серьезных проблем, оказывающих негативное влияние на социально-экономические процессы, – высокие цены, усиливающееся расслоение на бедных и богатых, угроза безработицы, высокий уровень преступности.

На основе предложенных методических подходов определен и идентифицирован социальный вектор развития социоэкономики, локализованной в пространстве Пермского края, раскрыты современные социально-демографические трансформации, рассчитаны индексы развития человеческого потенциала территорий (вплоть до отдельных муниципальных образований) и количественно охарактеризованы уровень и качество жизни населения региона.

Адекватное отражение сути происходящих изменений дало методические приемы анализа динамики социальных процессов в пространстве региона в контексте концептуальных установок социальной ориентации экономики, антропоцентризма и деонтологии. В основе научной гипотезы исследования популяционной динамики была положена установка о детерминированности ее факторами не только социобиологического, но и социального, цивилизационно-ценностного и идейно-духовного характера.

Формирование качественно нового типа стратегического развития Пермского края должно основываться на концептуальных установках теорий «регион-рынок» и «регион-социум», а также принципах модели ускоренной модернизации с включением инновационной составляющей и выделением приоритетных направлений модернизации, что обеспечивает укрепление конкурентных преимуществ и устойчивое социально-экономическое развитие региона. Новая парадигма регионального управления предусматривает синхронизацию (гармонизацию) социальных и экономических процессов в пространстве региона. При этом функционально-целевая модель регионального стратегического управления социально-экономическими процессами позволяет оценить результативность организационно-управленческой деятельности региональных и муниципальных органов власти.

С учетом изменившейся политической и социально-экономической ситуации в России и ее регионах, новых тенденций в региональной науке и практике разработаны новые стратегические документы, в том числе региональная стратегия и программы социально-экономического развития Пермского края.

Целевой установкой «Программы социально-экономического развития Пермского края на 2009-2012 годы и на период до 2017 года» является достижение качественных сдвигов в экономике, улучшение качества жизни, повышение привлекательности региона для населения и бизнеса, которые обосновываются с концептуальных позиций теории «региона-квазикорпорации», методических подходов, характерных для направления «New Public Management».

Одновременно предлагается ввести в разработанную Программу развития края коррективы, базирующиеся на двух основных принципах:

переход экономики региона на модель ускоренной модернизации, понимаемой как широкий процесс внедрения их инноваций и одновременно обновления и улучшения существующих явлений экономической и социально-политической жизни, позволяющей обеспечить устойчивый рост экономики с приоритетом достижения социальных целей;

привлечение теоретических посылок концепций «региона-рынка» и «региона-социума», позволяющих выявить и задействовать внутренние экономические, социальные и организационные силы, сцепляющие и интегрирующие территорию края в целостное социально-экономическое пространство.

С позиции формирования социэкономии, на основе двух перечисленных выше концептов развития края сформулированы целевые установки, определены условия, приоритеты и доминанты стратегического развития региона во времени и пространстве, позволяющие вывести социэкономiku Пермского края на новую траекторию роста. Примерный алгоритм разработки и реализации данной Стратегии показан на рис. 2.

Различные стратегические установки по развитию регионов, в том числе и Пермского края, могут быть реализованы в рамках новой региональной парадигмы регионального управления, где региональная проблема видится как многогранное сложное явление, охватывающее взаимосвязанные экономические, социальные, демографические, экологические, организационные, пространственные и иные аспекты (рис. 3).

Выводы. Таким образом, региональное управление с точки зрения социэкономии означает сосредоточение активных управленческих усилий и воздействий на трех основных (ключевых) составляющих: а) надежное управление региональной экономикой в условиях ее модернизации, становления рыночных конкурентных механизмов, которые в итоге должны принести эффект (отдачу) в виде экономического роста; б) формирование действенной системы управления социальными (социо-демографическими) процессами, направленной на повышение благосостояния жителей регионального сообщества; в) максимальная оптимизация собственных управленческих институтов и структур для постановки и решения государственных и муниципальных управленческих задач.

Многоуровневая система управления региональной экономикой, социально-экономическим развитием территорий (федеральный, региональный, муниципальный и корпоративный уровни) должна основываться на следующих *принципах*: меритократии, дирижизма, партнерства, субсидиарности, комплементарности, мобильности, адаптивности, инновативности. С позиций социэкономии особенно важным представляется *сочетание (сопряжение)* на региональном уровне *принципа* сво-

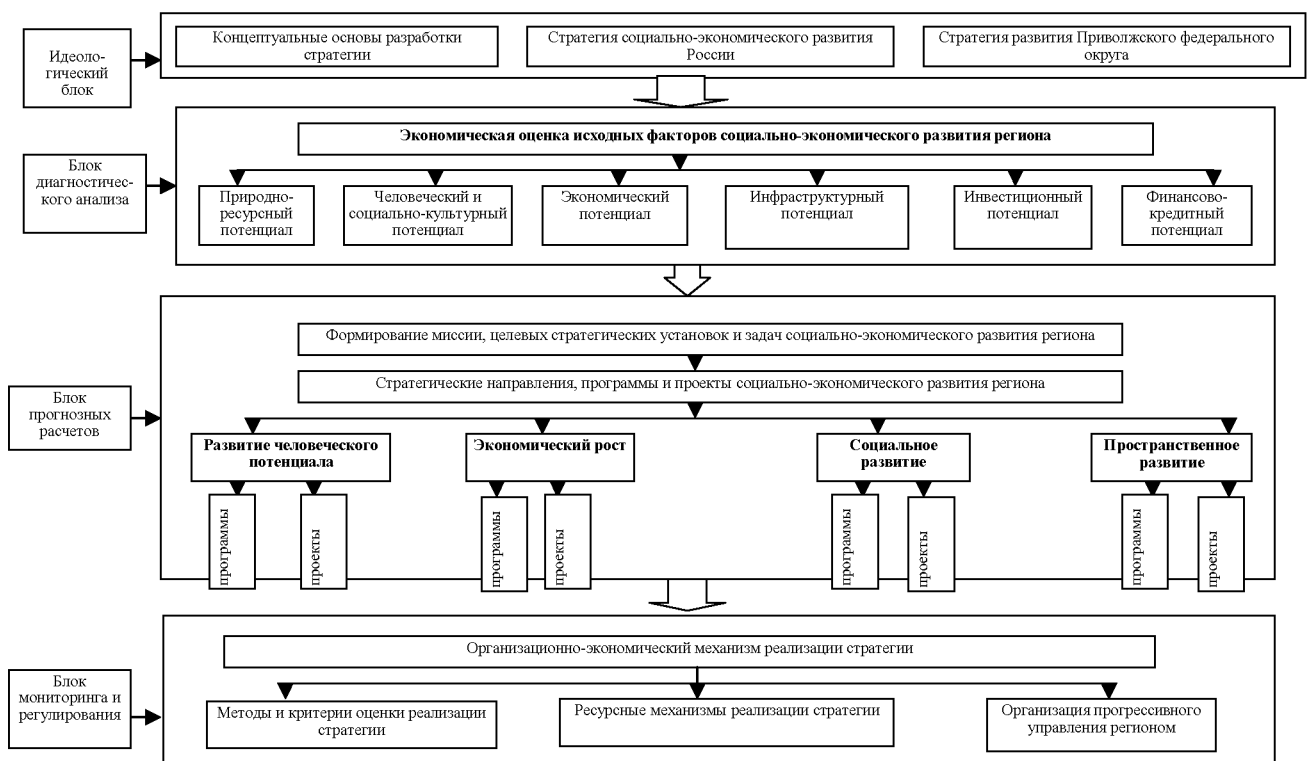

Рис. 2. Структурная схема Стратегии социально-экономического развития Пермского края

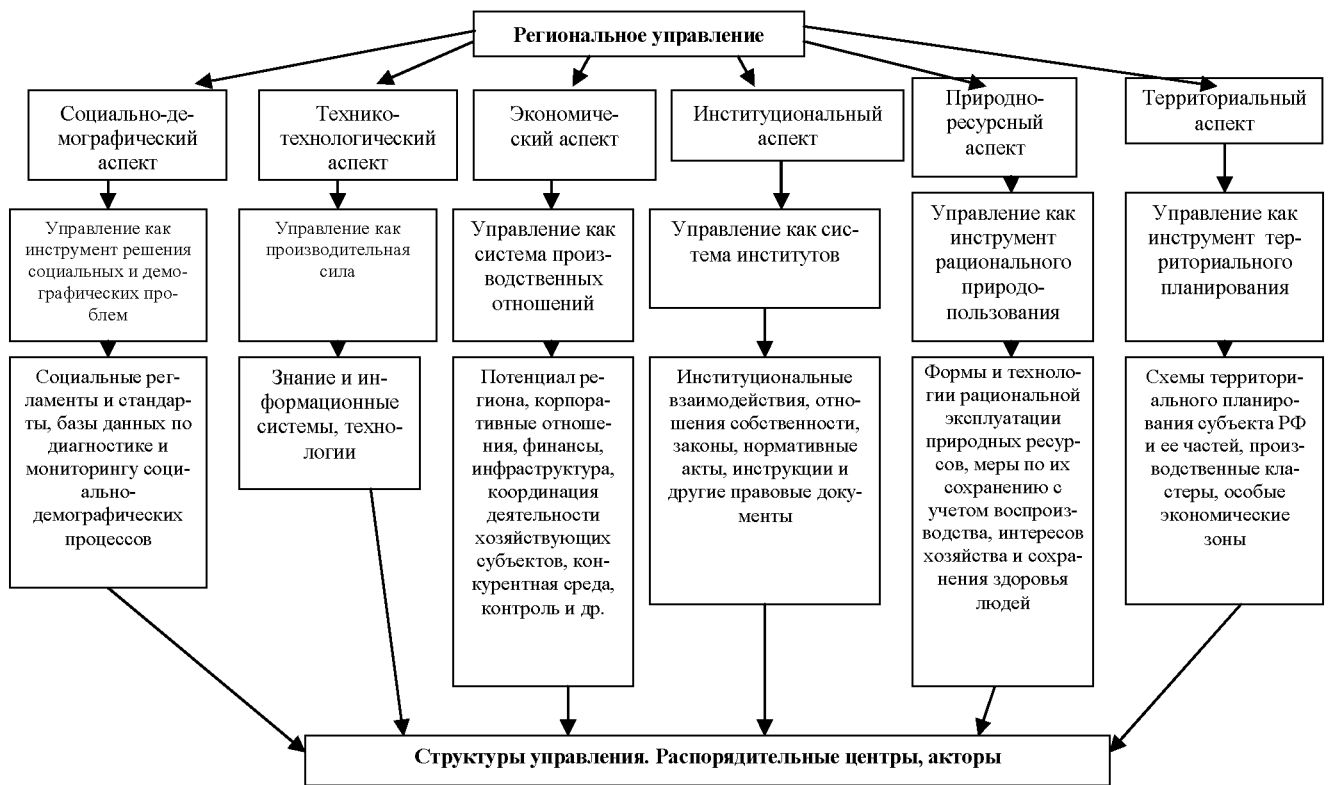

Рис. 3. Концептуальная модель управления социально-экономическим развитием региона

боды предпринимательства с принципом социальной и территориальной справедливости.

Теоретически обоснованная и эмпирически апробированная авторская функционально-целевая модель регионального управления направлена, в первую очередь, на регулирование трех ключевых сфер социэкономике: рост экономики, развитие человеческого потенциала и развитие инфраструктуры. Эта функционально-целевая модель регионального управления затрагивает вопросы управления государственной (региональной) собственностью, бюджетным сектором и проблемы, связанные с развитием муниципальных образований. Для каждой из указанных сфер формулируются целевые установки (рис. 4), а также обосновывается ряд принципов, которые должны быть положены в основу формирования функционально-целевой структуры органов власти.

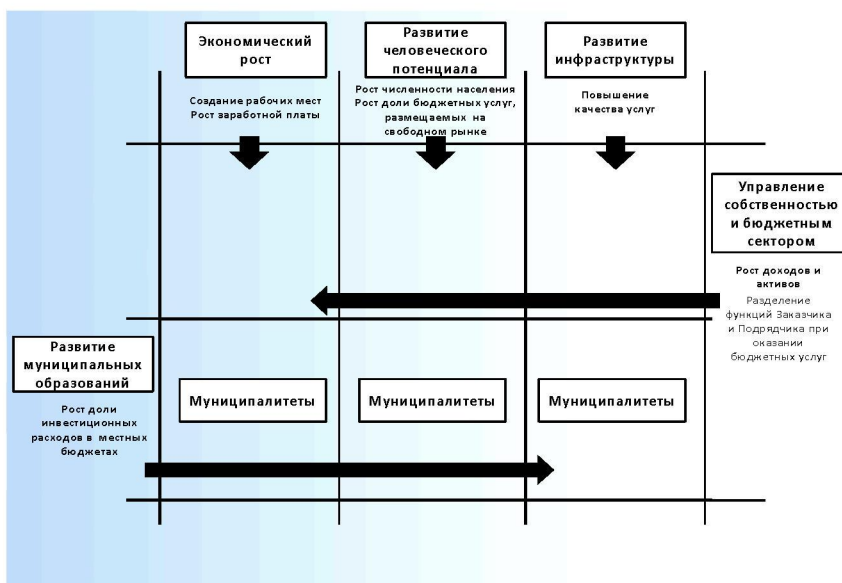

Рис. 4. Функционально-целевая модель управления социэкономикой региона

К базовым принципам относятся: формирование иерархической системы центров ответственности согласно системе целей и задач деятельности; взаимодействие межотраслевых и отраслевых органов власти на основе формирования заказа между ними; обособление функции управления бюджетными учреждениями. Данная функционально-целевая модель и принципы управления социально-экономическим развитием региона в ходе апробации, в процессе организации системы региональных органов власти Пермского края, показали свою целесообразность и эффективность.

Литература

1. Сухих В.А. Социэкономика региона: методология исследования, тенденции развития и механизмы регулирования: моногр. / В. А. Сухих / Федер. агентство по образованию, Пермский гос. ун-т; под ред. Е. Г. Анимицы. – Пермь, 2008. – 263 с.
2. Сухих В.А. Проблемы количественной характеристики социэкономике региона / В.А. Сухих, О.В. Печура // Проблемы регионального управления, экономики, права и инновационных процессов в образовании: материалы V Междунар. науч.-практ. конф. – Таганрог: Изд-во ТИУиЭ, 2007. – Т. 1. Актуальные проблемы экономики. – С. 54-59.
3. Анимица Е.Г. Социэкономика: системные представления, дефиниции, предметное поле / Е.Г. Анимица, В.А. Сухих // Пространственная организация общества: сб. науч. тр. / под общ. ред. акад. РАН А.И. Татаркина. – Екатеринбург: Изд-во Урал. гос. экон. ун-та, 2007. – С. 229-242.
4. Сухих В.А. Человеческий капитал в контексте социэкономике / В.А.Сухих // Демография-общество-человек в условиях формирования новой экономики: материалы

Всерос. науч.-практ. конф. Ч. 2. – Екатеринбург: Изд-во Урал. гос. экон. ун-та, 2007. – С. 65-67.

5. Сухих В.А. Качество жизни населения в контексте концепции социоэкономики / В.А. Сухих // Совершенствование управления корпоративными образованиями и региональная промышленная политика: проблемы и инновации: материалы Всерос. науч.-практ. конф.; Перм. гос. ун-т. – Пермь, 2007. – С. 85-92.

6. Сухих В.А. Современные подходы в социальной политике региона / В.А.Сухих, П.И. Блусь // Проблемы развития юридической науки и российского законодательства: тез. докл. юбил. науч. конф., посвящ. 90-летию Перм. ун-та; Перм. гос. ун-т. – Пермь, 2007. – С. 296-305.

7. Анимица Е.Г. Основные научные идеи и концептуальные положения региональной политики в России / Е.Г.Анимица, Н.В.Новикова, В.А.Сухих // Проблемы государственной политики регионального развития России: материалы Всерос. науч. конф.; Отделение общественных наук РАН. – М.: Научный эксперт, 2008. – С. 555-567.

8. Анимица Е.Г. Процессы изменения секторальной структуры экономики региона (на примере Пермского края) / Е.Г.Анимица, Н.В.Новикова, В.А.Сухих // Современные направления теоретических и прикладных исследований: материалы междунар. науч.-практ. конф. Т. 9. – Одесса: Черноморье, 2008. – С. 61-69.

9. Анимица Е.Г. Качественно новый тип социоэкономического развития региона (на примере Пермского края) / Е.Г. Анимица, Н.В.Новикова, В.А.Сухих // Менеджмент качества и формирование стратегии развития экономических систем: материалы междунар. науч.-практ. конф. – СПб.: Изд-во СПб. политех. ун-та, 2008. – С. 64-76.

10. Сухих В.А. Анализ экономического развития Пермского края: межрегиональный подход / В.А.Сухих, П.И. Блусь // Современные проблемы развития экономики и управления в регионе: материалы VI междунар. науч.-практ. конф. – Пермь, 2008. – С. 9-20.

11. Анимица Е.Г. Условия и особенности реализации федеральных, региональных и локальных (муниципальных) стратегических программ и проектов в регионе (на примере Пермского края) / Е.Г.Анимица, Н.В.Новикова, В.А.Сухих // Труды III Всероссийского симпозиума по экономической теории. Т.2. – Екатеринбург: Ин-т экономики УрО РАН, 2008. – С. 14-16.

12. Сухих В.А. Процессы формирования экономики пост-индустриального типа на территории региона (на примере Пермского края) / В.А. Сухих, Н.В. Новикова // Голиковские чтения: сб. науч. тр. экон. ф-та ЧелГУ; отв. ред. А.Ю. Даванков; ЧелГУ. – Челябинск, 2008. – № 3. – С. 94-101.

Представлена в редакцию 15.07.2009 г.

О.А. Грішнова, д.е.н., проф.,
І.Ю. Кочума, к.е.н., доц.

СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ У СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНИХ РЕСУРСІВ

Фінансово-економічна криза в Україні й завдання післякризового розвитку особливо актуалізували проблему пошуку нових джерел стійкого економічного зростання й підвищення конкурентоспроможності національної економіки. Одним із таких джерел є формування та примноження соціального капіталу українського суспільства. Досвід розвинутих країн свідчить, що співтовариства, які приділяють належну увагу його формуванню, мають вищий рівень реалізації людського потенціалу та суспільних потреб. В економічній літературі все ширше визнається той факт, що людські стосунки, мережі, організації справляють величезний вплив на якість життя й перспективи людського розвитку.

Відповідно особливого значення набувають завдання наукового дослідження соціального капіталу, зокрема в аспекті висвітлення сутності цієї категорії, визначення його місця в системі економічних ресурсів, ідентифікації його серед інших

© О.А. Грішнова,
І.Ю. Кочума, 2009

форм капіталу (реального, людського, інтелектуального), виявлення взаємозв'язків між ними. Важливим є також установлення причинно-наслідкового зв'язку між соціальним капіталом, економічним зростанням і людським розвитком. Розкриття змісту поняття «соціальний капітал» і механізмів його формування має велике значення для розробки й реалізації сучасної соціально-економічної політики як на рівні окремого підприємства, регіону, так і національної економіки загалом.

Теоретичні основи дослідження соціального капіталу закладені в роботах П. Бурд'є, Дж. Коулмена, Р. Патнема і знайшли подальший розвиток у дослідженнях Р. Барта, В. Бейкера, П. Вілсона, Дж. Вулкока, Н. Ліна, А. Портеса, М. Шиффа, Ф. Фукуями й багатьох інших дослідників, які зробили свій внесок у формування сучасної мультидисциплінарної теорії.

Різні аспекти дослідження соціального капіталу також висвітлено в роботах вітчизняних дослідників, таких як С. Бандур, А. Бова, М. Горожанкіна, М. Гуревичов, Ю. Зайцев, В. Онікієнко, Е. Резнікова, Л. Стрельнікова, А. Чемерис, М. Шихирєв та ін.

Відаючи належне наявному теоретико-методологічному доробку з даної проблематики, усе ж треба відзначити, що дефініція соціального капіталу ще не знайшла свого остаточного тлумачення у світовій та вітчизняній суспільній науці і продовжує залишатись об'єктом досліджень як для економістів, так і для соціологів, політологів тощо.

Особливо важливо визначити сутність і місце соціального капіталу в системі економічних ресурсів, адже часто піддається сумніву навіть правомірність використання терміна «капітал» у даному контексті. Виникає питання, чи можна вважати соціальний капітал складовою економічних ресурсів, чи лише фактором, що сприяє їх більш ефективній реалізації, компонентом соціально-економічних відносин?

Метою статті є розкриття сутності й ролі соціального капіталу на різних рівнях його дослідження, визначення особливостей соціального капіталу і його місця серед інших форм капіталу.

Виходячи з так званого «розширеного трактування» національного багатства й капіталу, що належить І. Фішеру, капіталом можна вважати все, що дозволяє генерувати потік доходів протягом певного часу. Відповідно, капіталом є будь-який запас благ, який може нагромаджуватись і використовуватись протягом тривалого часу, приносячи дохід [1]. Саме цей підхід став теоретичною базою для специфічних економічних теорій, зокрема теорії людського капіталу, основоположниками якої стали Т. Шульц і Г. Беккер.

У терміні «соціальний капітал» слово «соціальний» характеризує його втілення в мережі зв'язків між людьми та їх групами, слово «капітал» – можливості отримання конкурентних переваг від його використання. За аналогією з фізичним і людським капіталом, втіленим відповідно у знаряддях праці та продуктивних людських якостях, соціальний капітал існує в таких елементах громадської організації, як соціальні мережі, соціальні норми й довіра, що створюють умови для координації й кооперації заради взаємної вигоди.

Він апелює до ресурсів, що доступні через особисті й ділові мережі (такі як інформація, ідеї, ділові можливості, фінансовий капітал, влада і вплив, емоційна підтримка, репутація, довіра і співробітництво), хоча й не зводиться безпосередньо до них. Можна сказати, що подібно економічному капіталу, соціальний капітал можна обмінювати на ці ресурси, вигідно використовувати в різних ситуаціях і примножувати за рахунок участі в соціальних зв'язках. В основі соціального капіталу лежить концепт довіри – феномен, що сприяє впорядкуванню соціального життя, легітимізації соціальних відносин [2, 282].

Як і інші форми капіталу, він потребує інвестицій і передбачає відповідну віддачу у вигляді зростання фінансових та матеріальних активів, зниженні трансакційних витрат і рівня ризику. Але у випадку із соціальним капіталом ці інвестиції здійснюються безпосередньо в соціальні відносини між людьми. Здійснюються вони не лише у формі матеріальних та фінансових, але й у формі культурних ресурсів, ресурсів вільного часу тощо й не обов'язково мають на меті створення соціального капіталу, а часто переслідують абсолютно інші цілі. У цьому сенсі формування соціального капіталу можна розглядати як позитивні екстерналії інвестицій в інші види капіталу, у першу чергу у людський, наприклад в освіту.

Соціальний капітал може нагромаджуватися протягом тривалого періоду часу, оскільки соціальні мережі є достатньо стійкими характеристиками суспільства (нації). Отже, ми можемо говорити про «запас» соціального капіталу.

П. Бурд'є звернув увагу, що соціальний капітал (у його інтерпретації), як і капітал у класичному розумінні цього поняття, може навіть передаватися у спадок. Наприклад, авторитетний учений мимоволі наділяє частиною свого соціального капіталу своїх аспірантів та співробітників, дитина впливових батьків успадковує «корисні» знайомства і зв'язки та вміння їх підтримувати й використовувати.

Разом із тим, як зазначав Коулмен, особливістю соціального капіталу є його «невловимість», порівняно з іншими формами капіталу. У той час як фінансовий капітал зосереджений на банківських рахунках, фізичний – на підприємствах, а людський виявляється в певних навичках і знаннях, набутих індивідом, то соціальний капітал притаманний соціальній структурі взаємодій. Це ресурс, який актор має постійно співвідносити зі своїм оточенням.

Проблемою є також розробка чіткого інтегрального показника, що дозволив би адекватно оцінити його рівень на макрорівні. Тематична група із соціального капіталу при Світовому банку у 2001 р. запропонувала два способи вимірювання соціального капіталу: SOAT (Інструмент оцінки соціального капіталу) та SOCAP (Інтегрований опитувальник), в основу яких було покладено його оцінку за шістьма параметрами: групи та мережі; довіра; інформація та комунікації; участь у прийнятті рішень та політичних діях. Також Світовим банком планується розробка індексу соціального капіталу (за типом мережі Social Capital Benchmark, що діє зараз у 40 містах США). Ці індекси мають на меті не визначення місця кожної країни у сфері створення і примноження соціального капіталу, але й оцінку ефективності інвестицій у цю сферу.

Отже, соціальний капітал відповідає більшості характеристик економічного капіталу, а саме обмеженості, здатності до нагромадження, конвертованості, здатності до самозростання, а також передавання, принаймні на рівні міжорганізаційних відносин. Але, на відміну від інших форм капіталу, соціальний капітал не вичерпується у процесі його використання, а, навпаки, втрачається за його невикористання.

Створений шляхом суспільної взаємодії та трансформований через історію й еволюцію цієї взаємодії, він відтворюється шляхом інтенсивного використання мереж та зв'язків, може розчинитися за слабого використання або розриву стосунків. Соціальний капітал не є

фіксованим або інертним ресурсом, він постійно змінюється і трансформується під впливом практики взаємовідносин.

У теоретико-методологічному аспекті слід розмежовувати рівні аналізу соціального капіталу, ураховуючи при цьому їх взаємозв'язок. На індивідуальному рівні соціальний капітал загалом можна визначити як цілеспрямоване використання індивідом доступних, завдяки членству в певних групах або мережах, реальних чи потенційних ресурсів і/або переваг [4].

Основна відмінність соціального капіталу від людського й інтелектуального на цьому рівні полягає у його позасуб'єктності. Якщо людський та інтелектуальний капітали виявляються у здібностях і знаннях, що є індивідуальними властивостями суб'єкта-носія й невіддільні від нього, то соціальний капітал існує тільки у взаємодії людей один з одним, хоча й передбачає наявність певних навичок та здібностей у суб'єкта щодо його створення, примноження й використання.

Окремий індивід виступає власником лише потенційного соціального капіталу (як складової людського). Реалізація ж його відбувається в мережі соціальних зв'язків між окремими суб'єктами, що виникають на рівні об'єднання, групи, мережі або суспільства. Отже, індивід виступає донором (постачальником соціального капіталу) та/або реципієнтом (споживачем). Причому передача соціального капіталу від донора до реципієнта є вигідною для них обох. Для реципієнта – це доступ до ресурсів, що дозволяє розширити свій вибір. Для донорів – це «дивіденди» у формі суспільного схвалення та визнання, підвищення статусу, поваги, влади; можливість зворотного потоку соціального капіталу від колишнього донора. Отже, через свою суспільну природу соціальний капітал приносить користь не лише тим, хто його генерує.

Здатність до нагромадження соціального капіталу є не індивідуальною характеристикою окремої людини, а особливістю мережі її стосунків з іншими людьми. Соціальний капітал – продукт організованої взаємодії, тому він має суспільну, а не індивідуальну природу. Для використання переваг від володіння соціальним капіталом людина повинна бути пов'язана з іншими людьми, які є фактичним джерелом цих переваг.

Визначальною відмінністю соціального капіталу на індивідуальному рівні є його невідчуженість від міжособистісних та міжгрупових стосунків. Звідси випливає, що він не може легко переноситися в інші координати простору й часу без зниження своєї продуктивності.

Індивіди, що вдало використовують соціальний капітал, одержують кращі робочі місця, кращий компенсаційний пакет, швидше просування по службі, тобто більш ефективно використовують свій людський та інтелектуальний капітали порівняно з тими, хто не здатний або не схильний підключати силу соціального капіталу. Соціальні зв'язки також позитивно впливають на такі характеристики якості життя, як здоров'я, довголіття, наповненість життя сенсом, здатність виконувати своє призначення тощо. Це прихований ресурс, який ми можемо підключити для того, щоб бути успішним у всіх сферах життя – на роботі, у сім'ї, у громаді, у суспільстві [5].

Співвідношення людського, інтелектуального та соціального капіталів на рівні організації є більш складним і неоднозначним порівняно з особистісним рівнем аналізу. Вони можуть включати ряд спільних та окремих об'єктів аналізу.

На рівні організації соціальний капітал можна визначити як нематеріальний актив, що створюється організацією через систему соціальних взаємовідносин на внутрішньоорганізаційному, міжорганізаційному й організаційно-інституціональному рівні та чинить синергетичний вплив на результати її діяльності завдяки здатності мобілізувати ресурси чи знижувати витрати. При цьому організація виступає в ролі колективного актора, носія певного соціального капіталу.

Соціальний капітал організації підвищує її ринкову вартість, підвищує ефективність її діяльності через привілейований доступ до ресурсів і ринків збуту, меншу плинність кадрів, більшу організованість дій, завдяки стабільності та взаєморозумінню. Його використання дозволяє швидше одержати інформацію, знайти фінансову, політичну і суспільну підтримку для певних проектів. Компанії, які мають позитивну кредитну історію, стосунки з банками або окремими їх працівниками, що ґрунтуються на довірі, мають легший доступ до кредитних ресурсів.

Крім того, маючи доступ до інформації (за неформальними каналами) про конкурентні переваги чи прорахунки інших фірм, успішні компанії опановують знаннями інших та активно їх використовують, перетворюючи соціальний капітал на організаційну перевагу. Вони також активно вдаються до так званого «словесного маркетингу», підключаючи силу впливу соціальних мереж та стосунків, для запуску нових продуктів та підвищення довіри до свого бренду.

Соціальний капітал також здійснює вплив на ефективне функціонування й успіх стратегічних альянсів. Так, стратегічні бізнес-партнери часто знаходять один одного саме завдяки суспільним і діловим контактам. Вміле оперування соціальним капіталом також дає можливість виконавчому менеджменту перешкоджати спробам злиття та поглинання з боку конкурентів. Добре розвинута мережа зв'язків фірми є запорукою її конкурентоспроможності й розвитку, оскільки будь-яка група працівників (колектив), усередині якої існує повна надійність і абсолютна довіра, здатна зробити багато більше порівняно із групою, що не має таких якостей [5].

Соціальний капітал мобілізує внутрішні та зовнішні ресурси організації, роблячи їх доступними завдяки діловим чи особистим мережам окремих членів колективу. Без соціального капіталу, без налагоджених зв'язків компанії із ближнім та дальнім середовищем ці ресурси залишилися б незадіяними, або задіяними не повною мірою. Можна сказати, що соціальний капітал виступає своєрідним каталізатором, що підвищує ефективність використання інших ресурсів, збільшуючи новостворену вартість і знижуючи витрати, прискорюючи інноваційні процеси.

На макрорівні соціальний капітал можна визначити як сукупність норм, традицій, цінностей та довіри, що через систему специфічних структурних форм та інституцій визначає характер суспільної взаємодії. На рівні суспільства соціальний капітал сприяє розвитку демократії, людському розвитку й досягненню суспільного добробуту.

Співвідношення людського, інтелектуального та соціального капіталів на макрорівні є ще складнішим і досить важко піддається формалізації. На нашу думку, на макрорівні інтелектуальний капітал і практика соціальної взаємодії та залученості, втілена в соціальному капіталі, хоч і є об'єктами самостійного аналізу, проте, поруч з іншим, характеризують національний (суспільний) людський капітал.

Складовими соціального капіталу нації є: економічні, соціальні, правові інститути, що формуються під впливом традицій, норм і цінностей. Він об'єднує такі безумовно важливі, але важко вимірювані чинники, як міра розвиненості громадянського суспільства; норми поведінки та суспільні традиції (громадянський менталітет); рівень розвитку інформаційних каналів; умови соціальної злагоди й ін.

Соціальний капітал створює у країні сприятливий клімат для підприємницької діяльності, зменшує інвестиційний ризик, створює умови для сталого розвитку й передумови для успішного запобігання економічним кризам.

У контексті забезпечення сталого людського розвитку соціальний капітал – це своєрідний ресурс, який дозволяє людям завдяки соціальним зв'язкам одержувати певні переваги й нові можливості для розширення вибору та задоволення своїх потреб.

Соціальний капітал – одна з найважливіших характеристик сучасного етапу цивілізації, на якому роль громадянського суспільства стає рівнозначною ролі публічно-управлінських структур. Їх суспільна значущість, їх актуальність із точки зору мети людського розвитку полягають насамперед у тому, що вони є інституційним середовищем, у якому індивіди можуть взаємодіяти без обмеження свободи вибору людини. Іншими словами, соціальний капітал обумовлює соціально і громадянсько правильний вибір людини. І особливо важливо те, що такий вибір людина здійснює вільно, без зовнішнього тиску, за власним свідомим бажанням.

Варто враховувати, що соціальний капітал є біполярним, тобто він може мати не лише позитивні, але й негативні для суспільства прояви. Зокрема, взаємовідносини між людьми, які виникають у певних групах, можуть набувати прояву кооперації з аморальними, а то і злочинними намірами, спрямовуватися на перешкоджання доступу до ресурсів, у тому числі інформаційних, представникам інших груп, обмеження особистої свободи тощо.

Наслідком нестачі позитивного соціального капіталу в Україні є поширення ряду негативних явищ, передусім в економічній сфері, що відбуваються через недовіру, корупцію,

нездатність співпрацювати заради загального блага. Порівняльні емпіричні дослідження у країнах із перехідною економікою засвідчили, що високий рівень довіри й участь населення у громадських організаціях сприяє в довгостроковій перспективі підвищенню якості життя й економічному зростанню завдяки збереженню добрих традицій, полегшенню передачі інформації, зниженню витрат на примушення й контроль. Завдяки соціальному капіталу зростає ефективність суспільства, полегшується координованість дій, стимулюється розвиток кооперації та взаємодії.

Дія соціального капіталу базується на принципах соціальної єдності, тобто згуртованості, цілісності й неподільності суспільства. За допомогою соціального капіталу забезпечується соціальна справедливість, тобто рівні можливості для реалізації прав і свобод громадян, задоволення соціально-економічних потреб, консолідація суспільства – зміцнення, згуртування членів суспільства. Поняття соціального капіталу включає довіру до оточуючих і різних соціальних інститутів, горизонтальні відносини індивідів, соціальні норми та цінності, культуру, цільові настанови, що обумовлюють певні, прийняті цією спільнотою правила життя.

Висновки. Таким чином, соціальний капітал є особливою формою капіталу, яка має спільні та відмінні риси з іншими його формами. До спільних рис можна віднести: обмеженість, здатність до нагромадження, конвертованість, здатність до самозростання, а також передавання. У цьому сенсі, поряд із людським та інтелектуальним капіталом, соціальний капітал є повноцінним економічним ресурсом, складовою економічного потенціалу як на мікро-, так і на макрорівні.

Подібно до інших форм капіталу, формування соціального капіталу потребує інвестицій і генерує додаткову матеріальну та фінансову вигоду, зменшення трансакційних витрат і ризиків за рахунок кращого доступу індивіда, групи людей чи організації до інформації та знань, послуг, матеріальних благ, кращої співпраці й узгодження спільних дій, емоційної підтримки тощо.

Соціальний капітал є продуктивним, сприяє створенню додаткової вартості, за рахунок зниження витрат, підвищенню ефективності використання інших форм економічних ресурсів, вищому рівню забезпечення соціально-економічних потреб.

З іншого боку, соціальний капітал має ряд специфічних характеристик, що визначає його особливе місце серед інших форм капіталу й дає підстави говорити про його двоїсту природу: як ресурсу, як фактора, що сприяє їх більш повній реалізації, за рахунок створення умов для координації діяльності й кооперації економічних суб'єктів на всіх рівнях.

Соціальний капітал існує в таких елементах громадської організації, як соціальні мережі, соціальні норми й довіра. На відміну від інших економічних ресурсів, він не вичерпується у процесі його використання, а, навпаки, втрачається за його невикористання і є актуальним лише в конкретних часових і територіальних межах.

У теоретико-методологічному аспекті слід розмежовувати рівні аналізу соціального капіталу, при цьому враховуючи їх взаємозв'язок.

На індивідуальному рівні соціальний капітал – позасуб'єктний. Індивід реалізує його лише за рахунок членства в певних групах або мережах. При цьому, вступаючи в різноманітні зв'язки й відносини з іншими людьми, окрема особа виступає як донор або реципієнт соціального капіталу.

На рівні організації соціальний капітал виступає в ролі нематеріального активу, що створюється організацією через систему соціальних взаємовідносин на внутрішньоорганізаційному, міжорганізаційному й організаційно-інституціональному рівнях.

На макрорівні соціальний капітал можна визначити як сукупність норм, традицій, цінностей та довіри, що, через систему специфічних структурних форм та інституцій, визначає характер суспільної взаємодії. Низький рівень соціального капіталу в Україні пов'язаний із широким поширенням негативних його форм, що виявляються в корупції, злочинності тощо.

Формування позитивного соціального капіталу в нашому суспільстві варто розглядати як один з основних чинників економічних і соціальних реформ, важливий напрям на шляху до цивілізованого демократичного європейського суспільства й високорозвиненої соціально орієнтованої економіки.

Подальше дослідження соціального капіталу передбачає: визначення об'єкта його капіталізації та механізмів формування, створення адекватної методики та системи показників його вимірювання, а також розробку рекомендацій щодо створення ефективної системи управління ним на усіх рівнях.

Література

1. Fisher I. The Nature of Capital and Income / I. Fisher. – New York, 1930.
2. Грішнова О.А. Людський розвиток: навч. посіб. / О.А. Грішнова. – К.: КНЕУ, 2006. – 308 с.
3. Baker W. Achieving Success Through Social Capital / W. Baker [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.bharatwaves.com/portal/modules/smartsection/makepdf.php?itemid=65
4. Грішнова О. Соціальний капітал: сутність, значення, взаємозв'язок з іншими формами капіталу / О. Грішнова, Н. Поливяна // Україна: аспекти праці. – 2009. – № 3. – С. 19-24.
5. Coleman J.S. Social Capital in the Creation of Human Capital / J.S. Coleman // The American Journal of Sociology. – 1988. – Vol. 94. – P. 95.

Надійшла до редакції 09.09.2009 р.

О МЕТОДОЛОГИЧЕСКИХ ОСНОВАНИЯХ ПОЗНАНИЯ И СТАНОВЛЕНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

*Дети – это смерть экономизма, а экономизм – смерть детей,
ибо дети нарушают все безумие этого мира, придуманного трезвыми рациональными взрослыми.
Н.Б. Шулеский*

О необходимости изменения формата при обновлении методологии экономической науки

*Каждый в меру своего понимания работает на себя,
а в меру своего непонимания работает на другого.*

*Целостная концепция управления должна прежде всего
указывать на социальные процессы... При этом всегда
необходимо помнить о взаимной вложенности и
взаимной обусловленности частных процессов
в объемлющей их целостности.
Мёртвая вода. От социологии к жизнеречению.*

Вопрос о необходимости разработки социальной экономии как *научной проблемы-*
области осмысления процесса *фор-*

© Г.В. Задорожный, 2009

мирования *социальной экономии как реальности* подспудно витал в сознании человека несколько столетий, но во второй половине XX века он предстал как ***актуально выраженная задача***. И хотя о социальной экономии писали в 70-80-е годы XX века, но речь *не шла о кардинальном обновлении методологических оснований* экономической науки. Первое десятилетие нынешнего века показало, что мышление вне социального формата стало недопустимым. Это касается в первую очередь и экономической науки.

Впервые формирование социальной экономии прямо связал со становлением *новых исходных* теоретических постулатов, «теоретического ядра» *подлинной экономической науки* академик РАН Д. Львов в своем предисловии к статье Р. Гринберга и А. Рубинштейна¹. Этот же аспект активно начал обсуждаться в публикациях понимающе-размышляющих ученых в начале XXI века.

В размышлениях ученых необходимо изначально видеть важность *различения* трех феноменов, теснейшим образом взаимосвязанных, но в теоретическом анализе различных, позволяющих упорядочить в понимании и мышлении знание о той сфере реальности, которую предстоит еще постигнуть. Речь идет о *социальной экономии* как о методологических основаниях, выражающих целостное ***миропонимание***; *социоэкономике* как области ***прикладного приложения*** положений социальной экономии; *социальной экономии* как ***фрагменте реальности***, ради развития которого и возникли две вышеназванные области научного знания.

В статье будет сосредоточено основное внимание на первых двух уже *явленных* феноменах, ибо через них можно постичь суть-содержание той ***части*** реальности, которая обозначена социальной экономикой. Но осмыслить эту часть невозможно *вне* знания о ***целостности*** реальности.

Общая изначальная установка, как показали проведенные исследования, сводится к тому, что социальная экономия – это область *начально-промежуточного* осмысления явной ***недостаточности-ущербности экономизма в его античеловечной натуре*** – утери смысла жизни; область, в которой предполагаются-выявляются-определяются направления и пути *преодоления отрыва* экономической науки *от жизни* на основе понимания того, что для человека жизнь возможна в социуме и посредством социума, но и... не только через социум. И это «не только» все настоятельнее требует ***мысленно-смыслового творческого напряжения***,

¹ См.: Гринберг Р. Социальная экономика: введение в новую аксиоматику / Р. Гринберг, А. Рубинштейн // Российский экономический журнал. – 1997. – № 1. – С. 77.

ибо понять-разъяснить сам социум в его глубинных смыслах *невозможно*, исходя из уровня *его самого*, а тем более одной *эконом(икс)-ической* теории. Здесь необходимо просмотреть-просветить-просканировать сам социум с *более высокой* «трибуны» (подняться на *метауровень* в мышлении), которая может представлять лишь то *глубинно-фундаментальное*, но одновременно и *высшее основание*, дающее *цельное миропонимание*. Речь идет о *духовном* взгляде, охватывающем социум, но *превосходящим его* в своей рефлексии, а поэтому открывающем врата *целостного* познания-подхода, где и экономика, и социум являются всего *лишь формами* единой глубинной сущности, вовсе не сводимой к ним самим.

Социальная экономия и социоэкономика, как *актуально-преходящие* научные области, призваны-выделены с тем, чтобы, как кажется на *первый* взгляд, воспрепятствовать дальнейшему развертыванию-реализации сценария движения человечества к *небытию*, который уже во многом *стал действительностью* в образе *полисистемного катастрофического кризиса человечности* вследствие технократизации (техно-хаос-ности) всего и вся в *искусственно* созданном человеком мире.

И это в *определенной мере* действительно так, но такой подход в мышлении все же находится ближе к «поверхности» бытия, а именно: он не «опускается» к *глубинному целостному мировоззрению-миропониманию* как наиболее сущностно-главному приоритету реализации *концептуальной экономизмической власти*, навязывающей человечеству свой сценарий мирового развития. Иными словами, изменение *поверхностных форм* при продолжении навязывания *того мировоззрения*, которое *породило-привело-распространило кризис*, остается устойчивым инструментом *проходящего* господства нынешней концептуальной власти, ориентированной на *порабощение мира* все тем же *экономизмом* в виде финансомики, но несколько *социально «подрумяненным»*. В общефилософском, методологическом плане это достаточно четко выразил П. Рассел: «Переживаемый человечеством глобальный кризис в основе своей является кризисом сознания, и если мы желаем уберечь мир, от нас требуется нечто большее, чем спасение дождевых лесов, борьба с загрязнением окружающей среды, с выделением вредных углеводородных газов и уничтожением озонового слоя. Нам необходимо освободиться от эгоцентристского, материалистического модуса сознания, порождающего все эти проблемы»². Нельзя выйти из кризиса при помощи тех же мировоззрения и способов действий, которые его породили. Хотя сегодня желание измениться (выйти из финансово-кризисного тупика), *ничего* по сути *не меняя* (экономизм следует «заменить» более удобоваримым и приемлемым для слуха – социоэкономикой – при *сохранении господства* над миром *финансовых институтов* ВМФ, ВТО, Мирового банка и др.), весьма показательно в практике реструктуризации банков (государственной дотации за счет налогоплательщиков тем, кто «прихватизировал» в который раз «кровь» экономики) при дальнейшем обескровливании реальной экономики.

«Подмарахветить» старый механизм, заменив вывеску на «социо-», – вот формат традиционного мышления финансовую власть придержавших, которые в силу *строя своей психики* не способны делать что-то *благое* для миллиардов простых людей. Известная с 80-х годов XX века концепция «80 : 20» сегодня *по умолчанию* заменена концепцией «двух миллиардов: «золотого» миллиарда и миллиарда прислуги», рассматривающая остальные 4,9 миллиардов жителей планеты как излишних потребителей ресурсов.

Однако наука *пока что слывет* наукой, ибо все же пытается углубиться с «поверхности» (речь не идет об *экономиксе* как идеолого-защитном мейнстриме!), ища причины произошедшего на других, *скрытых* от обыденного взгляда уровнях. И в ходе такого поиска выясняется, что со второй половины XX века *объективно изменилось соотношение между эталонами биологического и социального времени*. Этот процесс некоторые исследователи назвали Законом времени. Суть здесь состоит в том, что за всю историю человечества именно в это время наступил момент, когда неизменный *период смены поколений* (в среднем 25 лет от рождения матери до рождения ребенка) *сравнился с длительностью постоянно уменьшающегося периода смены господствующих технологий*, а к концу прошлого века, по мнению японцев, *полное обновление господствующих технологий* происходило уже каждые 5-

² Революция сознания: Трансатлантический диалог / С. Гроф, Э. Ласло, П. Рассел. – М., 2004. – С. 44.

10 лет, т. е. *многократно* при жизни *одного* поколения³. Соответственно в короткие сроки резко меняется информационное состояние общества, а стало быть, и логика *социального поведения* человека: в своих осознаниях-решениях, в своем общении с другими людьми он вынужден в *ускоренном темпе* делать оценки-переориентации, лежащие в основании новой логики социального поведения. (Конечно, он может все пустить на «самотек», но при этом все же *кто-то* будет принимать за него решения и «вести» его туда, куда необходимо этому «кто-то». Зомби-робот – человек ли он? Вопрос риторический). Расширение-изменение-углубление знаний и изменение стереотипов требуется постоянно. Отсюда: *образ-ование* на протяжении *всей жизни*, а более упрощенно, но модно-звучаще – *экономика* знаний.

Но и это еще *не все*. Говоря об *экономике знаний*, предполагают думать лишь о *техно-знаниях*, в «добыче» которых поднаторела традиционная механико-материалистически настроенная наука. И поэтому сама «экономика знаний» остается во все той же *старой парадигме мышления*, которая определяется-задается тем же экономизмом и потреблятельством, родившим нынешний кризис⁴. Вненаучные знания (метрологически не вычисляемые-подкрепляемые) для «экономики знаний» только помеха, ибо для нее *знания* нужны-значимы как *средство увеличения прибыли*, но не повышения качества *о-смысл-енной* человеком жизни. В пределе экономика (и теории, ее обслуживающие) имеет целью производить все больше и больше ради материально-денежного обогащения ее владельцев: *максимум* здесь достигается, когда большинству-толпе сознательно формируют-навязываются СМИ (средствами массовой «идиотизации» – Н.Б. Шулевский) наиболее прибыльные виды потребления – *порочно-паразитарные по существу*. Товары, их удовлетворяющие, не просто вредные, но *смертельно опасные* для существования человека и человеческого общества – алкоголь, табак, наркотики, оружие, сексуальные развлечения, виртуальные миры и игры. Знание само по себе нейтрально, а от того, *кем* и *как* оно будет использоваться, – зависит будущее бытие/*небытие* человека. Круг смысла «нового» термина – «экономика знаний», предложено-вкинута в поле обсуждений *экономикс-истами* в виде «бочки Свифта»⁵, состоящими на службе у мирового финансизма, но замкнутого во все том же формате *биосоциальной* природы человека, становится вполне вразумительно-понятным.

Все это, применительно к обсуждаемой проблеме, сводится к выводу о том, что предотвратить дальнейшее разворачивание-углубление современного мирового кризиса нельзя, оставаясь в системе мышления «человек – существо *биосоциальное*», своей *част(ь)-ичностью*⁶ породившем современную Вавилонскую башню – экономизм-*финансизм* (*финансомику*). Необходимо вернуться в формат *целостного* понимания человека на основе принятия-видения его *целостной трипосевой природы* – био-социо-духовной, ибо именно *духовное* начало-ипостась в человеке определяет-задает его особую специфику (фунда-*ментальное* отличие от всех иных живых существ) – *человечность*, изначально заложенную в со-*вести* человека и реализующуюся в со-творчестве *любви*. Отход от человечности, игнорирование

³ См.: Ефимов В.А. Концептуальная власть. Просто о сложных механизмах разорения России / В.А. Ефимов. – СПб., 2003. – С. 32-33.

⁴ В литературе высказана точка зрения, что тема кризиса специально брошена американским мозговым центром для отвлечения внимания от начавшейся глубинной перестройки в системном интеллекте США. Стремление обеспечить мировую власть, которой хотели достичь через насаждение в сознание американского и других народов «американской мечты» на основе всеобщего гедонизма и потреблятельства, не сработало. На повестку дня встал пока тщательно скрываемый вопрос об «Америке знаний» (в ответ на «Европу знаний»). Финансовый кризис был запущен как метод прервать инерцию гедонизма и потреблятельства, сосредоточившись на создании панамериканского системного интеллекта (новой формы старой концептуальной власти). «Вообще, тема современного кризиса с экономической и финансовой точек зрения кажется искусственной и надуманной, ибо вся экономика и все финансы мира находятся под жестоким контролем их владык, которые допускают кризис лишь сознательно, преследуя свои цели. Да и не кризисы это, а езда по бездорожью. Настоящий кризис выступает как необратимый крах, как катастрофа, не допускающая никакого восстановления. Скорее, кризис выступает в качестве дымовой завесы, скрывающей более серьезные вещи другого порядка, связанного с тайной работой по созданию новых системных интеллектов» (Шулевский Н.Б. Знание и судьба России / Н.Б. Шулевский // Философия хозяйства. – 2010. – № 1. – С. 144, примечание).

⁵ По аналогии с пустыми бочками, бросаемыми раненым китам (XVII в.), Дж. Свифт предложил правителям вбрасывать в общество специальные темы, чтобы их «гоняли» «умники», а правители могли выбирать нужные для себя мысли.

⁶ Не случайно, что именно *част(ь)-ная* собственность является флагом экономизма.

добро-нравия стало тем *разрыв*-ным пунктом, с которого началось стремительное у-ничто-жение человека сначала через навязанную модель «человека экономического», а сегодня – «человека институционального», т.е. *стреноженного* различными социальными институтами-нормами против главного его действия – *духовного творчества-размышления-мыслеобразования-самореализации*.

В результате извне насажденно-утвердившееся господство *техно-экономизма* (институционализм – тот же экономизм, но в более завуалированно-зомбирующей форме: экономическая свобода подминается социальным институтом) проявилось в том, что, по словам Ж. Бодрийяра, «наша (евроатлантическая – Г. З.) культура превратилась в производство отходов. Люди становятся отбросами своих собственных отбросов – вот характерная черта общества, равнодушного к своим собственным ценностям, общества, которое самое себя толкает к безразличию и ненависти»⁷. Если «общество» здесь заменить на «социум», то получим не просто доказательство *вредности ограниченного* понимания человека как существа биосоциального, но и факт-видение *совершенной недостаточности* воспринимать-трактовать жизнедеятельность человека лишь в социальном плане, *игнорируя духовную ипостась*, где «обитают»-сотворчествоуют *вечные духовно-нравственные ценности*. Без них «миллионы людей страдают от голода, а в Европе страдают от того, что наслаждения вызывают отвращения!»⁸.

Экономикс посредством неоинституционализма, якобы придающего социальную окраску экономизму, гламурит потребительство, уводя человека в *бездумное* поле подражательства-распада, а в экономической «науке» «ученые» соглашательством-леностью-молчанием *выхолащивают* значение *целостной* методологии, упрямо не допуская в исследования проблемы значения духовно-нравственных ценностей, которые вредны «человеческому фактору», а по-современному – интеллигенту виртуальной финансовики. Но такой навязываемый повсеместно подход лишь *дальнейше кризисует* экономическую науку, оставляя ее «вещью в себе», изначально *неспособной* служить добро-благо-нравию человека, его творческой самореализации, без чего выход из кризиса невозможен.

Социальное значение метода «культурного сотрудничества»

*Тождественность материального стандарта
качеству жизни – ложна.*

Эрвин Ласло

Самая опасная статья нашего экспорта – это наши ценности.

*С помощью товаров мы собираем жителей развивающихся
стран покупать, а с помощью средств информации –
особенно телевидения –*

*поощряем их усваивать нашу автоцентрическую систему
ценностей.*

Именно такая установка сознания и породила нашу коллективную неменяемость.

Питер Рассел

Проблема нравственных *ценностей* была и есть *первенствующей* для мыслящих ученых, так как вне ее формируется *виртуальное нечто*, способствующее превращению человека в *ничто*, т. е. происходит уничтожение человека, делающее его отбросом. Без нравственных ценностей невозможно *целостное и цельное мировоззрение*, долженствующее лежать в основании мыслей, знаний, решений и действий людей. Без такого мировоззрения человек лишен не только миропонимания, но и видения смысла жизни. Он на поверку оказывается *недочеловеком в облике человеческом*, которому не просто недоступна совесть, но она становится ему не только не нужна, но и, по сути, *вредна*, ибо вынуждает *напрягаться, мыслить, взвешивать, держать внутренний суд, отвечать*, а это уж стало не просто нежелательным для гламурно потребляющего гедониста, но и сплошь совершенно непонятно-излишним. В лучшем случае можно вещать лишь о *плю(ю)ралистском*

⁷ Новейший философский словарь. Постмодернизм. – Минск, 2007. – С. 100.

⁸ Шулевский Н.Б. Эсхатология современного мира в философии хозяйства / Н.Б. Шулевский // Философия хозяйства. – 2010. – № 3. – С. 34.

«рациональном выборе»⁹, которым *зомбируют* современных, утративших способность размышлять, биороботов, в том числе и ученых, профессоров.

При этом зомбирующие, умело *скрывая* свои *корыстные* интересы, давно усвоили высочайшую эффективность навязывания *нужной им* культуры посредством не военной силы или экономического эмбарго, а так называемым методом «культурного сотрудничества», когда информационная агрессия направлена прежде всего на правящую «элику» с тем, чтобы увести ее от национальной самобытной культуры, изменить мировоззренческие приоритеты, склонить к мышлению и принятию управленческих решений в *чуждом для народа страны* культурном поле. «Вследствие этого «элита» (якобы «сама») в меру своего понимания управляет в интересах своего народа, а в меру своего непонимания – в интересах «культурного» агрессора. Правящая «элита» таким образом превращается в периферию (исполнителя) мировых мафиозных финансовых кланов и способствует реализации их планов»¹⁰. Бездумные подражатели-потребители навязываемой чуждой культуры принимают ее за благо, радуясь своему участию в гламурном потреблении, за которым скрывается *продуманная* политическая стратегия *порабощения* других народов и использования в своих целях их всяческих ресурсов. Ж. Бодрийяр писал, что в превосходстве высшего класса, относящемся к электроприборам или дорогостоящей еде, «необходимо уметь открывать как раз не его более высокое положение на лестнице материальных выгод, а его *абсолютную привилегию*, которая обусловлена тем, что само это *превосходство* ни в коей мере не ищет основания в знаках престижа и изобилия, находя его совсем в ином месте, *в реальных сферах решения, управления, политической и экономической власти, в манипуляции знаками и людьми*, обрекая «Других», lower и middle классы, на фантазмы страны обетованной»¹¹ (выделено мной – Г. З.). Но такое понимание недоступно не только большинству, принимающему навязываемую чуждую культуру, но и компрадорской «элите», *осилившей лишь поверхностность и остановившейся* в своем понимании на «высоком положении на лестнице материальных выгод», став неустанным приверженцем-проводником стратегии потребления, не понимая того, что поддержку и распространение его ценностей Ж. Бодрийяр назвал *моралью*, предназначенной для *рабов*.

То же можно сказать и о тех ученых и профессорах университетов, которые, забыв о своем призвании поиска научной истины и необходимости доведения ее знания до молодого поколения, оказались в *силках* неолиберального и неоинституционального «культурного сотрудничества», способствуя формированию *поверхностного мировоззрения клерков*, исключая понимание глубинного смысла служения и хозяйства, а поэтому ведущему к национально-культурной деградации, превращению человека в биоробота, программируемого чуждой культурой.

Но если современная «элита» в силу своей гламурности и лености ума не принимает напряженной мысле-смысло-деятельности, то профессорам по «долгу службы» следовало бы отличать «плевела от зерен». Речь в данном случае идет о том, что еще М. Вебер, глубоко исследовав проблему социальных действий, различал *формальную* и *сущностную* рациональность. «Формальная экономическая рациональность» определяется мерой технически возможного для экономики и действительно применяемого расчета. Напротив, «сущностная рациональность» характеризуется степенью, в которой обеспечение определенной группы людей жизненными благами достигается посредством экономически ориентированного *социального* действия, учитывающего (в прошлом, настоящем или

⁹ Речь идет о разработанной американской «фабрикой мысли» – корпорацией «РЭНД» так называемой «теории рационального выбора», цель которой состояла в *отрицании сотрудничества, справедливости, морали*, первостепенной значимости *семьи и ее ценностей*, а поэтому породившей «мир, решения в котором принимаются в неведении» в результате неправильно намеченных целей по принципу «если вам не нравится результат, необходимо просто поменять параметры» (Абелла А. Солдаты разума. – М., 2009. – С. 312), и погрузила сначала американцев в миф (с. 314), а затем в ходе идеолого-психологической войны была навязана и иным странам. На самом деле эта теория «является совсем не рациональной. Она не постигла законы мира, так как не распознала его структуру» (с. 313). Отечественные ученые-экономисты восприняли эту теорию за величайшее достижение западной науки, которое превратили в *идола*, и бездумно поклоняются ему по сей день.

¹⁰ Ефимов В.А. Концептуальная власть. Просто о сложных механизмах разорения России / В.А. Ефимов. – СПб., 2003. – С. 122-123.

¹¹ Бодрийяр Ж. К критике политической экономии знака / Ж. Бодрийяр. – М., 2003. – С. 51.

потенциально) определенные *ценностные постулаты*, независимо от природы этих ценностей»¹² (выделено мной – Г. З.). В ходе дальнейших рассуждений он доказал, что «чисто формальная» рациональность денежных расчетов может рассматриваться как *второстепенная* или даже *противоречащая* предусматриваемым ими (высшими ценностями) конечным целям, независимо даже от результатов, вытекающих из современного отношения к вычислениям» и «*абсолютная целерациональность* действия, *игнорирующая фундаментальные ценности*, рассматривается лишь как *предельный* случай»¹³ (выделено мной – Г. З.). Однако инерция мышления в духе повсеместно навязанной *догмы экономизма* как современной *технологии манипуляции сознанием* и инструмента воспроизводства *толпо-«элитарного» общества* сегодня уже настолько сильна, что обращать внимание на *сущностную (ценностную)* рациональность и ее *первичность* по отношению к формальной рациональности в среде отечественных экономистов практически *не принято*. Но тем самым осуществляется негласно заранее спланированное и искусное *изгнание сообщества экономистов из сферы концептуальной деятельности*, в которой только и закладываются/отрицаются научно-теоретические *предпосылки-основания развития человечности и человеческого*.

В октябре 1995 г. И. Валлерстайн акцентировал внимание на данной проблеме научного сообщества. Во вступительном слове на Международном коллоквиуме «Университеты и обществоведение: новые пути к общественной рациональности» он призвал интеллектуалов ощутить *свою ответственность* и *изменить сам статус обществоведения*, возникшего как интеллектуальное *дополнение* либеральной идеологии. Для того чтобы оставаться востребованным в обществе и не оказаться на *задворках научного мира*, следует «вернуть понятие сущностной рациональности в центр наших научных исследований»¹⁴. Этого требует и переход к постнеклассической науке, знаменующий собой возвращение-возрождение *безусловной приоритетности ценностно-рационального* поиска в ходе научных исследований. Более того, сегодня международная конкуренция вступила в новую эпоху *ценностной конкурентоспособности*¹⁵, не замечать чего уже невозможно не только ученым-экономистам, но и всем обществоведам, политикам и практикам.

Для возвращения понятия сущностной (ценностной) рациональности в *центр* научного поиска требуется, во-первых, понимание того, что мир и жизнедеятельность человека – феномены *целостные*. Выделение из них каких-то отдельных сторон, аспектов, уровней и т. д. было необходимо на *предыдущих* этапах развития науки. Сегодня речь должна идти о *синтезе* накопленных знаний. Причем этот синтез должен быть *всеобъемлющим*: включать не только научные, но и *вненаучные* знания, как-то: философские, религиозные, обыденные и пр.

Проблема сводится к тому, что необходимо формировать *универсумное* знание, находящееся *за пределами фундаментальной экономической науки*¹⁶, равно как и за пределами каждой из ныне существующих обществоведческих наук. И *главной* проблемой здесь становится переход к *господству нематериальных ценностей* человечества. «А как этого добиться? Как человечество в результате естественного эволюционного процесса придет к таким ценностям? Причем именно нормальным, естественным путем, а не насильственным установлением какого-нибудь тоталитарного режима, где действительно будет не до материальных символов роскоши. Приходится констатировать, что этот вопрос – принципиально важный для дальнейшего выживания человечества – чрезвычайно мало исследован»¹⁷.

¹² Weber M. Economy and Society [Vols. 1-2] / M. Weber. – N-Y., 1968. – P. 85.

¹³ Там же. – С. 86, 26.

¹⁴ Валлерстайн И. Конец знакомого мира: Социология XXI века / И. Валлерстайн. – М.: Логос, 2004. – С. 209.

¹⁵ См.: Культура имеет значение. Каким образом ценности способствуют общественному прогрессу. – М.: Московская школа политических исследований, 2002; Многоликая глобализация. – М.: Аспект Пресс, 2004; Пахомов Ю. Біфуркаційний стан світосистемного ядра напередодні зміни світових лідерів / Ю. Пахомов // Економіка України. – 2008. – № 4; Задорожний Г.В. Ценностная конкурентоспособность как новая стадия международной конкуренции / Г.В. Задорожний, А.О. Москвина // Социальная экономика. – 2010. – № 1 и др.

¹⁶ Тарасевич В.Н. Институциональная теория: методологические поиски и необходимые гипотезы / В.Н. Тарасевич // Постсоветский институционализм. – Донецк: Каштан, 2005. – С. 39.

¹⁷ Макаров В. Об экономическом развитии и не только в контексте будущих достижений науки и техники / В. Макаров // Вопросы экономики. – 2008. – № 3. – С. 45.

Большинство нынешних обществоведов, среди них – особенно экономисты, глубоко специализированы *лишь* в своей профессиональной области, в связи с чем возникает второй момент, второй уровень, имеющий непосредственное отношение к синтезу современных знаний о реальности. Применительно к экономической науке он преобразуется в поиск той *парадигмальной теории*, которая позволила бы *синтезировать* знания о *хозяйственной* деятельности человека и представила бы ее как *цельную* сферу жизнедеятельности. Но об этом поговорим во второй части статьи, которая будет представлена в сборнике научных трудов "Социэкономика" (2010 г.).

Представлена в редакцию 15.07.2009 г.

ОСОБЛИВОСТІ ПОБУДОВИ СОЦІОЕКОНОМЕТРИЧНИХ МОДЕЛЕЙ НА ЗМІШАНОМУ ФАКТОРНОМУ ПРОСТОРІ

Наукове усвідомлення й вирішення сучасних економічних проблем з урахуванням соціальних процесів та явищ обумовлено необхідністю пошуків і визначення нових рушійних сил і соціально-економічних механізмів, які можуть забезпечити досягнення заданих цільових критеріїв розвитку. Трансформаційні перетворення в суспільстві, пов'язані в першу чергу зі становленням та розвитком ринкових відносин, оцінка їх наслідків та ефективності також потребують урахування соціального простору й соціальної реальності, у межах якої ці відносини відбуваються.

Проблеми агрегування економічних та соціологічних індикаторів, оцінки взаємозв'язків поміж ними за умови, що вони наведені в різних шкалах вимірювання, алгоритми побудови моделей зв'язку на сьогодні ще знаходяться значною мірою на етапі постановки.

Досвід побудови економетричних моделей на сукупності ознакового простору, що поєднує незалежні фактори, визначені різними видами шкал, зокрема метричною, номінальною (або дихотомічною), або порядковою, подано в ряді робіт С.А. Айвазяна, Т.І. Заславської, М.А. Шабанової [1-4] та ін.

Наприклад, у роботах Новосибірської економіко-соціологічної школи розглядалися моделі дослідження плинності робочої сили й перспектив розвитку російського села з урахуванням свободи вибору способів соціально-економічної поведінки [3].

У роботах С.А. Айвазяна [1] використовуються статистичні моделі залежностей між показниками якості життя й характеристиками соціальних інститутів. Відомі також зарубіжні дослідження з оцінки людського і соціального капіталу в забез-

© Л.Л. Шамілева, 2009

печенні економічного розвитку. Йдеться в першу чергу про концепції європейської системи соціологічних показників, у яких при побудові інтегральних показників одночасно враховується і соціологічна, і економічна інформація. До них, наприклад, належать суб'єктивні оцінки соціальної єдності й соціального виключення, ступінь толерантності до окремих соціоетнічних груп населення та ін. [5].

Водночас у вітчизняній науковій літературі практично відсутні як методологічні підходи до побудови таких моделей, так, що особливо важливо, і не розглядаються відмінності їх змістовної інтерпретації.

Мета статті – розглянути методологічні аспекти побудови соціоеконометричних моделей на змішаному факторному просторі й особливості змістовної інтерпретації їх параметрів.

Сфера економічних відносин розглядається як об'єкт дослідження економічних наукових дисциплін, а стохастичні взаємозв'язки між економічними підсистемами традиційно апроксимуються економіко-статистичними моделями. У той же час можливості визначення впливу на характер і динаміку цих відносин факторів, пов'язаних, наприклад, зі зміною форм власності, соціальних очікувань і соціальних зв'язків, ціннісних орієнтацій, моральних зобов'язань тощо, обумовлюють необхідність уточнення методології побудови моделей такого типу.

Моделювання стохастичних залежностей у контексті концепції соціоекономіки припускає включення в модель факторів, виражених порядковою та дихотомічною, або номінальною, шкалами, що характеризують соціологічні показники як незалежної, так і залежних змінних. Соціоекономічний підхід до аналізу взаємозв'язків між такими факторами можна реалізувати на основі таких методологічних підходів залежно від типу шкали:

побудова регресійної класичної моделі, якщо змінні наведені порядковою шкалою;

побудова регресійних моделей, у яких вводяться додаткові структурні змінні в сукупність факторного ознакового простору, якщо змінні подані дихотомічною чи номінальною шкалою.

Соціологічні показники можуть бути визначені за допомогою порядкової шкали, але за зовнішньою формою подання їх можна розглядати як „умовно-метричні”. Наприклад, при реалізації проекту „Українське суспільство: моніторинг соціальних змін” [7, 35] система індикаторів формувалася на основі різноманітних типів питань, які повинні були враховувати раціонально-оцінні, емоційно-оцінні судження, декларативні установки та фактологічні судження. За результатами моніторингу, який проводився протягом 1992-2008 рр., наведені оцінки окремих індикаторів, – це в більшості випадків розподіл за питомою вагою відповідей респондентів за варіантами порядкової шкали. Таким чином, за змістом шкала індикатора – порядкова, а форма його визначення – метрична.

Виходячи із цих умов, на наш погляд, доцільно форму наведення цих показників визначити як „умовно-метричну”. Такий спосіб наведення дає можливість використовувати для їх аналізу й моделювання класичні статистичні методи, зокрема методи аналізу взаємозв'язків на основі множинної рангової кореляції чи алгоритму кореляційно-регресійного аналізу. Об'єднання соціологічних індикаторів і статистичних показників в одній регресійній моделі дає можливість визначити, як залежать оцінки респондентів щодо конкретної соціально-економічної ситуації одночасно як від їх відношення до окремих соціально-економічних процесів, так і від фактично досягнутого рівня економічного чи соціального розвитку. Наприклад, рівень оцінки нинішньої економічної ситуації (y_1) і ступінь задоволеності в цілому своїм становищем у суспільстві (y_2) на етапі вихідних гіпотез можуть бути обумовлені, по-перше, рівнем економічного розвитку й рівнем доходів населення, по-друге, ставленням респондентів до формування ринкових відносин у країні.

За результатами соціологічного моніторингу маємо індикатори, що оцінюють питому вагу респондентів, які схвалюють ставлення до розвитку підприємництва (бізнесу) в Україні (x_4), або згодні особисто працювати у приватного підприємця (x_5). За статистичні показники, що оцінюють рівень економічного розвитку країни й доходи населення, були взяті такі показники: x_1 – валовий внутрішній продукт у розрахунку на одну особу, x_2 – середньомісячна заробітна плата. Обидва показники для виключення інфляційної складової наведені в доларовому еквіваленті (табл. 1).

Таблиця 1

Зміна економічних та соціологічних показників оцінки ставлення населення до ринкових відносин

Роки	Дуже погано оцінюють нинішню економічну ситуацію, %	Скоріше задоволений у цілому своїм становищем у суспільстві	ВВП у розрахунку на 1 особу, дол.	Середньомісячна заробітна плата, дол.	Схвалюють розвиток підприємництва (бізнесу) в Україні, %	Згодні особисто працювати у приватного підприємця, %
	y_1	y_2	x_1	x_2	x_4	x_5
1996	41,3	11,3	886	74,0	46,1	50,6
1997	42,8	8,4	776,2	78,0	45,9	52,8
1998	44,5	7,0	1095,8	82,0	45,3	53,9
1999	40,7	8,0	1067,2	73,0	46,1	51,6
2000	33,2	8,5	832,0	56,0	51,8	55,6
2001	29,4	11,4	771,0	57,2	50,7	45,7
2002	25,1	12,2	872,1	70,0	48,2	42,2
2003	19,8	14,7	1049,6	86,7	48,4	40,4
2004	18,3	15,4	1367,3	110,9	47,2	39,7
2005	11,1	19,5	1828,8	157,3	50,9	36,4
2006	15,9	20,2	2303,0	206,1	54,4	36,8
2007	15,6	20,7	3068,5	267,5	54,1	38,1
2008	15,3	21,5	3891,1	342,9	53,8	41,0

Розрахунки множинних регресійних моделей свідчать, що зростання в цілому рівня ВВП зменшує питому вагу респондентів, які негативно оцінюють економічну ситуацію (табл. 2). Аналогічна за напрямом склалася залежність також із рівнем схвалення розвитку підприємництва, x_4 – зростання цього показника супроводжується зниженням контингенту, що негативно оцінює економічну ситуацію. Однак необхідно визначити, що збільшення осіб, які особисто згодні працювати у приватного підприємця, одночасно приводить до збільшення питомої ваги людей, що дуже погано оцінюють економічну ситуацію.

Таблиця 2

Характеристики регресійних залежностей

Залежна змінна	Ум. позн.	Параметри регресії за чинниками:					Множинний коефіцієнт детермінації	$F_{розр.}$ $(F_\alpha = 3,84)$ при $\alpha = 0,05$ $\nu_1 = 4; \nu_2 = 8$
		x_1	x_2	x_4	x_5	вільний член		
Натурально-речовинний вираз								
Негативна оцінка нинішньої економічної ситуації (y_1)	a_i	-12,73	0,144	-1,07	1,4	18,45	0,94	31,6
	β_i	-1,04	1,076	-0,3	0,81	-	-	-
Стандартизований вираз								
Натурально-речовинний вираз								
Задоволеність у цілому своїм становищем у суспільстві (y_2)	a_i	-2,92	0,06	0,24	-0,43	18,63	0,976	82,1
	β_i	-0,55	1,03	0,15	-0,57	-	-	-
Стандартизований вираз								

Ця ситуація, на наш погляд, може знайти своє логічне пояснення, якщо одночасно враховувати вплив середньої заробітної плати (її рівень, що склався в Україні, досить низький і недостатній для того, щоб впливати на зниження негативної оцінки економічної ситуації та збільшувати чисельність згідних працювати у приватного підприємця). Приблизно аналогічна ситуація склалась і за другою моделлю, де як залежна змінна було взято показник, що характеризує питому вагу респондентів, які задоволені своїм становищем у суспільстві (y_2). Зростання середньої заробітної плати $a_2 = 0,06$ у тих осіб, що схвалюють розвиток підприємництва ($a_4 = 0,24$), супроводжується зростанням рівня задоволеності респондентів своїм становищем. У той же час згода особисто працювати у приватного підприємця має негативний вплив ($a_5 = -0,57$). Зворотний зв'язок із фактором ВВП ($a_1 = -2,92$) свідчить, що респонденти не пов'язують оцінку задоволеності своїм становищем у суспільстві з показником економічного розвитку країни в цілому. Стандартизовані параметри регресії свідчать, що основним резервом зростання суспільної злагоди, що вимірюється показником „задоволеності”, є в першу чергу підвищення оплати праці. Водночас негативний досвід зайнятості у приватних підприємців супроводжується зниженням і показника задоволеності, що свідчить про значні негаразди й негативні наслідки формування ринкових відносин у країні.

Другий підхід до побудови соціоеконометричних моделей обумовлений тим, що соціологічні індикатори можуть бути виражені дихотомічною, або номінальною, шкалою. Включення їх в економетричні моделі як незалежних змінних потребує ряду перетворень їх визначень. Зокрема, якщо ознака наведена дихотомічною, тобто альтернативною шкалою, то вона може бути подана структурною змінною такого виду:

$u_1 - 1$; для об'єктів даних ознак;

$u_1 - 0$; для інших, при цьому, якщо таких ознак m штук, то вводиться $(m-1)$ структурна змінна.

Аналогічно перетворюються й індикатори, подані номінальними шкалами, тобто вводяться $(m-1)$ аналогічних структурних змінних, які відповідають $(m-1)$ категорії

номінальної ознаки при загальному числі різновидів цих категорій, рівному m . Остання m -на категорія одержує числові нульові еквіваленти, і, відповідно, виступає базою порівняння для інших включених структурних змінних.

Отже, регресійна модель матиме такий вигляд [6, 110]:

$$\mathcal{F}_{x_i, u_m} = a_0 + \sum_{i=1}^q \beta_i x_i + \sum_{r=q+1}^r \sum_{k=1}^{m-1} a_{kr} u_{kr}, \quad [1]$$

де x_i – незалежні змінні, подані метричними шкалами;

u_{kr} – структурні змінні, подані дихотомічними, або номінальними, шкалами;

β_i – коефіцієнти регресії, що враховують «умовно-чистий» вплив x_i -го фактора на зміну результативного: $i = \overline{1, q}$; q – кількість факторних ознак, поданих метричною шкалою.

Параметри a_{kr} характеризують різницю у зміні результативного показника під впливом ознаки, що оцінюється k -ю градацією r -ї структурної змінної та ознакою, прийнятою за базу порівняння; $r = \overline{1, p}$; p – кількість структурних змінних.

Алгоритм реалізації моделі (1) базується на класичній методиці кореляційно-регресійного аналізу.

Наприклад, при дослідженні залежності ефективності використання витрат живої праці традиційно враховується вплив тільки економічних факторів, пов'язаних з оплатою та організацією праці, його технічною – або фондоозброєністю й з окремими техніко-економічними факторами.

Відповідно до основної вихідної гіпотези зміна продуктивності праці на підприємствах Мінвуглепрому обумовлена рівнем оплати праці, що сформувався за попередні періоди, і фондоозброєністю праці. У процесі соціологічного дослідження виявлено, що, за оцінками працівників, ефективність витрат живої праці значною мірою також обумовлена безпосереднім ступенем їх задоволення як оплатою праці за зростання продуктивності, так і станом охорони праці на підприємстві. Останні два фактори у процесі опитування були подані в анкеті дихотомічними шкалами, що дає можливість включити в багатофакторну регресійну модель дві структурні змінні такого виду:

$u_1 = 1$ – працівники не задоволені оплатою праці;

$u_1 = 0$ – задоволені;

$u_2 = 1$ – працівники не задоволені станом охорони праці на підприємстві;

$u_2 = 0$ – задоволені.

Модель реалізована на 22 підприємствах Мінвуглепрому і має такий вигляд:

$$\mathcal{F}_{x_i} = -10,36 + 0,002x_1 + 0,180x_2 - 4,1u_1 - 0,7u_2, \quad (2)$$

$$D\mathcal{F}_{x_i} = 0,813; \quad F_p = 18,45; \quad F_\alpha = \left\{ \begin{array}{l} \alpha = 0,05 \\ v_1 = 4 \\ v_2 = 17 \end{array} \right\} = 2,97,$$

де y – середньомісячний видобуток вугілля в розрахунку на одного працівника за 2009 р., т;

x_1 – середньомісячна зарплата одного працівника за 2008 р., грн.;

x_2 – фондоозброєність праці у розрахунку на одного працівника, млн. грн. ;

u_1 – ступінь незадоволеності (задоволеності) оплатою праці;

u_2 – ступінь незадоволеності (задоволеності) охороною праці на підприємстві.

Виявлено пряму залежність між середньомісячним видобутком вугілля (y) і економічними факторами, які включені в соціоеконометричну модель (2): $a_1 = 0,002$ показує, що приріст середньомісячної оплати праці в попередньому періоді в середньому на 1000 грн.

супроводжується приростом місячного видобутку в розрахунку на одного працівника на 2 т за умови, що всі інші включені в модель фактори також впливають на продуктивність праці, але змінюються. У даному контексті може йтись про „умовно-чистий” вплив даного фактора. Аналогічна залежність склалась і з фондоозброєністю праці ($a_2 = 0,18$), тобто кожна тисяча гривень приросту фондоозброєності супроводжується зростанням видобутку на 0,18, т на місяць при зазначених вище умовах.

Водночас параметр при $u_1(a_3 = -4,1)$ показує різницю у продуктивності праці на підприємствах із різним рівнем задоволеності оплатою праці. На тих підприємствах, де працівники не задоволені рівнем оплати праці ($u_1 = 1$), середньомісячний видобуток нижче на 4,1 т, при цьому інші умови залишаються однаковими. Трохи менше ця різниця за другим фактором

($a_4 = -0,7$), тобто на тих підприємствах, де працівники не задоволені станом охорони праці, видобуток нижче на 0,7 т при зазначених вище умовах.

Стандартизовані параметри регресійної моделі (3) показують, що основним фактором зростання продуктивності праці виступає фондоозброєність праці, стандартизований параметр при x_2 набуває максимального значення ($\beta_2 = 0,78$)

$$\hat{y}_{xi} = 0,07x_1 + 0,78x_2 - 0,203u_1 - 0,036u_2. \quad (3)$$

У той же час співвідношення параметрів даної моделі показує, що друге місце за силою зв'язку ($|\beta_3| = 0,203$) посідає саме структурна змінна u_1 , яка характеризує ступінь задоволеності оплатою праці. Таким чином, суб'єктивна оцінка працівниками рівня задоволеності оплатою праці більшою мірою виступає резервом зростання продуктивності, ніж безпосередньо розмір оплати праці.

Дуже важливою інформативною складовою розглянутих соціоеконометричних моделей є можливість обліку системного ефекту (γ_S). Наявність системного (або синергетичного) ефекту обумовлена внутрішнім зв'язком між факторними ознаками, адже дія системи не дорівнює сумі впливу складових її елементів, тому що до останнього додається «системний», або «синергетичний», ефект, що розраховується за співвідношенням:

$$\gamma_S^2 = R_e^2 - \sum_{i=1}^k \beta^2 = 0,813 - 0,656 = 0,157.$$

Таким чином, якщо всі фактори, включені в модель, на 81,3% пояснюють зміну продуктивності праці, то на 65,6% ця зміна обумовлена «умовно-чистим» впливом чотирьох факторів, а 15,7% варіації визначається внутрішнім зв'язком між факторними ознаками, тобто системним, або синергетичним, ефектом, що виникає між економічними і соціологічними ознаками, які складають факторний інформаційний простір моделі.

Висновки. Трансформаційні перетворення соціально-економічних відносин формування ринкових механізмів господарювання, оцінка їх наслідків та ефективності обумовлюють пошук і розробку нових методологічних підходів для узгодженого аналізу економічних результатів та соціальних наслідків цих процесів.

Включення соціологічних показників до структури класичних економетричних та статистичних моделей можливе за умови їх визначення порядковими, дихотомічними, або номінальними, шкалами, при цьому обов'язковим є їх наведення в числовій формі. Зокрема, порядкова шкала може бути трансформована в „умовно-метричну”, що дає можливість використовувати класичні статистичні методи аналізу зв'язку за умови стохастичних залежностей: алгоритми класичного кореляційно-регресійного, факторного або компонентного аналізу.

За умови дихотомічного, або номінального, визначення змінних обов'язково вводяться в модель структурні змінні.

Параметри при змінних, що характеризують соціологічні чинники, дають можливість кількісно оцінити ставлення населення до трансформаційних ринкових перетворень у суспільстві, визначити „больові” точки цих перетворень.

Використання соціоеконометричних моделей як наукового забезпечення соціально-економічної політики й управління соціальним розвитком можливе тільки за умови проведення відповідних соціологічних моніторингів за конкретними соціальними процесами та явищами, що обумовлюють соціальний розвиток суспільства.

Література

1. Айвазян С.А. Россия в межстрановом анализе синтетических категорий качества жизни населения: анализ российской траектории на стыке XX-XXI вв. (1995-2004 гг.) / С.А. Айвазян // Мир России. – 2005. – № 1.
2. Заславская Т.И. Современное российское общество. Социальный механизм трансформации / Т.И. Заславская. – М., 2004.
3. Заславская Т.И. Социальная траектория реформируемой России: исследование Новосибирской экономико-социологической школы / Т.И. Заславская. – Новосибирск, 1999.
4. Шабанова М.А. Социэкономика: от парадигмы к новой науке / М.А. Шабанова // Общественные науки и современность. – 2006. – № 1.
5. Методологія та методика визначення інтегральних соціальних показників / відп. ред. Ю.І. Саєнко. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2004. – 372 с.
6. Єріна А.М. Статистичне моделювання та прогнозування: навч. посіб. / А.М. Єріна. – К.: КНЕУ, 2001. – 170 с.
7. Головаха Є. Українське суспільство 1992-2008: Соціологічний моніторинг / Є. Головаха, Н. Паніна. – К., 2008. – 85 с.

Надійшла до редакції 28.05.2009 р.

СОЦІОЕКОНОМІКА Й СОЦІАЛЬНА ОРІЄНТАЦІЯ ЕКОНОМІКИ: ВІДМІННОСТІ ТА СПІЛЬНІ КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ

Новітні підходи до вивчення наук різновекторної спрямованості потребують досліджень, які синтезують ідеї та результати кількох наук. Такою актуальною дисципліною в даний час

© С.М. Грiневська, 2009

є соціоекономіка – наукова дисципліна, що синтезує ідеї та результати соціальних, економічних, політичних, правових наук тощо. Міжнародною науковою спільнотою визначено, що розвиток соціоекономіки як наукового напрямку тісно пов'язаний з економічною наукою, яка має вирішувати відповідний комплекс практичних завдань з економічної оцінки зв'язків між економікою та суспільством. Міждисциплінарні підходи соціоекономіки дозволяють глибше досліджувати економічні проблеми та пропонувати шляхи їх вирішення. Такими актуальними питаннями є проблеми державного регулювання соціальної орієнтації економіки.

Сучасні соціально-економічні трансформації в Україні мають на меті формування соціальної держави, де основним засобом підвищення ефективності суспільного виробництва і зростання добробуту населення має бути соціальна орієнтація економіки. Соціально орієнтовану ринкову економіку як особливу модель регульованої економіки характеризує набір таких соціально-економічних інститутів, які обумовлюють функціонування всіх елементів цієї системи в напрямі досягнення цілей соціальної справедливості, захищеності, високого рівня і якості життя. Актуальність питання державного регулювання соціальної орієнтації економіки зростає в сучасних умовах економічної кризи, яка негативно впливає в середньо- і довгостроковому періодах на економічну активність і на зростання добробуту населення. Зарубіжний досвід провідних країн світу свідчить про доцільність підвищення ролі держави, конкретизації її функцій при реалізації соціальної політики й розширення діапазону соціалізації економіки. Саме формування й функціонування соціально орієнтованої економіки обумовлює подальший оптимістичний сценарій розвитку країни. У зв'язку із цим актуальною є проблема визначення пріоритетних напрямів і вдосконалення механізмів державного регулювання процесів соціальної орієнтації економіки. Також є актуальними питання визначення спільних концептуальних основ соціоекономіки й соціальної орієнтації економіки, особливо при сучасних важливих теоретичних досягненнях у сфері соціоекономіки, у якій запропоновано новітні пояснення щодо економічних процесів [1].

Проблеми соціоекономіки й соціальної орієнтації економіки досліджено такими українськими вченими, як О. Амоша, О. Власюк, В. Геєць, В. Гришкін, Г. Задорожний, М. Долішній, В. Єременко, Ю. Зайцев, Е. Лібанова, В. Мандибур, С. Мочерний, О. Новікова, Ю. Пасічник, М. Чумаченко, такими відомими представниками російської науки, як Л. Абалкін, Є. Аврамова, Ф. Бородкін, А. Бузгалін, Т. Заславська, В. Іноземцев, К. Мікульський, В. Радаєв, Н. Рімашевська, В. Слезінгер, Б. Райзберг, А. Сурін, М. Шабанова, і такими зарубіжними вченими, як D. Coleman, K. Murphy, G. Becker, R. Posner, F. Mixon, K. Upadhyaya, A. Etzioni, M. Piore, D.H. Wrong, W. Streeck, J.R. Hollingsworth, P. Abell, F. Fukuyama, C. Trigilia.

Незважаючи на значну кількість наукових праць із цих питань, є недостатньо дослідженими питання державного регулювання соціальної орієнтації економіки й визначення пріоритетних напрямів його запровадження з позицій соціоекономіки.

Метою статті є визначення теоретичних проблем державного регулювання соціальної орієнтації економіки й соціоекономіки, їх спільних концептуальних засад і відмінностей.

Соціоекономіка як науковий напрям розвивається паралельно до економічної соціології, теоретиками якої є G. Becker, K. Murphy, R. Posner, F. Mixon [8, 9]. Водночас соціоекономіка пропонує міжпарадигмальну схему (pattern) дослідження на засадах синтезування різних підходів, які загальновідомі й висвітлені у працях A. Etzioni, J.R. Hollingsworth, M. Piore, M. Satin, D. Wrong [10-15]. Ф. Бородкін, М. Шабанова бачать специфіку соціоекономіки в тому,

що в економічних відносинах значну роль відведено соціальним чинникам. Російські вчені визначили, що міждисциплінарна версія соціоекономіки, яку позиціонує на даний час Society for the Advancement of Socio-Economics (SASE), має обмежені пізнавальні та прикладні можливості. Російські фахівці наголошують на вивченні соціоекономікою двосторонніх зв'язків між економічними та соціальними чинниками відтворення господарських систем з обов'язковою економічною оцінкою цих зв'язків [16-18].

Новаторськими науковими працями із соціоекономіки, у яких застосовано економічну логіку до вивчення новітніх соціальних процесів і визначено межі економічного підходу до соціальних досліджень, є праці лауреата Нобелівської премії з економіки Г. Беккера [8, 9], які обґрунтовано й логічно узагальнюють деякі теоретичні розробки щодо соціальної орієнтації економіки.

Важливість наукового напрямку з вивчення проблем соціальної орієнтації економіки підтверджується значною кількістю наукових розробок даної спрямованості. Різноманітність наукових підходів до змісту й сутності соціальної орієнтації економіки та правова нерегламентованість дій із її досягнення обумовлюють подальше проведення теоретичних узагальнень щодо категоріального апарату, який використовується при розкритті процесів регулювання соціального й економічного розвитку із пріоритетністю досягнення соціальних цілей.

За визначенням авторів монографії «Соціальна орієнтація економіки: механізми державного регулювання» [19], соціально орієнтованою економікою є система господарювання, підпорядкована досягненню соціальних інтересів особистості, суспільства, держави при додержанні вимог безпеки, ефективного та збалансованого розвитку в економічній і соціальній сферах. Соціальна орієнтація економіки – це діяльність, що забезпечує процес становлення та функціонування соціально орієнтованої економіки шляхом ринкової самоорганізації за умов регулюючої ролі держави. Державне регулювання соціальної орієнтації економіки – це організація послідовних дій, взаємопов'язаних і взаємодіючих між собою структурних елементів, що визначають порядок, методи й інструменти спрямованого впливу органів державної влади на соціально-економічні процеси на різних рівнях управління з метою забезпечення соціальної орієнтації економіки. Державне регулювання соціальної орієнтації економіки визначається діяльністю держави, яка спрямована на формування умов і можливостей забезпечення збалансованого соціально-економічного розвитку із пріоритетністю досягнення соціальних цілей. Саме послідовна, цілеспрямована діяльність держави щодо функціонування й розвитку економічної та соціальної сфер при знятті протиріч на користь соціальних цілей, при визначенні стратегій і формуванні механізмів їх досягнення, обумовлює формування системи державного регулювання процесів соціальної орієнтації економіки через вплив держави на соціально-економічний розвиток із метою досягнення соціальних цілей при попередженні виникнення та вияву економічних небезпек, здійснює ефективне становлення соціальної орієнтації економіки.

Передумовою прийняття ефективних управлінських рішень у системі державного управління щодо забезпечення соціальної орієнтації економіки є їх науково обґрунтоване визначення, якісна оцінка й методичне забезпечення вимірювання соціальної орієнтації економіки.

Загальні підходи до оцінки стану та проблем соціальної орієнтації економіки потребують підкріплення й обґрунтування оптимальних варіантів прийняття управлінських рішень із забезпечення соціальної орієнтації економіки. Для виявлення ризиків досягнень соціальних та економічних цілей доцільно проводити якісний аналіз, який визначає співвідношення соціальних витрат і забезпечення економічного зростання.

У цьому сенсі соціоекономіка та соціальна орієнтація економіки визначаються загальним економічним підходом до визначення аналогічних взаємозалежностей і закономірностей, а відмінністю від інших економічних наук є більш широкий предмет дослідження, який ураховує значну кількість показників та індикаторів і їх взаємозв'язки.

В Україні немає офіційно затвердженої методики оцінки соціальної орієнтації економіки й не опрацьовано відповідної системи показників, що перешкоджає своєчасному впровадженню якісних управлінських рішень у цій сфері державного управління. Теоретичні

узагальнення із проблем оцінки соціальної орієнтації економіки визначили потребу їх подальшого вирішення. Проблеми вимірювання соціальної орієнтації економіки є здобутками незначної кількості наукових розробок. Найчастіше соціальну орієнтацію економіки розглядають як форму господарювання, головною метою економічної діяльності якої є забезпечення економічного зростання й соціального розвитку. Стратегією національної безпеки України визначено пріоритетний національний інтерес – створення самодостатньої соціально орієнтованої ринкової економіки, який є сполученням досягнення пріоритетів людського розвитку й економічної незалежності.

Державне регулювання соціальної орієнтації економіки передбачає застосування показників, які визначають безпечний стан функціонування економіки і сприяють формуванню умов економічного та соціального розвитку. Його здійснення стає можливим при застосуванні порогових (граничних) соціально-економічних показників, недотримання яких обумовлює негативний вплив соціальних чинників на розвиток економіки, і навпаки. Система показників має визначати досягнення цілей соціальної орієнтації економіки й бути спрямована на забезпечення можливостей вимірювання, відстеження її розвитку і здійснення оцінки ефективності впроваджених заходів. Тому запропонована методика оцінки соціальної орієнтації економіки [19] спирається на симбіоз вагомих економічних і соціальних показників забезпечення національної безпеки в економічній і соціальній сферах, а також на аналіз показників соціальної орієнтації економіки на різних етапах її розвитку.

Ефективність державного регулювання соціальної орієнтації економіки пропонується оцінювати [19]: витратами на соціальні заходи у структурі держбюджету, які включають видатки на охорону здоров'я, духовний та фізичний розвиток, освіту, соціальний захист і соціальне забезпечення; рівнем оплати праці найманих працівників у структурі ВВП; інвестиціями в основний капітал. Оптимальне співвідношення цих витрат, достатній рівень соціального та матеріального забезпечення населення сприятимуть економічному зростанню.

Видатки на соціальні цілі фактично є одним із показників соціальної орієнтації економіки, і їх коректне збільшення має позитивний вплив на економічне зростання. Проведені розрахунки показали, що подальше зростання витрат зведеного бюджету на соціальні цілі практично вичерпало резерви для забезпечення економічного зростання. За розрахунками авторів роботи [19], протягом останніх років витрати зведеного бюджету на соціальні цілі зростали випереджаючими темпами порівняно з темпами зростання ВВП. З урахуванням тенденцій змін ВВП і структури видатків бюджету подальше збільшення витрат зведеного бюджету на соціальні заходи як чинника економічного зростання є практично вичерпаним. Це підтверджується виконанням бюджетів попередніх років і тим, що підвищення рівня споживчих та інвестиційних витрат у 2009 р. фінансувалося за рахунок значного скорочення майбутніх витрат і накопичення надмірного обсягу зовнішньої заборгованості України, що призвело до пролонгації боргу й підвищило ймовірність погіршення економічної ситуації в наступному 2010 р. Ефективним виходом із цієї ситуації є залучення потенціалу внутрішніх заощаджень і використання внутрішніх позик у 2010 р. Державне регулювання соціальної орієнтації економіки в бюджетній сфері має бути вкрай раціональним та виваженим, особливо при затвердженні бюджету на 2010 р. і плануванні зростання ВВП у 2010 р. на 3,8% [20].

Соціальна орієнтація економіки характеризується як підсистема, вбудована в систему національної безпеки, у якій пріоритетним національним інтересом одночасно і в економічній, і в соціальній сферах визначено створення самодостатньої соціально орієнтованої економіки й забезпечення постійного зростання рівня життя та добробуту населення. Соціальна орієнтація економіки як пріоритетний національний інтерес є орієнтиром держави і суспільства щодо одержання економічних переваг із метою підвищення якості життя й забезпечення людського розвитку. Законодавче визначення соціальної орієнтації економіки як конкурентоспроможної, ринкової економіки, що забезпечує постійне зростання рівня життя і добробуту населення [21], не конкретизується для системи органів державного та регіонального управління в упорядковану цілеспрямовану діяльність.

Важливим є усвідомлення того, що перед Україною стоїть завдання не тільки стабілізації економіки, а проблема широких системних економічних, соціальних, інституціональних перетворень. Сучасна соціально-економічна ситуація потребує пошуку концептуальних рішень соціетального масштабу, систематизації нового досвіду, поєднання елементів наукової новизни й безумовного прикладного спрямування – для цього потрібні дослідження у сфері соціоекономіки, зокрема дослідження проблем соціальної орієнтації економіки.

У державі із соціальною орієнтацією економіки мають бути задіяними такі основи ринкового господарства, як приватна власність, конкуренція, підприємливість, при цьому мають забезпечуватися рівні права всім членам суспільства, надаватися соціальні гарантії. При соціальній орієнтації економіки кожному громадянину мають бути забезпечені гідні умови життя, у першу чергу за рахунок розвитку й підвищення ефективності виробництва, а також індивідуальної відповідальності, трудової, підприємницької та інноваційної активності. Тому необхідна цілісна концепція соціальної орієнтації економіки, реалізація якої сприятиме формуванню умов її функціонування. Одночасно при визначенні напрямів соціальної орієнтації економіки буде закладена соціальна й економічна складова розбудови соціальної держави.

Формування концептуальних засад соціальної держави й соціальної орієнтації економіки має здійснюватися паралельно для забезпечення їх єдиної структури. Соціальна орієнтація економіки у процесі розбудови соціальної держави є її механізмом, важелем, інструментом досягнення. Одночасно вони мають односпрямовані вектори розвитку, які визначаються спільними за сутністю та змістом концептуальними засадами, що містяться в концептуальних складових: меті, принципах, критеріях і цілях досягнення соціальної орієнтації економіки.

Метою соціальної орієнтації економіки є досягнення високого рівня і якості життя населення, людського та соціального розвитку на підставі збалансованої соціальної та економічної політики. Зміст цієї мети обумовлений підвищенням ролі людського чинника в соціально-економічному розвитку й забезпеченні суспільного прогресу країни. Це потребує від держави визнання та реалізації соціальних прав і свобод громадян, забезпечення їм гідного рівня і якості життя, соціальної захищеності та соціальної безпеки. Високий рівень економічного розвитку є гарантією її реалізації. На реалізацію мети безпосередньо впливають принципи, за якими вона буде досягнута, тому їх зміст має відповідати певним вимогам. По-перше, не скасовувати ринкових цінностей (свобода, конкуренція, власність тощо); по-друге, закріпити визначені законодавством соціальні функції за державою; по-третє, відповідати необхідності забезпечення людського розвитку й реалізації соціальних перспектив суспільства.

Стан і тенденції, які визначають ефективність взаємодії економічної та соціальної сфери в Україні, є несприятливими. Низькі економічні можливості щодо вирішення соціальних проблем поряд із неефективним державним регулюванням використання фінансових ресурсів обумовлюють виникнення загроз національній безпеці в економічній та соціальній сферах. Про це свідчать підсумки господарювання у 2005-2009 рр., коли витрати на соціальні цілі з державного бюджету стали перешкодою для економічного зростання, а соціальний стан суттєво не поліпшився. Державний бюджет є одним з основних інструментів державного регулювання соціально-економічних процесів, оскільки у процесі його складання здійснюється розробка основних напрямів формування й використання бюджетних коштів, виходячи з необхідності вирішення завдань, які стоять перед суспільством на даному етапі розвитку. Сучасний період розвитку економіки потребує антикризового регулювання у фінансовій сфері. Державний бюджет на 2010 р. потребує пріоритетності видатків, які мають бути зосереджені на зниженні впливу інфляційних чинників. Зокрема це забезпечення цільового характеру соціальних видатків із більш адресним та виваженим, з урахуванням сучасного кризового стану економіки, планом фінансування державних витрат на 2010 р., у якому було б конкретизовано ліміти на державні витрати.

Проблема раціональності фінансових витрат на соціальні цілі зростає у зв'язку з низькими економічними можливостями її вирішення. Для забезпечення збалансованості досягнення економічної та соціальної безпеки пропонується встановити й використовувати

порогові значення показників для прийняття якісних управлінських рішень із попередженням ризиків в економічній і соціальній сферах. Для забезпечення соціальної орієнтації економіки одним з альтернативних напрямів мінімізації негативних наслідків сучасної економічної кризи з метою стимулювання внутрішнього попиту й інвестицій є збільшення державного фінансування заходів підтримки національної економіки.

Висновки. Соціоекономічна парадигма знаходиться у стадії становлення й активно досліджується науковою спільнотою [1-18, 22-24]. Обмеження соціоекономіки з економічної точки зору є в тому, що:

необґрунтовано не береться до уваги зворотний вплив економічних змінних на соціальні, що зумовлює невиявлення реальних взаємозв'язків і закономірностей функціонування і розвитку економіки й суспільства на різних рівнях – макро-, мезо- і мікро;

діапазон незалежних показників соціоекономіки поступово звужується за рахунок виключення економічних чинників, на даний час залежною змінною є економічна, а всі незалежні змінні – неекономічні.

Формування системи державного регулювання процесів соціальної орієнтації економіки має здійснюватися через вплив держави на соціально-економічний розвиток із метою досягнення соціальних цілей при попередженні виникнення та вияву економічних і соціальних ризиків. Це обумовлює реалізацію пріоритетних напрямів державного регулювання соціальної орієнтації економіки, які включають: створення умов та можливостей для людського розвитку, високого рівня і якості життя, гідної та продуктивної праці, трудової, підприємницької та інноваційної активності; накопичення людського і соціального капіталу; формування середнього класу; соціального захисту тощо. Ці напрями вдосконалення державного регулювання соціальної орієнтації економіки спрямовані на досягнення соціальних цілей та обумовлюють формування відповідних заходів, які визначають механізми їх реалізації.

Соціоекономіка та соціальна орієнтація економіки мають *спільні економічні* підходи при визначенні взаємозалежностей і закономірностей сучасних соціально-економічних процесів, зокрема при використанні системи показників та індикаторів, і оцінки їх взаємозв'язків. Пропонується при подальших дослідженнях проблем соціоекономіки як міждисциплінарної науки неодмінно до переліку наук включати економічну науку як одну з основних. Дослідження проблем соціоекономіки як самостійної науки мають не тільки теоретичне, але й важливе прикладне значення, особливо при виробленні стратегій економічної політики та виявленні її взаємозв'язків із соціальною політикою. Розвиток соціоекономіки сприятиме глибшому осмисленню економічних і соціальних процесів, їх взаємозв'язків і взаємообумовленостей, мобілізації соціальних ресурсів для прискорення темпів економічного зростання. В умовах постійного ускладнення економічних процесів, прискорення темпів економічних та соціальних змін, зростання збитків від неврахованих взаємозв'язків між економічними і соціальними аспектами розвитку економічних і соціальних систем, зростає потреба в міждисциплінарному підході в науці. Розв'язанню цих завдань і сприяє вирішення проблем соціальної орієнтації економіки як однієї з економічних версій соціоекономіки.

Література

1. Шабанова М.А. Социэкономика и экономическая социология: точки размежевания и интеграции / М.А. Шабанова // Экономическая социология. – 2005. – Т. 6. – № 5. – С. 12-27.
2. Бородкин Ф.М. Социэкономика / Ф.М. Бородкин // Общественные науки и современность. – 2006. – № 4. – С. 122-136.
3. Райзберг Б.А. Государственное управление экономическими и социальными процессами / Б.А. Райзберг. – М.: ИНФРА-М, 2005. – 384 с.
4. Сурин А.В. Социэкономика: от теории к парадигме / А.В. Сурин // Вестник Московского университета. – 2009. – № 1. – С. 3-24.
5. Fukuyama F. Trust. The Social Virtues and the Creation of Prosperity / F. Fukuyama. – N.Y.: Free Press, 1996 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ecsoc.msses.ru>.

6. Carlo Trigilia answers ten questions about economic sociology // Economic Sociology: European Electronic Newsletter. – 2005. – Vol. 7. – № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://econsoc.mpifg.de/current/7-1art8_print.asp.
7. Trigilia C. Economic Sociology: State, Market and Society in Modern Capitalism / C. Trigilia. – Oxford; Malden, Mass.: Blackwell, 2002.
8. Becker G. Uncommon Sense: Economic Insights, from Marriage to Terrorism [Електронний ресурс] / G. Becker, R. Posner. – Режим доступу: <http://gbecker@midway.uchicago.edu>.
9. Becker G. Social Economics: Market Behavior in a Social Environment, 2000 [Електронний ресурс] / G. Becker, K. Murphy. – Режим доступу: <http://uchicagolaw.typepad.com/beckerposner/>.
10. Этциони А. Социэкономика: дальнейшие шаги / ред.: В.В. Радаев; пер. с англ. М.С. Добрякова // Экономическая социология. – 2002. – Т. 3. – № 1. – С. 65-71.
11. Etzioni A. Toward a New Socio-Economic Paradigm / A. Etzioni // Socio-Economic Review. – 2003. – № 1. – P. 105-118.
12. Hollingsworth J.R. Advancing the Socio-Economic Paradigm with Institutional Analysis / J.R. Hollingsworth // Socio-Economic Review. – 2003. – № 1. – P. 130-134.
13. Piore M. Society as a Precondition for Individuality: Critical Comments / M. Piore // Socio-Economic Review. – 2003. – № 1. – P. 119-122.
14. Satin M. (ed.) Gathering of Savvy «Socio-economists» Challenges Traditional Economics / M. Satin (ed.) // Radical Middle Newsletter. – 2000. – March [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.radicalmiddle.com/x_socioecon.htm.
15. Wrong D.H. Socio-Economics and Human Nature / D.H. Wrong // Socio-Economic Review. – 2003. – № 1. – P. 122-125.
16. Бородкин Ф.М. Социэкономика. После конца экономики / Ф.М. Бородкин // Общественные науки и современность. – 2006. – № 5. – С. 141-154.
17. Шабанова М.А. Социэкономика как наука и новая учебная дисциплина / М.А. Шабанова // Мир России. – 2006. – № 4. – С. 94-115.
18. Шабанова М.А. Социэкономика: От парадигмы к новой науке / М.А. Шабанова // Общественные науки и современность. – 2006. – № 1. – С. 121-133.
19. Новікова О.Ф. Соціальна орієнтація економіки: механізми державного регулювання: моногр. / О.Ф. Новікова, С.М. Гріневська, Л.Л. Шамілева; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2009. – 220 с.
20. Про проект держбюджету України на 2010 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gska2.rada.gov.ua>.
21. Про основи національної безпеки: Закон України від 19.06.2003 р. № 964-IV // Офіційний вісник України. – 2003. – № 29. – Ст. 1433.
22. Streeck W. Social Science and Moral Dialogue / W. Streeck // Socio-Economic Review. – 2003. – № 1. – P. 126-129.
23. Abell P. On the Prospects for a Unified Social Science: Economics and Sociology / P. Abell // Socio-Economic Review. – 2003. – № 1. – P. 1-26.
24. Swedberg R. New Economic Sociology: What Has Been Accomplished, What is Ahead? / R. Swedberg // Acta Sociologica. – 1997. – Vol. 40. – P. 161-182.

Надійшла до редакції 30.04.2009 р.

І.С. Каленюк, д.е.н., проф.,
О.В. Куклін, к.п.н., доц.

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ОСВІТИ У ГЛОБАЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Кінець ХХ ст. ознаменувався зародженням і стрімким поширенням елементів постіндустріального, інформаційного суспільства, які поступово охоплюють весь світ, хоча й різними темпами. Основним ресурсом і фактором розвитку все більше стає знання й інформація, що змінює і роль людини в суспільстві. До людини висуваються вимоги не просто як до пари робочих рук, а як до носія інформації, її генератора та користувача.

Саме тому особливого значення набуває сфера освіти як система генерування, поширення й передачі знань. У сучасному складному середовищі, що розвивається під впливом стрімкої інтелектуалізації, всеохоплюючої інформатизації та глобалізації всіх соціально-економічних процесів, освіта також зазнає кардинальних трансформаційних змін. У різних країнах вони мають різну інтенсивність і різні особливості, однак загальними закономірностями сучасних змін у розвитку освіти виступають: диверсифікація її фінансових джерел, зростання масштабів освіти, збільшення освітнього терміну у трудовому житті працівника, зміна вимог щодо якісних характеристик людських ресурсів сучасного виробничого процесу, поява нових, у тому числі й інтернаціональних форм організації та управління освітою.

В економічній літературі вже давно є визнаною продуктивна природа освіти, її здатність бути фактором економічного зростання. Водночас важливою проблемою для більшості країн

© І.С. Каленюк,
О.В. Куклін, 2009

світу все більше виступає не тільки економічне зростання та його темпи. Серед основних пріоритетів суспільного розвитку важливим є забезпечення інноваційного характеру розвитку національної економіки. Проблеми розвитку освіти в умовах сучасної глобалізації активно досліджуються в сучасній західній та вітчизняній науковій літературі. Безпосередньо проблемам внеску освіти в економічне зростання країни присвячені праці Г. Беккера, Дж. Мінцера, Ф. Уелча та ін. У сучасних теоріях постіндустріального суспільства Дж. Нейсбіта, А. Тоффлера, Дж. Белла, А. Чухно всебічно розглядається роль освіти як найважливішого чинника нової парадигми суспільного прогресу.

В умовах інтернаціоналізації господарського життя зростає увага дослідників до проблем освіти, породжених надзвичайно швидким включенням її в ці процеси. Водночас ці проблеми не знайшли глибокого й комплексного узагальнення у вітчизняній науковій літературі, що зумовлює актуальність дослідження особливостей розвитку та трансформації економічного механізму освіти в умовах сучасної глобалізації. Лише в окремих важливих і ґрунтовних працях досліджуються певні питання управління освітою на різних рівнях, модифікації механізму фінансування, функціонування ринку освітніх послуг в Україні. Потребують свого узагальнення й вивчення ті виклики, які висуває освіті сучасна глобалізація та колосальне зростання значення знань у розвитку суспільства.

Метою статті є аналіз основних тенденцій і процесів, що відбуваються в системах фінансування освіти країн світу під впливом глобалізації та формування постіндустріальної парадигми розвитку суспільства.

Загальною тенденцією еволюції фінансового механізму системи освіти є поступова диверсифікація джерел її фінансування на всіх рівнях. У реальній практиці відбувається не просто розширення приватних джерел, а ускладнення механізму фінансування освіти, для якого властивим є конвергенція, зближення, набуття спільних рис між державним і приватним секторами, комбінування різних фінансових потоків для оплати навчання. Крім традиційних джерел (державних, приватних, коштів підприємств), розвиваються змішані та з'являються нові механізми оплати освітніх послуг (позики на навчання, ваучерна освіта й ін.), метою яких є поєднати різні механізми фінансування та надання освітніх послуг, ввести елементи конкуренції та відповідальності за якість наданої освіти. Залучення приватних ресурсів в

освіту може відбуватися шляхом створення навчальних закладів приватної форми власності або переходу на приватні джерела фінансування. Усю сукупність ресурсів, що направляються на фінансування освіти, розглядатимемо за такою схемою: державні, приватні ресурси, кошти підприємств, змішані форми, зовнішні ресурси.

Державні ресурси. У більшості країн світу державний сектор відіграє найпершу роль у фінансуванні освіти. І хоча частка державного фінансування не має однозначного значення в усіх країнах світу, загалом на уряд покладається основна частина фінансової відповідальності за освіту.

Видатки держави на освіту стрімко зростали в абсолютних та відносних показниках починаючи з 60-х років минулого століття. Причому немаловажну роль у цьому відіграла поява концепції людського капіталу, яка наголошувала на залежності темпів економічного зростання від інвестицій у людський капітал, і загальне усвідомлення важливості освіти як суспільного блага в забезпеченні економічного прогресу. Із цього часу стала переважати думка, що 5% ВВП на освіту – є не тільки нормальними, але й мінімально необхідними для забезпечення розвитку. У кінці XIX ст. країни витрачали не більше 0,5% ВВП на освіту, зараз же далеко не тільки високорозвинені країни витрачають у 10 разів більше.

Незважаючи на різноманіття даних щодо ресурсів, що спрямовуються на освіту, існує певна межа, вище якої частка видатків на освіту в державному бюджеті чи відносно ВВП не може зростати далі. Тому надалі спостерігається зростання приватних та інших витрат на освіту в абсолютних та відносних показниках, хоча в цілому державні ресурси залишаються на сучасному етапі переважною формою фінансування освіти.

Країни ОЕСР у середньому витрачають 6,1% ВВП на всі рівні освіти, у тому числі на вищу освіту – 1,4%. Водночас Південна Корея та США витрачають 2,2 та 2,6% відповідно, притому, що в цих країнах найвищою є частка приватних витрат. Вище середнього рівня витрачають на вищу освіту Австралія, Данія, Фінляндія та Швеція. З іншого боку, Франція, Ісландія, Мексика, Португалія, Швейцарія, Об'єднане Королівство витрачають на вищу освіту відсоток ВВП нижче середнього рівня, але виділяють найвищу частку ВВП на початкову та середню освіту [1]. До речі, в Україні на вищу освіту виділяється в середньому 1,7-1,9% ВВП в останні роки.

Притому потік державного фінансування має багаторівневий характер і може спостерігатися значна відмінність у відносних частках фінансових потоків, здійснених на різних рівнях державного управління. Видатки центрального уряду на фінансування освіти включають не тільки бюджет Міністерства освіти, але й видатки з бюджетів інших міністерств на навчальні заклади, їм підпорядковані. Наприклад, часто міністерство праці відповідає за професійно-технічне навчання, міністерство сільського господарства – за сільськогосподарську освіту, міністерство охорони здоров'я – за медичні навчальні заклади, державна адміністрація – за підготовку адміністраторів і управлінців тощо. В Україні, наприклад, з Державного бюджету фінансування освіти здійснюється по лінії 11 міністерств та 14 комітетів, управлінь та ін. Важливу роль у фінансуванні освіти відіграють органи місцевої влади, особливо у країнах із децентралізованою фінансовою системою.

Приватні ресурси спрямовуються в систему освіти через оплату платних освітніх послуг у приватних і державних навчальних закладах, благодійні і спонсорські внески. Розмір приватного внеску, який взагалі важко піддається точній оцінці, широко варіює в різних країнах унаслідок дії різних історичних, соціальних, економічних та інституційних чинників, і також суттєво відрізняється на різних рівнях освіти.

На рівні дошкільної освіти в більшості країн світу приватний сектор охоплює половину й більше всієї чисельності вихованців. Дуже мало приватних закладів у країнах Південно-Східної Азії, Латинської Америки, а останніми роками спостерігається значне розширення чисельності в державному секторі. Пов'язане це зі значним розширенням дошкільного навчання. Разом із поширенням дошкільної освіти на групи населення, які раніше виключалися з неї (діти із сімей із низькими доходами), різко зростає роль державного сектору. Протилежна тенденція спостерігається в постсоціалістичних країнах. Поряд зі скороченням чисельності дітей, що відвідують дошкільні заклади, зростає кількість приватних закладів при відповідному скороченні державного сектору. Стосовно середньої освіти слід відзначити, що приватний сектор відіграє дуже різну роль у розвинених країнах і у країнах,

що розвиваються. У перших приватний сектор становить приблизно 15% спискової чисельності, тоді як у країнах, що розвиваються, частка чисельності учнів приватних закладів – майже 30% (табл. 1).

Історично склалося так, що приватний сектор у сфері вищої освіти поширений більшою мірою у США, Австралії, Південній Кореї, Японії, тоді як у європейських країнах переважають державні навчальні заклади, а в деяких (Фінляндія, Німеччина) – їх студентський контингент є абсолютно переважним. Наприклад, у Німеччині державний сектор охоплює всього 88 університетів та 102 університети прикладних наук, приватний – відповідно 15 та 39 закладів. У приватних університетах навчається 0,5% студентів, а в університетах прикладних наук – 8%. Усього у 2005 р. у Німеччині навчалася 1,8 млн. студентів у державних закладах та 46 тис. – у приватних (у середньому близько 2%) [3, 45-51].

Кошти підприємств. Підприємства й організації незалежно від форми власності можуть виділяти кошти на освіту через створення власних та фінансування закладів професійної підготовки, через оплату навчання своїх працівників в інших навчальних закладах, через сплату добровільних внесків і спеціальних податків. Схеми фінансування підприємствами можуть бути дуже різноманітними від майже повної свободи підприємств у цьому питанні до фіскальних стимулів або ж жорсткого регулювання розвитку навчальної діяльності підприємств.

Таблиця 1

Частка приватних вищих навчальних закладів у системі освіти третього циклу [2, 94]

Країни зі значно розвинутою системою приватних ВНЗ (більше 50% усіх студентів)	Бангладеш, Бельгія, Бермуди, Ботсвана, Капо-Верде, Чилі, Кіпр, Колумбія, Сальвадор, Естонія, Індонезія, Іран, Ізраїль, Японія, Латвія, Люксембург, Намібія, Парагвай, Нідерланди, Філіппіни, Республіка Корея, Об'єднане Королівство, Ватикан, Словенія, Палестинські території, Тонга
Країни із середньорозвинутою системою приватних ВНЗ (від 25 до 50% усіх студентів)	Ангола, Вірменія, Бурунді, Кот-д'Івуар, Еквадор, США, Ямайка, Йорданія, Кенія, Ліван, Малайзія, Мексика, Монголія, Непал, Нікарагуа, Перу, Польща, Португалія, Лаос, Руанда, Сен-Люсія, Венесуела
Країни з малорозвинутою системою приватних ВНЗ (від 10 до 25% усіх студентів)	Аргентина, Аруба, Азербайджан, Білорусь, Болівія, Болгарія, Ефіопія, Іспанія, Фінляндія, Франція, Грузія, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Ірак, Лівія, Маврій, Норвегія, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Молдова, Сенегал, Швейцарія, Таїланд, Україна, Уругвай
Країни, у яких незначна кількість приватних ВНЗ або взагалі відсутня (до 10% усіх студентів)	Німеччина, Саудівська Аравія, Австралія, Австрія, Камерун, Конго, Коста-Ріка, Хорватія, Куба, Данія, Македонія, Росія, Гана, Гонконг, Ірландія, Киргизтан, Мадагаскар, Марокко, Нова Зеландія, Уганда, Пакистан, Чехія, Танзанія, Сербія і Чорногорія, Словаччина, Швеція, Чад, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, В'єтнам, Ємен

Виділяються такі основні типи фінансування підприємствами професійного навчання працівників. Перший тип: уряди не регулюють видатків підприємств на навчання. У деяких країнах історично склалось усвідомлення важливості цієї діяльності йі реально представлені зобов'язання підприємців щодо розвитку людських ресурсів, тому немає потреби в держаному регулюванні. У Німеччині, Японії, Швейцарії підприємці добровільно беруть на себе значну, законодавчо визначену відповідальність за фінансування навчання працівників. Ніяких законодавчих зобов'язань щодо організації та фінансування навчання працівників не мають підприємства в Канаді, Нідерландах, Швеції, Великобританії, США.

Другий тип: уряди можуть упроваджувати прямі фінансові стимули підприємствам для організації навчання у формі відшкодування витрат на навчання або грантів (Чилі, Німеччина, Республіка Корея, Пакистан, Великобританія). Також уряди можуть намагатися законодавчо захистити інвестиції підприємців у навчання. Наприклад, нормативними положеннями може передбачатися, що працівники повинні сплатити частину вартості навчання, якщо вони

покинули підприємство до певного часу після його завершення. У Данії, Франції, Індії, Ірландії, Республіці Корея, Пакистані, Малайзії, Нігерії, Сінгапурі та деяких латиноамериканських країнах уряди впроваджують схеми обов'язкового навчання працівників на підприємствах.

Третій тип: у більшості індустріальних країн важливим інструментом фінансування професійного навчання промисловістю стали колективні угоди між профспілками та підприємцями. Ці угоди часто містять пункти, які передбачають форми фінансування навчання промисловістю та мінімальні рівні асигнування ресурсів. Уряди можуть втручатися в забезпечення цих пунктів і співфінансувати навчання. Підприємці і профспілки спільно встановлюють фонди для фінансування навчання працівників як пункти в колективних трудових угодах (Бельгія, Данія, Нідерланди).

Четвертий тип: промисловість і уряд можуть погоджуватися спільно фінансувати відпустки працівників на період навчання. Такі загальнодержавні схеми, як правило, передбачають фінансові внески підприємств на основі заробітної плати працівників, а держава виступає як організатор, співфінансист і контролер. Уряди та підприємства спільно фінансують оплату відпусток на період навчання для працівників у Бельгії та Франції.

Змішані форми. Практика функціонування сучасних систем освіти в різних країнах світу свідчить про все більше використання різних змішаних форм оплати навчання, які поєднують елементи оплати із приватних джерел із частковим фінансуванням і відповідальністю держави, або державне фінансування з більшою приватною відповідальністю. Держава може активно впроваджувати кредитні форми оплати навчання. Організація таких систем і встановлення низьких ставок відсотків за освітніми кредитами означає приховане фінансування. Популярною є система ваучерної освіти, що поширена в багатьох країнах світу.

У Сполучених Штатах у багатьох ВНЗ поширені навчальні виробничі програми (College Work-Study Programs). Отримані на навчання позики студенти мають можливість повернути, працюючи влітку, неповний робочий день у лабораторіях, на кафедрах чи в бібліотеці, беручи участь у навчальних виробничих програмах. Такі програми мають адміністративні переваги над схемами кредитування, вони не потребують збору документів про фінансовий стан студентів. Крім того, часто системи роботи у процесі навчання можуть сприяти більшому залученню студентів до своєї професії, підвищенню їх кваліфікації та налаштованості на свою професійну спеціалізацію.

З'являються також і нові механізми форми організації освіти. У 80-х роках народилась ідея ваучерної освіти, яка впроваджується у Великобританії, частково у США, країнах Латинської Америки тощо. Ця ідея поєднує приватний спосіб надання освітніх послуг з метою стимулювання конкуренції в освітній діяльності та державне фінансування освіти, але не пряме, а за допомогою ваучерів. Ваучери – це випущені державою цінні папери, які підтверджують фінансування державою освітніх послуг певного типу на конкретну суму грошей.

Схеми фінансування освіти на основі ваучерів мають декілька цілей. Перша – вони намагаються поліпшити ефективність системи освіти, посилюючи індивідуальний вибір. Маючи ваучер, приватні особи не прив'язані до свого шкільного округу й можуть обирати навчальні програми і навчальні заклади. Друга – система ваучерів створює для навчальних закладів ринкові умови. Заклади вимушені конкурувати за ваучери учнів, за допомогою яких вони отримують фінансування своєї діяльності (повністю або частково).

В Об'єднаному Королівстві ваучери використовуються в системі початкової і середньої освіти. Сім'ї, у яких є діти від 5 до 16 років, отримують на кожну дитину ваучери, якими потім розплачуються у школах за навчання. Вартість одного ваучера дорівнює середній вартості навчання дитини в державній школі. Ваучери потім викуповуються у шкіл урядом. Одночасно під-

тримується поява багатьох різноманітних навчальних закладів, що розширює можливості у батьків вибору школи. Посилення конкуренції між школами за залучення учнів позитивно впливає на якість навчання. Крім того, також прийнята спеціальна програма надання кредитів (ваучерів) на навчання молоді, яка закінчує школу. Метою цієї програми було, по-перше, допомогти молоді якомога скоріше знайти своє місце на ринку праці, а по-друге, створити

справжній ринок навчальних послуг. Отже, диверсифікація навчальних закладів зумовлює пошук і вибір кращого батьками дітей, а ваучер – приблизно однакове право вибору для всіх. Тоді як ринковий механізм установлює неоднакові права вибору для всього населення.

У США штат Міннесота із середини 80-х років проводить експерименти з ваучерами у сфері середньої і професійної освіти. Законодавчо було дозволено всім учням середніх шкіл та коледжів віком від 12 до 21 року взяти свої освітні долари і перейти до навчального закладу в будь-якому окрузі. Батьки відповідали за проїзд своїх дітей до меж їх шкільного округу, за винятком дітей із бідних сімей, яким дорогу оплачував штат. Усього у 1990-1991 рр. 24 тис. осіб із 720 тис. учнів Міннесоти спробували зробити новий вибір.

Зовнішні ресурси. Глобалізація світогосподарських зв'язків зумовлює процес постійного поширення й поглиблення, форм міжнародної співпраці. Освіта як надзвичайно перспективний і важливий напрям діяльності також усе більше залучається до міжнародного співробітництва. Зростаюча інтернаціоналізація освітньої діяльності зумовлена причинами як внутрішнього характеру (забезпечення потреб національної економіки у кваліфікованих кадрах), так і зовнішніми (необхідність забезпечення конкурентоспроможності національної економіки у світовому середовищі).

Проявом інтернаціоналізації стає розвиток світового ринку освітніх послуг (експорт та імпорт освітніх послуг, збільшення чисельності іноземних студентів), поява міжнародних форм організації освітньої діяльності (міжнародних спільних освітянських та наукових проектів, спільних навчальних закладів, можливостей одночасного отримання дипломів вищих навчальних закладів різних країн), інтернаціоналізація фінансових ресурсів освіти: залучення зовнішніх джерел в освіту у вигляді коштів, грантів, кредитів міжнародних організацій, фондів та установ інших країн.

Фінансові надходження у сферу освіти з-за кордону здійснюються за спеціальними програмами, які впроваджуються міжнародними організаціями (ЮНЕСКО, Європейський Союз та інші), іноземними громадськими та приватними благодійними фондами. У країнах, що розвиваються, часто найпершу роль у фінансуванні освіти відіграє зовнішня допомога, величина якої має враховуватися в загальних видатках.

Як уже зазначалося вище, першою характерною ознакою процесу інтернаціоналізації освіти є зростання чисельності іноземних студентів у світі в абсолютному та відносному вираженні. Світовий ринок освітніх послуг надзвичайно динамічно розвивається, за даними табл. 2 можна побачити, що за 2007 р. чисельність іноземних студентів зросла на 60%. Це свідчить про розуміння країнами світу перспективності цієї ніші міжнародного ринку послуг, і вони поспішають посісти на ньому чільне місце.

Таблиця 2

Чисельність іноземних студентів у світі [4]

	2000	2007	Індекс зростання (2000=100)
Усього у світі	1 818 265	3 021 106	159
У країнах ОЕСР	1 545 534	2 522 757	159

Серед країн-лідерів світового ринку освітніх послуг знаходяться: США, Велика Британія, Австралія, Німеччина та ін. Загалом частка країн ОЕСР у загальній чисельності іноземних студентів у світі перевищувала 84% у 2005 р. (табл. 3), водночас динамічно зростає частка інших країн, на світовому ринку з'являються нові актори, які наполегливо про себе заявляють, обираючи активну стратегію експорту освітніх послуг. Серед цих країн – Китай, Індія, Мексика, Малайзія та інші.

Інтернаціоналізація освіти знаходить виявлення не тільки у зростанні чисельності іноземних студентів. Разом з активним заохоченням приїзду у свою країну студентів з-за кордону, вищі навчальні заклади розширюють експансію на території інших країн. Зростання масштабів такої діяльності лежить в основі появи у 90-х роках ХХ ст. і стрімкого зростання так званої «транснаціональної освіти» (transborder education). Це явище вже не можна

ігнорувати, тому що така освіта спирається на певні економічні механізми, пов'язана з фінансовими потоками, які стають достатньо вагомими.

Поширення ТКО стало можливим із застосуванням новітніх інформаційних технологій і є реальним кроком до глобалізації освітніх ринків. Це супроводжується всіма проявами конкурентної боротьби, у тому числі й за ринки. Попит на вищу освіту у світі щорічно зростає на 6%, тоді як попит на ТКО значно випереджає. Загальна чисельність студентів у світі становила у 1960 р. 13 млн. осіб, а в 2003 р. уже 110 млн. осіб [5, 5], тоді як у 2025 р. очікується її збільшення до 160 млн. [6, 36]. Іноземну освіту в усіх її формах отримувало 2,7 млн. студентів у 2005 р. [4], тоді як у 2025 р. очікується 7,2-7,3 млн. осіб, переважна частина яких буде навчатися за програмами ТКО [7, 29].

Таблиця 3

**Чисельність іноземних студентів у деяких країнах світу
і частка світового ринку %, 2005 [4]**

Країна	Чисельність іноземних студентів	Частка світового ринку
Австралія	177 034	6,5
Австрія	34 484	1,3
Бельгія	45 290	1,7
Канада	75 249	2,8
Франція	236 518	8,7
Німеччина	259 797	9,5
Італія	44 921	1,6
Японія	125 917	4,6
Нова Зеландія	69 390	2,5
Швеція	39 298	1,4
Швейцарія	36 827	1,4
Велика Британія	318 399	11,7
США	590 167	21,6
Усього у країнах ОЕСР	2 296 016	84,2
Країни – не члени ОЕСР	429 980	15,8

Диверсифікація джерел фінансування освіти певним чином впливає на сам механізм функціонування навчальних закладів. Необхідність управління різними потоками фінансових ресурсів, що надходять у навчальний заклад із різних джерел, уже потребує не тільки правової основи, а й ускладнює функції їх фінансових менеджерів. Виявом цього стало розширення підприємницької діяльності навчальних закладів. У США провідні вищі навчальні заклади перетворюються на солідні фінансові корпорації, що володіють значними фінансовими портфелями й інвестують кошти в різні підприємницькі проекти.

Механізм державного фінансування, який залишається основним джерелом фінансових ресурсів системи освіти, потребує подальшого вдосконалення через упровадження гнучких стимулюючих методів, форм і формул фінансування. Фінансування, орієнтоване на результати діяльності, націлене на зниження норми уходів, повторного навчання, на ефективніше використання державних ресурсів.

Необхідність підвищення ефективності міжбюджетних відносин у сфері фінансування освіти потребує, з одного боку, зміцнення місцевої фінансової бази системи освіти, а з іншого – посилення відповідальності місцевих органів державної влади. Така можливість створюється більш чітким розмежуванням повноважень між бюджетами різних рівнів, посиленням ролі й обґрунтованості нормативів, а також зміною самого характеру трансфертів, що надходять із центру в регіони. Ці трансферти, так звані дотації вирівнювання, мають носити суто цільовий характер (принаймні на освіту). До того ж у центрального уряду завжди є можливість надати цим дотаціям стимулюючого характеру, тобто ввести додаткові, чітко визначені і прозорі умови, за яких обсяг дотацій може бути збільшено. Такими умовами

можуть бути: певний відсоток видатків на освіту з місцевих бюджетів (наприклад, 30%), забезпечення середнього рівня видатків на одну особу не нижче встановленого нормативу по країні й інші.

Актуальною проблемою є не тільки вдосконалення нормативного підходу до фінансування освіти, а й упровадження елементів фінансування, орієнтованого на результати діяльності. Саме такий підхід дозволить поєднати, з одного боку, гарантування державою певного рівня фінансування, а з іншого – посилити зацікавленість і відповідальність навчальних закладів за результати своєї діяльності.

Фінансування державою освіти має здійснюватися не за залишковим принципом, а виступати важливим інструментом управління освітою: застосовувані методи і форми фінансування мають орієнтуватися на досягнення важливих соціально-економічних цілей. Для фінансово-економічного механізму освіти мають бути властиві прозорість і відкритість, широке висвітлення інформації в доступних населенню друкованих виданнях та комп'ютерних носіях. Держава має проводити активну стимулюючу політику щодо залучення інших джерел, і в першу чергу – підприємств (особливо у сфері професійно-технічної та післядипломної освіти); розвитку змішаних, кредитних форм оплати навчання.

Висновки. Практика державного фінансування освіти не може бути сталою і незмінною, необхідність підвищення її економічної ефективності потребує вдосконалення всього фінансового механізму: податкової бази, нормативного визначення обсягів фінансування, системи міжбюджетних відносин. Нагальною є потреба формування прозорого, цільового, стимулюючого характеру фінансування бюджетних сфер і освіти, у тому числі з посиленням елементів відповідальності та зменшення впливу суб'єктивних чинників (ручного керівництва) на процес прийняття фінансових рішень у системі освіти.

Для сучасної України важливе врахування світового досвіду щодо тих змін, що мають місце в освіті наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть. Вивчення особливостей реформування освіти в різних країнах необхідне не для того, щоб сліпо їх копіювати. Важливо не повторювати їх помилок і дуже виражено, без крайнощів здійснювати перетворення в такій сфері, як освіта. Особливо обережно мають проводитися процеси приватизації в освіті. Поширення приватного сектору освіти, хоча і є реальністю сучасного світу, але майже повсюдно здійснюється при провідній участі держави. Забезпечення високої якості освіти на основі уніфікованості і стандартизації освітніх послуг має водночас підтримувати тенденцію збереження національної особливості й неповторності нашої системи освіти, позитивного досвіду, накопиченого століттями.

Література

1. Background report. Meeting of OECD education ministers higher education: quality, equity and efficiency. – 27-28 June 2006. – Athens.
2. К обществам знания. – ЮНЕСКО, 2005.
3. Private higher education establishments in Europe – the present condition and prospects of development / Edited by Jozef Szablowski. – Bialystok, 2005. – 220 p.
4. Education at glance 2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oecd.org/>
5. Задорожнюк И.Е. Перекресток на пути России к обществу знаний / И.Е. Задорожнюк // Экономика образования. – 2006. – № 4. – С. 4-19.
6. Селезнева Н.А. Размышления о качестве образования: международный аспект / Н.А. Селезнева // Высшее образование сегодня. – 2004. – № 4. – С. 35-44.
7. Лукичев Г.А. Трансграничное образование / Г.А. Лукичев // Высшее образование сегодня. – 2004. – № 4. – С. 28-34.

Надійшла до редакції 15.10.2009 р.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ І ВИКОРИСТАННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

У сучасних умовах основним чинником прогресивного соціально-економічного розвитку будь-якої території є сформований трудовий потенціал. Саме його кількісні та якісні характеристики забезпечують потребу економіки у трудових ресурсах, створюють умови для інноваційного розвитку й підвищення конкурентоспроможності.

Донецький регіон є одним із найбільших промислових регіонів України, який став на шлях структурних перетворень та

© В.П. Антонюк, 2009

інноваційного розвитку. Як це буде відбуватися, значною мірою залежить від рівня розвитку й ефективності використання трудового потенціалу. В Україні дослідження проблем трудового потенціалу здійснюють чимало науковців, серед яких слід відзначити С. Бандуру, О. Грішнову, А. Колота, В. Онікієнка, Л. Шаульську. У монографії Л. Шаульської зроблено аналіз формування і розвитку трудового потенціалу Донецької області до 2003 р. [1, 226-290]. Із того часу відбулися певні зміни в розвитку трудового потенціалу регіону, які не були предметом системного аналізу.

Поки що далеко не всі проблеми формування й використання трудового потенціалу регіону досліджено й висвітлено в науковій літературі, що не дає змогу розробити ефективну регіональну політику його розвитку. Слід відзначити, що формування трудового потенціалу здійснюється під впливом низки економічних, соціальних, соціально-психологічних чинників, тому для його дослідження доцільно застосовувати соціоекономічну парадигму.

Мета статті полягає в дослідженні соціоекономічних параметрів трудового потенціалу регіону та визначенні шляхів його розвитку й ефективного використання.

Аналіз значної кількості публікацій, присвячених трудовому потенціалу, дає змогу визначити це поняття як сукупну можливість населення країни або регіону до трудової діяльності, яка забезпечується певними професійними вміннями та знаннями, фізичною, інтелектуальною, психічною спроможністю до праці, а також соціально-економічною та духовною мотивацією до здійснення трудової діяльності.

Трудовий потенціал регіону характеризує чисельність економічно активного населення, його зайнятість і параметри, такі як: рівень освіти, вікова структура, продуктивність праці й інші. У його формуванні значну роль відіграє рівень життя населення та стан здоров'я.

У Донецькому регіоні у 2008 р. нараховувалося 2267,3 тис. осіб економічно активного населення, що становило 10,1% від його чисельності в цілому по Україні. Це свідчить про те, що в Донецькій області була сконцентрована найбільша частка трудового потенціалу України, який характеризувався більш високим рівнем економічної активності, зайнятості. Так, у 2008 р. ці показники становили [2, 74]:

	у Донецькій області	в Україні
Рівень економічної активності, %	64,4	63,3
Рівень зайнятості, %	60,7	59,3

Динаміка основних кількісних і якісних параметрів трудового потенціалу регіону наведена в табл. 1. Вони свідчать як про позитивні, так і про негативні тенденції у формуванні трудового потенціалу. Позитивним є зростання рівня економічної активності населення за період із 2006 по 2008 р. (на 1,6 в.п.) і його кількості, що свідчить про збільшення фізіологічної основи трудового потенціалу. Зниження рівня економічної активності у 2009 р. обумовлено специфікою соціально-економічної поведінки населення в умовах кризи. Труднощі із працевлаштуванням і зниженням оплати праці спонукають населення до альтернативних видів діяльності, що здебільшого відбувається в рамках домашнього господарства, виконання сімейних функцій.

Таблиця 1

Основні параметри трудового потенціалу Донецької області у 2006-2009 рр.¹

Показники	2006	2007	2008	2009	2008 у	2009 у
-----------	------	------	------	------	--------	--------

					% до 2006	% до 2008
1	2	3	4	5	6	7
Економічно активне населення у віці 15-70 років, осіб	2261,6	2260,7	2267,3	2186,9	100,25	96,5
рівень економічної активності, %	62,8	63,3	64,4	63,2	102,5	98,1
Економічно активне населення працездатного віку, осіб	2127,7	2123,2	2126,5	2037,6	99,9	95,8
у % до всього економічно активного населення	94,1	93,9	93,8	93,2	99,7	99,4

Закінчення табл. 1

1	2	3	4	5	6	7
Зайняте населення, осіб	2132,3	2135,0	2138,8	1981,3	100,3	92,6
у % до всього економічно активного населення	94,3	94,4	94,3	90,6	100,0	96,1
Освітній рівень: частка штатних працівників із вищою освітою, %	50,8	51,2	52,0	52,9	102,4	101,7
Віковий склад найманих працівників: частка молоді у віці 15-34 років, %	32,3	32,3	30,0	31,8	92,9	106
частка працівників перед пенсійного віку, %	11,5	11,9	12,1	12,2	105,2	100,1
частка працівників пенсійного віку, %	20,3	21,0	20,9	20,9	103,0	100

¹ Розраховано на основі даних статистичних щорічників Донецької області за 2006-2009 рр.

Збільшення у 2006-2008 рр. зайнятого населення свідчить про підвищення рівня використання трудового потенціалу в суспільному виробництві, якому зашкодила економічна криза 2009 р. Зростання освітнього рівня зайнятих забезпечує підвищення його якісних параметрів. До негативних моментів слід віднести старіння трудового потенціалу, що виявляється у зменшенні частки осіб працездатного віку у структурі економічно активного населення, зменшення частки молоді у складі найманих працівників. Так, частка осіб працездатного віку у структурі економічно активного населення зменшилася за 2006-2009 рр. на 0,9 в.п., частка молоді у структурі зайнятих – на 2,36 в.п. у 2008 р. порівняно з 2006 р. і лише у 2009 р. дещо підвищилася.

На формування трудового потенціалу регіону суттєво впливає рівень життя населення, який визначається наявним доходом. Незважаючи на те що в Донецькій області склався більш високий рівень оплати праці порівняно із середніми значеннями по Україні, майже половина населення регіону має невисокий рівень добробуту. Опитування домогосподарств, яке проводить Держкомстат України, показує, що у січні 2009 р. самооцінка рівня своїх доходів домогосподарствами Донецької області була такою [4, 60]:

	Україна	Донецька обл.
Було достатньо і робили заощадження	12,7	6,5
Було достатньо, але заощаджень не робили	51,8	45,0

<i>Постійно відмовляли у найнеобхіднішому, крім харчування</i>	32,9	21,2
<i>Не вдалося забезпечити навіть достатнього харчування</i>	2,6	1,9

Неможливість задовольнити найнеобхідніші потреби обмежує можливості здобуття якісної освіти й послуг медичного обслуговування, що негативно позначається на параметрах трудового потенціалу. Неможливість забезпечити гідні житлово-побутові умови, відпочинку й підтримки здоров'я підриває життєві сили населення, призводить до надмірних захворювань і втрати трудового потенціалу. Тому не випадковим є те, що в системі цінностей населення області й за першим ступенем значущості є здоров'я (вказали відповідно 82,1 та 58% респондентів) [4, 64].

Формування трудового потенціалу значною мірою залежить від соціально-психологічних орієнтирів населення, цільових установок при виборі професії. В умовах відсутності ефективної профорієнтаційної роботи, недостатності інформації щодо потреб виробництва в робочій силі певної кваліфікації населення часто віддає перевагу у виборі професій таким, які є надлишковими на регіональному ринку праці. У професійній підготовці домінує економіко-правове й підприємницьке спрямування у ВНЗ переважно III-IV рівнів акредитації, хоч ринок праці має потребу у фахівцях іншого профілю.

Тому за професійно-кваліфікаційною структурою трудовий потенціал регіону неповною мірою відповідає потребам економіки. Це, з одного боку, призводить до дефіциту кадрів за рядом професій (особливо це стосується робітничих професій індустріального типу, здебільшого верстатників), неукомплектованості робочих місць на підприємствах провідних галузей промисловості, що стримує економічний розвиток регіону. Так, у Донецькій області у 2007 р. потреба підприємств у кваліфікованих робітниках з інструментом, перевищувала їх пропозицію більш ніж у 2 рази – на 6325 осіб [3, 319]. Економічна криза 2008-2009 рр. зменшила попит на працівників цієї групи, однак, як свідчать оперативні дані обласного Центру зайнятості, не ліквідувала повністю дефіцит кадрів за окремими професіями.

З іншого боку, професійно-кваліфікаційна розбалансованість регіонального ринку праці призводить до застійного безробіття в окремих професійних групах, неповного використання здобутих професійних знань та навичок, до необхідності перенавчання й перекваліфікації. Усе це не лише погіршує ефективність використання трудового потенціалу, але і стримує можливості його розвитку. Невідповідність професійної підготовки потребам ринку праці призводить до значних економічних втрат, морального незадоволення, а нерідко – і до деградації людського чинника виробництва.

Використання трудового потенціалу регіону здійснюється у виробництві та сфері послуг. Основними сферами прикладання праці в регіоні є промисловість – зайнято майже 30% працюючих, на другому місці торгівля – зайнято 21%. В усіх інших сферах економічної діяльності працює менш ніж 10% зайнятого населення. При цьому впродовж останнього десятиліття змінюється структура зайнятості, зменшується частка трудового потенціалу виробничої сфери і зростає частка сфери послуг (табл. 2).

Частка зайнятих у виробничій сфері знизилася з 51,4% у 2000 р. до 42,8% у 2009 р., тобто на 8,6 в.п. При цьому найбільш динамічно скорочувалася частка працівників промисловості. Зростання частки трудового потенціалу сфери послуг відбулося в основному за рахунок торгівлі, фінансової діяльності й операцій із нерухомістю. Слід відзначити, що такі зміни у структурі зайнятих обумовлені розвитком в Україні ринкової економіки й відповідають потребам постіндустріальної трансформації економіки регіону. Однак вони ставлять особливі вимоги до формування якісних параметрів трудового потенціалу.

Таблиця 2

**Динаміка структури трудового потенціалу, зайнятого
в економіці регіону, у % до всіх зайнятих
(розраховано за джерелом [3, 314])**

Види економічної діяльності	2000	2006	2009
-----------------------------	------	------	------

<i>Виробнича сфера:</i>	51,4	45,8	42,8
сільське, лісове, рибне господарство	10,6	9,0	8,7
промисловість	35,6	31,0	28,6
будівництво	5,2	5,8	5,5
<i>Сфера послуг:</i>	48,6	54,2	57,2
торгівля, ремонт, діяльність готелів і ресторанів	17,0	22,1	23,4
транспорт і зв'язок	7,8	8,3	7,5
фінансова діяльність, операції з нерухомістю	4,4	5,2	6,4
державне управління	4,4	3,4	3,8
освіта, охорона здоров'я	12,0	11,7	12,4
інші види	3,0	3,5	3,8

Забезпечення зростання обсягів продукції виробничого сектору економіки при скороченні чисельності трудового потенціалу можливе лише на основі суттєвого підвищення освітньо-кваліфікаційних характеристик працівників, їх трудової мобільності й інноваційної активності, поліпшення організації праці та підвищення мотивації працівників до високоефективної праці.

Розширення трудової діяльності у сфері послуг, яка здійснюється в умовах ринку, потребує підвищення знань ринкових законів і суспільних взаємовідносин, розуміння потреб та інтересів людини, правових засад здійснення економічної діяльності, налагодження комунікацій, соціальних взаємозв'язків.

Отже, для працівників виробничої сфери найбільш важливе значення, окрім високого професіоналізму й компетенцій за конкретною посадою, мають інноваційні характеристики, а для працівників сфери послуг – соціально-комунікативні.

На сучасному етапі Донецька область має значний трудовий потенціал, який у 2009 р. характеризувався такими параметрами: чисельність економічно активного населення – 2186,9 тис. осіб, із них зайнятих – 1981,3 тис. осіб; у тому числі наймані працівники великих та середніх підприємств – 1168,7 тис. осіб; із них мають неповну та базову вищу освіту – 26,8%, повну вищу освіту – 26,1% [3, 313, 325, 327]. Для регіону важливим є забезпечення ефективного використання наявного трудового потенціалу в економічній діяльності. Для оцінки використання трудового потенціалу регіону було використано низку показників, які характеризують рівень зайнятості та безробіття й динаміку продуктивності праці (табл. 3).

Рівень зайнятості економічно активного населення (ЕАН) характеризує залучення трудового потенціалу у сферу економічної діяльності. У 2008 р. більше 94% ЕАН було залучено в різні сфери діяльності, однак у 2009 р. цей показник суттєво погіршився, рівень безробіття (за МОП) становив 9,4%. Отже, значна частка трудоактивного населення не знайшла застосування своїм здібностям. Показник рівня зареєстрованого безробіття був значно нижчим від оцінки безробіття за методологією МОП. Це вказує на дві особливості сучасного ринку праці України та Донецького регіону: по-перше, не всі безробітні з різних причин реєструються в центрах зайнятості; по-друге, поширеною є тіньова зайнятість, яка дає змогу певній частині населення виживати, отже, фактичний рівень зайнятості ЕАН є дещо вищим за офіційні показники. Значна тіньова зайнятість є специфічним соціально-психологічним феноменом сучасної України. Частка населення, втративши довіру до держави, самотужки вирішує свої економічні проблеми поза межами державного впливу.

Таблиця 3

**Показники використання трудового потенціалу
Донецької області у 2006-2009 рр.¹**

Показники	2006	2007	2008	2009
Рівень зайнятості економічно активного				

населення, %	94,3	94,4	94,3	90,6
Рівень безробіття за МОП, %	5,7	5,6	5,7	9,4
Рівень зареєстрованого безробіття, %	1,6	1,3	2,0	1,5
Частка працівників, які працювали в умовах неповної зайнятості, %	3,6	2,7	11,6	10,7
Продуктивність праці за ВРП у фактичних цінах, тис. грн.	48,8	61,4	79,3	...
Індекс продуктивності праці за ВРП у порівняльних цінах, %	1,08	1,05	0,97	...

¹ Розраховано на основі даних статистичних щорічників Донецької області за 2006-2009 рр.

Про погіршення рівня використання трудового потенціалу в умовах кризи свідчить зростання частки працівників, які перебували або в адміністративних відпустках, або працювали неповний робочий день (вимушена неповна зайнятість). До 2007 р. цей показник скорочувався (до 2,7%), однак у 2008 р. зріс більш ніж у 4 рази. У 2009 р. більше 10% штатних працівників підприємств були змушені працювати неповний робочий день, або перебували в безоплатних відпустках.

Найважливішим показником використання трудового потенціалу зайнятих є продуктивність праці. На рівні регіону його розраховано на основі валового регіонального продукту (ВРП) і чисельності зайнятих, тобто ВРП на одного працюючого в економіці регіону.

Показник продуктивності праці у фактичних цінах зростав досить динамічно. Однак у порівняльних цінах індекс продуктивності праці у 2006 р. зріс на 8%, у 2007 р. – на 5%, а у 2008 р. – знизився на 3%. Отже, реально динаміка продуктивності праці навіть в умовах економічного зростання була не досить високою, а в умовах кризи продуктивність праці знизилася. Це вказує на наявність проблем у регіоні з ефективністю організації економічної діяльності, з мотивацією праці та якістю менеджменту персоналу.

Дані табл. 3 показують, що у 2008 та 2009 рр. використання трудового потенціалу Донецької області суттєво погіршилося, що обумовлено кризовими явищами в економіці.

Слід відзначити, що Донецька область порівняно з окремими іншими регіонами України поступається в параметрах використання трудового потенціалу. Про це свідчать темпи зростання ВРП, які у 2007 і 2008 рр. були нижчими, ніж у більшості регіонів і в середньому по Україні. Індекс ВРП становив: по Україні у 2007 р. – 107,9%, у 2008 р. – 102,3%; по Донецькій області відповідно 104,6 та 97,1% [3, 464].

В умовах постіндустріальної економіки ефективність використання трудового потенціалу також оцінюється за показниками його залучення до інноваційної діяльності. Донецька область поступається багатьом іншим регіонам України за рівнем інноваційного розвитку, тому можна зробити висновок, що трудовий потенціал регіону недостатньо залучається до інноваційної діяльності. Про це свідчать дані табл. 4 за 2008 р.

Порівняно із середніми показниками по Україні, у Донецькій області майже у 2 рази менша частка працівників науково-дослідного сектору в загальній чисельності зайнятих, нижчою є також результативність їх діяльності.

Висновки. У Донецькому регіоні сформовано значний трудовий потенціал, окремі кількісні і якісні параметри якого

Таблиця 4

Порівняння параметрів інноваційної діяльності України та Донецької області, % [5]

Показники	Донецька область	Україна
Частка інноваційно активних промислових підприємств	10,5	13,0
Частка працівників наукових організацій у загальній чисельності найманих працівників	0,68	1,07

Частка виконаних наукових та науково-технічних робіт у ВРП	0,41	0,90
--	------	------

упродовж останнього періоду поліпшувалися. Це стосується підвищення рівня економічної активності й освітнього рівня зайнятості. Однак при цьому відбувається старіння трудового потенціалу. Суттєвою невирішеною проблемою залишається недосконалість професійно-кваліфікаційної структури трудового потенціалу та її невідповідність потребам економіки. Аналіз використання трудового потенціалу Донбасу показує, що ефективність його використання в умовах кризи знизилася. Спостерігається низький рівень використання трудового потенціалу у сфері інноваційної діяльності.

Слід відзначити, що більш глибоке дослідження проблем формування й використання трудового потенціалу можливе на основі соціоекономічної парадигми, яка передбачає міждисциплінарний підхід до аналізу будь-якого економічного явища. Для аналізу проблем трудового потенціалу важливим є дослідження соціокультурних та психологічних чинників зайнятості, здобуття освітньо-професійної орієнтації, мобільності, інноваційності населення. Важливим також є дослідження мотивів трудової поведінки, взаємоузгодження інтересів працівників і роботодавців.

Отже, регіональна політика в соціально-трудовій сфері має забезпечити вирішення таких пріоритетних завдань щодо розвитку й використання трудового потенціалу:

удосконалення структури професійної підготовки кадрів у ВНЗ і ПТНЗ регіону шляхом визначення поточної та перспективної потреби економіки в робочій силі певної кваліфікації, посилення профорієнтаційної роботи, розробки регіонального замовлення на підготовку кадрів, удосконалення переліку напрямів і спеціальностей підготовки в регіональних закладах професійної освіти;

широке використання соціокультурних ментальних рис і переваг українського населення для забезпечення розвитку трудового потенціалу й наближення його якісного рівня до світових стандартів;

створення високотехнологічних робочих місць для забезпечення ефективного використання високого освітньо-кваліфікаційного потенціалу робочої сили регіону;

удосконалення системи організації праці, кадрового менеджменту підприємств регіону для забезпечення більш ефективного використання трудового потенціалу на виробництві;

створення умов для більш активного залучення працівників до інноваційної діяльності шляхом модернізації виробництва, упровадження нових технологічних процесів, стимулювання винахідництва й раціоналізаторства.

Література

1. Шаульська Л.В. Стратегія розвитку трудового потенціалу України: моногр. / Л.В. Шаульська; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2005. – 502 с.
2. Економічна активність населення України 2008: стат. зб. / Держкомстат України. – К., 2009. – 234 с.
3. Статистичний щорічник Донецької області за 2009 рік / Головне управління статистики у Донецькій області. – Донецьк, 2010. – 510 с.
4. Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів (за даними вибіркового опитування домогосподарств у січні 2009 р.): стат. зб. / Держкомстат України. – К., 2009. – 84 с.
5. Наукова та інноваційна діяльність в Україні: стат. зб. – К.: ДП «Інформаційно-видавничий центр Держкомстату України», 2009. – 365 с.

Надійшла до редакції 03.09.2009 р.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ СТАНУ ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

Реформування економіки України з набуттям незалежності призвело до тяжких наслідків для більшості населення. Загострилися такі соціально-економічні проблеми, як безробіття, затримка заробітної плати, інфляція, що погіршило рівень життя населення, різко збільшивши частку населення, яке існує на межі виживання.

Рівень соціально-економічного розвитку, впливаючи на стан суспільного здоров'я, обумовлює високий рівень захворюваності та смертності населення. Зв'язок між станом здоров'я, зайнятістю, рівнем доходів, соціальним захистом, житловими умовами й рівнем освіти достатньо суттєвий. Дослідження показують, що рівень захворюваності в безробітних значно вище, ніж у зайнятих, так само, як і в сім'ях із меншим доходом.

Проблемам поліпшення рівня суспільного здоров'я шляхом формування ефективної державної соціально-економічної політики присвячено чимало наукових праць. Зокрема, це роботи В. Антонюк, В. Гриценка, Т. Заяць, Е. Лібанової, І. Миценка, І. Новак, О. Новікової, В. Ткаченка та ін. [4-7]. Однак переважна більшість науковців розглядає проблеми поліпшення здоров'я через призму забезпечення безпечної життєдіяльності чи ви

© Є.В. Котов, 2009

рішення проблем безробіття та бідності, не враховуючи таких елементів соціально-економічної сфери, як житлові умови, соціальне середовище, вплив маргіналізації тощо.

Мета статті – оцінити залежність рівня суспільного здоров'я від соціально-економічних чинників розвитку.

У 2000 р., коли в Україні почалося економічне зростання, чисельність населення із середньодушовими загальними доходами в місяць, нижчими прожиткового мінімуму, становила 39,2 млн. чол., або 80,2% до загальної чисельності населення країни. Водночас у представників верхніх соціальних груп доходи стрімко зросли, що дозволило отримувати послуги, у тому числі медичні, без обмежень.

Суб'єктивні оцінки бідності демонструють залежність між економічним станом країни і власним відчуттям економічної захищеності. Так, пік бідності, за уявленнями українців, припадає на роки, коли у країні фінансова криза (1998 р., кінець 2008 та 2009 рр.) послабила матеріальну стійкість основних соціальних груп. За даними соціологічних опитувань Київського міжнародного інституту соціології, у 1998 р. 52% респондентів відносили себе до бідних, у травні 2009 р. – 20%. Найнижчий рівень бідності за останні 10 років, за оцінками опитаних, був на початку 2008 р. – 11% [1].

Відчуття респондентів підкріплюються статистичними даними. У 2009 р., за даними Держкомстату України, 36,3% населення мало середньодушові доходи нижче 4,3 дол. у день, що, за методикою Всесвітнього банку, для країн Східної Європи та колишнього СРСР є порогом абсолютної бідності.

Економічне становище соціальних груп населення характеризується споживчими витратами домогосподарств. Ці витрати можна оцінити за їх питомою вагою в загальній сумі всіх витрат домогосподарства у грошовому вираженні. Статистичні дані свідчать, що за 2002-2009 рр. у середньому 54% усіх витрат становлять витрати на продукти харчування та безалкогольні напої. При цьому в 2009 р. 40,2% домогосподарств відмовлялися собі в найнеобхіднішому, для того щоб забезпечити власне харчування.

Якісне харчування та його збалансованість впливають на стан здоров'я населення. У 2009 р. лише два з п'яти (у 2008 р. – третина) обстежених домогосподарств вважали свій дохід достатнім для нормального харчування. У цьому ж році, як і в попередньому, 3% домогосподарств не змогли забезпечити достатнє харчування, а серед багатодітних частка таких домогосподарств становила 9%, що майже вдвічі більше, ніж у 2008 р. Особливо

малозабезпеченість сім'ї позначається на дітях. Через нестачу коштів діти були обмежені в отриманні фруктів чи соків, ласощів, їжі або грошів на харчування у школі.

Малозабезпечені верстви населення достатньо рідко використовують платні послуги. У 2009 р. у групі 10% найменш забезпечених за рівнем середньодушових загальних доходів домогосподарств і таких, середньодушові загальні доходи яких нижче прожиткового мінімуму, скористалися послугами приватного стоматолога або звернулися за медичною допомогою до платної медичної установи чи приватного лікаря (крім стоматолога) від 2 до 0,8%. У групі 10% більш забезпечених домогосподарств частка таких осіб була в 5-7 разів більшою [8]. Наведені дані свідчать, що населення бідних груп вимушене зневажливо ставитися до стану свого здоров'я внаслідок високої вартості ліків, медичних товарів і послуг охорони здоров'я. У групі десятого дециля таких проблем не виникає, оскільки ця частка населення при необхідності може скористатися фінансовими ресурсами сімейного бюджету.

Намагаючись підвищити рівень матеріального забезпечення домогосподарств, держава вдається до найбільш популярних серед населення й неефективних із позиції соціально-економічного розвитку кроків – постійного розширення кількості пільг. В Україні вже кожен третій громадянин отримує соціальні пільги, основним джерелом фінансування яких є державний та місцевий бюджети, а в Донецькій області після внесення останніх поправок до законодавства з питань надання пільг майже 65% населення мають хоча б один із видів пільг. Після серпневого підвищення у 2010 р. цін на газ для населення право на отримання житлової субсидії має вже 1,5 млн. сімей. На надання лише цього виду соціальної пільги в державному бюджеті закладено 5,2 млрд. грн. [9] За даними Міністерства економіки України, якщо ситуація не зміниться, то рівень соціальних пільг у державному бюджеті може досягти відмітки в 300 млрд. грн. [10].

Важливість рівня освіти у формуванні суспільного здоров'я різних соціальних груп населення відома давно. У даний час отримання якісної освіти пов'язане з рівнем доходів населення. Середні споживчі ціни на послуги в системі освіти сягають високих значень. За словами міністра освіти і науки України Дмитра Табачника, якісна освіта в українських ВНЗ не може коштувати менше 10 тис. грн. на рік, а в містах із чисельністю населення більше мільйона чоловік – не менше 12-14 тис. грн. на рік [11]. Високі ціни на освіту змушують бідні верстви населення змінювати свої пріоритети. Так, суттєва частка багатодітних домогосподарств, рівень матеріального добробуту яких більш низький порівняно з іншими групами домогосподарств, у разі отримання додаткових доходів як першочергові пріоритети обрали б такі напрями їх використання, як придбання одягу та взуття – 56% (у 2008 р. – 53%), поліпшення житлових умов – 45% (51%), придбання побутової техніки, відпочинок та отримання освіти – по 36% (40%, 29 та 34% відповідно), поліпшення харчування – 30% (38%). Низькі можливості здобуття високо-якісної освіти обумовлюють зростання ризику бідності та призводять до зниження суспільного здоров'я.

Ситуація, яка склалася з інвестиціями в освіту різних соціальних груп, певною мірою дозволяє спрогнозувати, що частка молодого покоління, яке живе в сім'ях, де бракує коштів на отримання якісної освіти, у майбутньому з великою ймовірністю поповнять ряди малозабезпеченого населення. Водночас молодь із заможних сімей має всі можливості отримати якісну освіту й мати відповідне високе становище у суспільстві.

На стан здоров'я населення значною мірою впливають житлові умови, які відрізняються в різних соціальних групах. Рівень благоустрою переважної частки житлового фонду України суттєво відстає від вимог забезпечення населення комфортабельним житлом. У 2008 р. лише 57,8% загальної площі житла в Україні було обладнано водогонном, 55,6% – каналізацією, 59,6% – центральним опаленням, 83,1% – газопостачанням, 41,3% – гарячим водопостачанням, 52,4% – ваннами або душовими. До категорії зношених та аварійних будинків належать майже 53,6 тис. будинків, загальною площею 4,8 млн. м², де постійно проживають понад 191 тис. людей. Третина населення України має менше ніж 9 м² загальної житлової площі на одного мешканця. Наукові дослідження доводять, що збільшення житлової площі з 9 до 11,5 м² сприяє зменшенню дитячої захворюваності на 21% [12, 94].

Якість житла визначає рівень захворюваності населення й розповсюдження інфекційної патології. Особливо це простежується між тривалістю життя та забезпеченістю елементами

благоустрою житла (центральне опалення, каналізація, гаряче водопостачання, водогін). Дослідження, проведені російськими вченими, свідчать, що з поліпшенням житлових умов тривалість життя зростає [13].

Останнім часом чітко простежуються процес сегрегації соціальних груп. У великих містах стали з'являтися елітні квартали, мікрорайони чи окремі скупчення кількох приватних будинків, які символізують намір більш успішних і багатих ізолюватися від іншого населення. Ізоляція досягається матеріальними заходами (огороження, охорона) та економічними методами (висока вартість житла та його обслуговування). Елітні квартали мають власне автономне опалення й очищення води, оскільки їх мешканці не бажають залежати від міських тепломереж і водоканалу. Водночас населення, яке знаходиться на іншому полюсі соціальної ієрархії, зосереджене переважно у кварталах п'ятиповерхових будинків, гуртожитках, комунальних квартирах, які переважно знаходяться у старому й аварійному стані.

Кожна соціальна група характеризується окремим притаманним лише їй рівнем здоров'я та структурою хвороб і смертності. Для бідніших прошарків населення притаманні високі рівні захворюваності на туберкульоз, інфекційні хвороби, СНІД, побутового та виробничого травматизму, алкоголізму, наркоманії, суїциду, злочинності тощо.

Хронічно низький рівень матеріальної забезпеченості стає головним чинником захворюваності на туберкульоз. У структурі захворюваності найбільший відсоток припадає на безробітних працездатного віку [14]. Україна віднесена до групи країн із високим рівнем захворюваності на туберкульоз (81 випадок на 100 тис. населення) і посідає за цим показником сьоме місце у Європейському регіоні Всесвітньої організації охорони здоров'я після Росії, Грузії, Киргизстану, Румунії, Молдови та Казахстану. В Україні також спостерігається взаємозалежність швидкості розповсюдження туберкульозу від епідемії ВІЛ-інфекції/СНІДу та поширення наркоманії.

Значно більша різниця (у декілька десятків разів) між першою та останньою децильними групами у споживчих витратах на одяг, взуття та предмети домашнього ужитку. У 10% найменш забезпечених за рівнем середньодушових загальних доходів домогосподарств менше, ніж у 10% найбільш забезпечених домогосподарств, предметів довгострокового користування – телевізорів, холодильників, комп'ютерів, легкових автомобілів тощо. Без сумніву якість цих предметів у цій групі набагато гірша, ніж у групі з високим соціальним статусом, що негативно впливає на стан здоров'я.

У цілому стан здоров'я населення України переважно характеризується як незадовільний: високий рівень смертності у працездатному віці, захворюваності, інвалідності, побутового та виробничого травматизму, низький рівень тривалості життя. Величину очікуваної тривалості життя (ОТЖ) можна вважати інтегральним показником якості суспільного здоров'я. Показники ОТЖ залежать від рівня соціально-економічного розвитку країни. В економічно розвинутих країнах ОТЖ становить 79-81 рік: жінки – 82-85, чоловіки – 76-78 років. У країнах, що розвиваються, ОТЖ для всього населення становить 61-65 років: жінки – 66-75, чоловіки – 55-60 років. В Україні очікувана тривалість життя суттєво нижча, ніж у розвинених країнах, і становить 68 років: для жінок – 74, чоловіків – 62 роки. За цим показником Україна посідає 150 місце серед 223 країн світу [15].

Дані 2008 р. щодо очікуваної тривалості життя населення регіонів України свідчать, що її діапазон становить від 66,5 до 71,5 року. Ураховуючи показники ОТЖ країн, що розвиваються, і фактичні вітчизняні показники всі регіони було розділено на три групи (див. таблицю): низька – до 68 років (нижче середнього показника по Україні); середня – від 68 до 70 років; висока – більше 70 років.

Групування регіонів України за показником очікуваної тривалості життя

Діапазон	Оцінка ОТЖ	Регіони України (ОТЖ, років)
До 68 років	Низька	Донецька (66,5), Житомирська (66,5), Чернігівська (66,8), Кіровоградська (66,9), Миколаївська (66,9), Київська (67,0), Одеська (67,0), Херсонська (67,0), Луганська (67,5), Дніпропетровська (67,7) області
Від 68 до 70 років	Середня	АР Крим (68,0), Волинська (68,4), Закарпатська (68,4), Запорізька (68,4), Полтавська (68,4), Сумська (68,5), Черкаська (68,8), Рівненська (68,9), м. Севастополь (69,0), Вінницька (69,2), Харківська (69,2), Хмельницька (69,2) області
Більше 70 років	Висока	м. Київ (71,5), Тернопільська (71,3), Чернівецька (71), Івано-Франківська (70,7), Львівська (70,6) області

Накладення отриманих даних на карту України дозволило визначити деякі особливості. Регіони з низькою та високою в межах України очікуваною тривалістю життя розташовані групами. Винятком є лише м. Київ. До того ж, якщо м. Севастополь та АР Крим знаходяться в одній групі, то м. Київ займає полярну позицію відносно Київської області (див. рисунок).

Рисунок. Карта регіонів України за очікуваною тривалістю життя (2008 р.)

Необхідно особливу увагу акцентувати на профілактиці ризиків здоров'ю населення мономіст, оскільки саме вони більше потерпають від фінансово-економічної кризи та структурних перебудов промисловості. Для мономіст характерні високі рівні захворюваності на туберкульоз, алкоголізм і вживання наркотичних та інших психоактивних речовин.

Проблема алкогольної залежності та наркоманії стоїть гостро не тільки в мономістах. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, у нашій країні на душу населення припадає приблизно 12 л спиртного на рік, при тому, що показник у 8 літрів уже є загрозливим. Як наслідок, в Україні приблизно 900 тис. осіб – хронічні алкоголіки, а кількість наркозалежних перевищила півмільйона [2].

Складні соціально-економічні умови, які характеризуються відсутністю роботи або заробітку, у купі з поступовою деградацією сили волі змушують людину активніше вживати алкоголь чи наркотики, що позначається на майбутньому поколінні. Діти або копіюють поведінку дорослих, або з народження мають слабе здоров'я внаслідок зловживання алкоголем

чи наркотиками їх батьками. В Україні понад 70% української молоді віком від 12 до 20 років вживають алкоголь і палять; 25% учнів віком 15-16 років вживають алкоголь із 13 років, 40% дітей 11-12 років пробували алкоголь, а принаймні раз у житті були п'яними – 20% шестикласників; наркотики вживали 8-26% серед молоді 13-16 років [3].

Висновки. Отже, залежність рівня здоров'я населення від власного ставлення до нього та державної соціально-економічної політики суттєва. Саме бідні групи населення потребують економічної, соціальної та медичної підтримки з боку державних, місцевих і громадських організацій, на яких покладається обов'язок забезпечити переміщення людей із низьких соціальних шарів у більш високі. Спрогнозувати подальший розвиток зазначених проблем достатньо важко, але можна виділити такі сценарії:

1. Песимістичний. Ніяких змін не відбудеться. Сучасне становище проєкціюється на майбутнє, що призведе до зростання соціального розшарування, поширення соціальних хвороб і збереження низької тривалості життя.

2. Оптимістичний. Цей сценарій можна поділити на дві групи:

2.1. Повільне поліпшення добробуту населення, яке відбувається шляхом зміни державного механізму перерозподілу доходу різних верств населення шляхом поступового зменшення кількості соціальних пільг і монетизації тих, що залишилися, активізації експортної політики. У перспективі – зменшення чисельності населення з низьким рівнем матеріального забезпечення й поліпшення стану суспільного здоров'я.

2.2. Активний сценарій поліпшення добробуту населення, який передбачає реформування соціальної політики, модернізацію економіки та стимулювання здорового способу життя. Результатом буде формування громадянського суспільства, збільшення частки середнього класу, якому притаманний більш високий рівень здоров'я, ніж бідним групам населення, гарантування справедливого перерозподілу доходів і забезпечення всіх груп населення якісними послугами охорони здоров'я, освіти, фізичної культури тощо. Активна державна політика спрямована на гарантування можливості реалізувати людиною свій потенціал, що забезпечує їй та її сім'ї максимальний рівень матеріального добробуту. Адресна державна соціальна допомога призначається лише дійсно малозабезпеченим людям, які не мають у своїй сім'ї працездатних членів, на яких покладається відповідальність за їх добробут.

Найкращим сценарієм для України був би останній. Однак він малоімовірний унаслідок недостатності економічних, кадрових і організаційно-управлінських можливостей держави задовольнити потреби суспільства у високій якості життя. Швидше за все, буде реалізований сценарій повільного поліпшення добробуту населення як найбільш компромісного варіанта, що забезпечуватиме баланс між потребами суспільства й можливостями держави.

Література

1. В Украине вырос уровень бедности [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://news.online.ua/253217/>

2. Через кризу українці скоріше будуть красти, ніж пити? [Електронний ресурс] / УНІАН. – Режим доступу: <http://unian.net/ukr/news/news-284540.html>
3. Ющенко: треба менше пити... [Електронний ресурс] / УНІАН. – Режим доступу: <http://unian.net/ukr/news/news-211990.html>
4. Гриценко В. Здоров'я людини як багатоаспектна проблема / В. Гриценко, В. Белов, А. Котова, О. Пустовойт // Вісник НАН України. – 2006. – № 6. – С. 51-56.
5. Труд и здоровье: моногр. / М.М. Шутов, В.Г. Ткаченко, В.В. Дорофиев; под общ. ред. д.м.н., проф. Слабкого Г.А. – Донецк: СПД Куприянов В.С., 2009. – 330 с.
6. Новак І. Реформування оплати праці в бюджетній сфері: досвід окремих країн СНД та висновки для України / І. Новак // Демографія та соціальна економіка. – 2007. – № 2. – С. 189-197.
7. Миценко І.М. Рівень життя і його вплив на безпеку життєдіяльності людини / І.М. Миценко // Економіка промисловості. – 2004. – № 1. – С. 164-172.
8. Самооцінка населенням стану здоров'я та рівня доступності окремих видів медичної допомоги у 2009 році [Електронний ресурс] / Держкомстат України. – 2010. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2010/gdn/sns/sns_2009.htm
9. Субсидии получают полтора миллиона семей [Электронный ресурс] // Еженедельник 2000. – 2010. – Режим доступа: <http://news2000.com.ua/news/ekonomika/135255>
10. Душко: социальные льготы государству не по силам [Электронный ресурс] // Фокус. – 2010. – Режим доступа: <http://focus.ua/politics/138185>
11. ВУЗы снижают цены на обучение [Электронный ресурс] // Деньги. – 2010. – Режим доступа: http://dengi.ua/news/64576_VUZY_snizhayut_ceny_na_obuchenie.html.
12. Губернский Ю.Д. Жилище для человека / Ю.Д. Губернский, В.К. Лицквич. – М.: Стройиздат, 1991. – 210 с.
13. Прохоров Б.Б. Зависимость продолжительности жизни населения России от внешних факторов / Б.Б. Прохоров, И.В. Горшкова, Е.В. Тарасова // Проблемы прогнозирования. – 2004. – № 6. – Режим доступа: http://www.ecfor.ru/fp/index.php?pid=archive/2004_6
14. Епідемія туберкульозу в Україні має дві особливості [Електронний ресурс] / УНІАН. – Режим доступу: <http://unian.net/ukr/news/news-286806.html>
15. По продолжительности жизни Украина занимает место между Гондурасом и Монголией [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://for-ua.com/ukraine/2010/04/29/203911.html>

Надійшла до редакції 13.05.2009 р.

ПРО МОЖЛИВОСТІ ЗАЛУЧЕННЯ СОЦІОЕКОНОМІКИ ДО ПРИСКОРЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

Значну увагу суспільствознавців при всій множині й еклетичності існуючих теоретико-методологічних підходів зосереджено на нових точках зростання [6]. Появу терміна “соціоекономіка” наприкінці 80-х років ХХ ст. (завдяки новаторству Амітая Етціоні) можна розглядати як веління часу. Соціоекономіка дозволяє подолати обмеження соціології (інших суспільних наук) і економіки та створити нові можливості, нові інструменти для пояснення і прогнозування складних соціально-економічних процесів [3, 4, 16, 17]. Зазначимо, що в усі часи стосунки людей справляли сильний вплив на економіку. Так, наприклад, виявлена фахівцями ООН приналежність України до

© Л.Г. Мельцер, 2009

46 “неспроможних” країн, на погляд економістів, є наслідком дефіциту коштів, відсутності інвестицій в економіку, несприятливих умов кредитування та ін. Але при глибокому аналізі економічних процесів соціальні чинники (спосіб відтворення соціальної структури суспільства) виступають як латентні змінні, що мають визначальний характер.

Ослаблення ролі національної держави, швидке зростання впливу наднаціональних структур, ефект приналежності частини чиновників і підприємців до глобальної еліти створює колізії розмивання відповідальності за долю країни і підпорядкування її інтересів інтересам і стратегіям більш сильних держав.

Втручання держави в економічні процеси – характерний прояв соціоекономіки. Зараз у світі всі провідні країни йдуть шляхом обміну паперових доларів на якісну сировину. Лідером є Китай, де заборонено експорт сировини, дозволено вивозити тільки продукцію з великим рівнем переділу. А країни-колонії чи напівколонії, навпаки, продають сировину і накопичують ці приречені долари. В Україні за кордон безперешкодно експортується національне багатство – залізорудна сировина високої якості з Кривого Рогу десятками мільйонів тонн. Ціна питання – багато десятків мільярдів доларів. Оцінку цьому явищу має дати соціоекономіка.

У сучасних умовах податок на прибуток виводить виробництво “у тінь”. Обіг тіньової економіки є однопорядковим із тим, що знаходиться на “світлі”. Це становище є дуже вигідним для крупного бізнесу, про що йдеться у статті В.П. Вишневського і В.В. Дементьєва [5]. Про необхідність принципового вирішення проблеми побудови податкової системи України говорить підприємницький досвід Голови Донецької облради А.В. Шишацького, який вважає, що вихід, вірогідно, можна знайти шляхом введення податку на обіг натомість податку на прибуток [8].

Існуюча в Україні “модель низької заробітної плати” виштовхує перспективних талановитих людей із країни [9]. За результатами опитувань більша частина молоді налаштована емігрувати в пошуках кращого для себе застосування й гідного рівня життя. Це вкрай вигідно ТНК, які експлуатують наших кращих фахівців без витрат коштів на їх виховання, освіту і підготовку.

Соціоекономіці ще потрібно буде дати відповідь на головне питання сьогодення: куди спрямувати робочу силу, яка постійно звільнюється? Один варіант відповіді – знищення 90-95% населення – уже відкрито проголошено у виступах М. Олбрайт і М. Тетчер, членів Світового уряду, провісниць “нового світового порядку”.

Існує поширена думка, що “невидима рука ринку” усе налаштує. Іноземний досвід, та й вітчизняний теж, спростовує це ствердження. У розвинених країнах інновації знаходяться під постійним контролем і опікою держави, тому що великі проекти потребують часу й не можуть гарантувати швидкої і безумовної віддачі, а без них неможливий розвиток. І там держава вкладає величезні інвестиції в такі проекти й несе відповідальність за отриманий результат.

Свого часу В.І. Ленін чітко попереджував, що якщо дозволити вільний вхід іноземних компаній у Росію, то іноземці куплять усіх чиновників і вивезуть із країни все, що побажають.

І ось зараз ми маємо відкриту економіку (“відкриті ворота” для входження іноземного капіталу), що призведе до загибелі вітчизняних виробників, цілих галузей. Вивезенню підлягають не тільки традиційні види сировини, але й навіть червоном.

У цьому зв'язку варто пригадати думку відомого угорського економіста, дослідника інновацій Б. Санто, що теорія інновацій відстає від практики на 10-15 років [14]. А видатний український соціолог Є. Головаха зазначає невідповідність іноземних соціальних теорій українським реаліям [6].

Бізнес далеко не однорідний. За висловом голови Української асоціації бізнес-інкубаторів, бізнес має розподіл на номенклатурний, тіньовий і “аніякий” [13]. У кожного з них свої схеми взаємодії з органами влади. Близкість до влади, її патронаж компенсується “видатками” із соціального капіталу (родинними зв'язками, участю в тіньових коопераціях і схемах різного роду). Традиційний економічний аналіз не враховує і не може врахувати зв'язків подібного роду, що знижує цінність таких аналізу і прогнозу. Прикладом є неповнота поняття “економічна людина”.

Україна стрімко втрачає свої позиції розвиненої європейської держави, якою вона була напередодні ринкової лібералізації. За підрахунками демографів у наш час її чисельність на 21 млн. чол. менше того рівня, на який можна було сподіватися, виходячи з темпів зростання напередодні 1990 р. Приватизація не сприяла формуванню генерації ефективних власників – рівня виробництва 1990 р. не досягнуто. За роки незалежності України основні фонди промисловості не поновлювалися. Банківська система перейшла до іноземців, криза показала, що це означає. Деградація людського капіталу, за оцінками академіка НАН України, директора Інституту світової економіки і міжнародних відносин Ю. Пахомова, досягла катастрофічної межі [11]. Україна впевнено посідає перші місця у Європі за показниками дитячої смертності, підліткової алкоголізації, туберкульозу й інших соціальних хвороб. ЗМІ інформують, що майже відкрито під захистом вищих чинів держави існує торгівля людьми. Якість питної води, хліба викликає велику тривогу фахівців. Діловий клімат у країні не тільки перешкоджає іноземним інвестиціям, але й підсилює процеси витоку капіталів, інтелекту. Причому виток значно перевищує інвестиції.

Стан речей з інноваціями – це тільки одна сторона проблеми використання людського капіталу у країні. Навіть у ситуації кризи уряд і місцеві органи влади не поспішили звернутися до громадськості, експертної спільноти, щоб задіяти наявний потенціал для вирішення гострих питань. Як і раніше, популярні іноземні консультанти, “гуру менеджменту”, котрі безуспішно переносять (у кращому випадку) зразки зарубіжного досвіду, малоефективного в наших ментальних умовах.

У нинішній час в Україні відчутно проявляються дві взаємовиключні тенденції як мега-проекти: перший спрямований на перетворення України на об'єкт впливу ТНК і наднаціональних структур, на аграрно-сировинний додаток і резервуар дешевої робочої сили, а другий – на подолання реакцій розпаду, створення умов для відродження країни, адекватного її природним і соціальним (духовним) ресурсам. Потрібна політична воля для повороту України на тенденцію плідного розвитку.

Захід протягом багатьох століть постійно діяв у своїх егоїстичних інтересах, маскуючи їх; ці інтереси ніколи не збігались з інтересами України і Росії, через що вони зрештою одержали величезний зиск [15].

Метою статті є визначення й використання можливостей соціоекономіки для прискорення інноваційного розвитку України на сучасному етапі.

Соціоекономіка, як і будь-який об'єкт, має своє минуле, сучасне і майбутнє.

М и н у л е . Соціоекономіка як сфера прояву людської діяльності, інструмент управління існувала завжди, вона використовувалася практиками стихійно. Проста кооперація рабів, а пізніше найманих працівників – яскравий приклад використання закономірностей соціоекономіки ще в давнину.

Нижче наведено історичні приклади, коли відбувався збіг національних інтересів із вагомими економічними зусиллями. Вітчизняна війна 1812 р. Переможне військо Наполеона було знищено російською армією, яка за чисельністю значно поступалася французькій армії, завдяки творчому генію М.І. Кутузова, самоорганізації народу у формі партизанського руху, ширше – збігу інтересів усіх прошарків народу.

У Радянському Союзі у 1935 р. поставлено славетний рекорд О. Стаханова (14 змінних норм). Пізніше він був перевищений його послідовниками в 100 разів (!) із використанням того ж самого інструменту – пневматичного відбійного молотку. Ентузіазм робітників у ті часи не має аналогів і в наші дні, бо їх ініціативу було затребувано, вона серйозно стимулювалася, ретельно планувалася й організовувалася.

Велика Вітчизняна війна 1941-1945 рр. Усі європейські країни, окрім Англії, працювали на Гітлера. Гроші на озброєння Німеччини давали США. Хімічні підприємства, які виробляли боєприпаси, належали США, вони повноцінно забезпечували Гітлера протягом усій війни. І знову цю міць було поборено.

Унікальною масштабною економічною і організаційною подією стала евакуація вітчизняної промисловості на Схід у 1941 р. У найкоротші строки на нових майданчиках підприємства починали виробляти військову продукцію завдяки героїчним зусиллям здебільшого жінок та підлітків.

Ці перемоги нашого народу можна пояснити збігом інтересів населення, уряду, армії, моральним піднесенням людей, які захищали свою Батьківщину, поєднанням соціальних і економічних факторів.

С у ч а с н е . Яскравим прикладом застосування соціо-економічної парадигми до дослідження проблем українського суспільства, економіки України є вищезгадана стаття чл.-кор. НАН України В.П. Вишневецького і д.е.н. В.В. Дементьєва “Чому Україна не інноваційна держава?” Головна ідея статті полягає у з’ясуванні причин низької затребуваності інновацій з боку вітчизняного бізнесу. На думку авторів, це – можливості використання влади як економічного ресурсу, більш результативного, ніж інновації. Сьогодні в Україні конкурують статуси, а не рівень технологій. Ресурс влади не безмежний і скористатися ним можуть тільки сильні гравці ринку, якими є великі корпорації. Дозвільні реєстраційні процедури, перевірки держнагляду, судова згода на рейдерські атаки – усе це інструменти влади, як відомо, широко використовуються у вітчизняному економічному житті (приклад – рейдерське захоплення меткомбінату ім. Ілліча).

Згадана стаття має високу пізнавальну цінність. Автори проявили велику мужність, оприлюднивши її. Їх аналіз і оцінки можуть стати основою відродження країни; стаття, можна сподіватися, надасть велику користь.

М а й б у т н е . Невпинна автоматизація виробництва вже сьогодні ставить питання про “нікчемність” для економіки великих мас людей, про їх руйнівний вплив на навколишнє середовище. Це провокує повернення до мальтузіанства, прискорює прийняття і розповсюдження програм стосовно скорочення чисельності населення Землі в 10 разів, виходячи з необхідності збереження високих стандартів споживання “золотого мільярда”.

Майбутнє соціоекономіки як науки має два варіанти: служити інтересам глобального капіталістичного класу, виконуючи функції дезінформації, або вирішувати завдання в інтересах народів, які населяють планету, якщо їй це буде дозволено.

Для чого розвивається в Україні соціоекономіка? Створення нової науки – не самоціль, а інструмент допомоги країні, щоб вийти із глибокої кризи. Щоб скористатися цими можливостями, необхідно скласти перелік тих вимог, котрим має відповідати нове рішення, видати яке покликана соціоекономіка (див. нижче).

Відносини суб’єктів інновацій – на рівні дуже мілких “клітинок” соціального організму – є визначальними при оцінці можливостей здійснення тієї чи іншої інноваційної стратегії або спроби повторення “фінського дива”.

Свого часу Н. Перлакі запропонував формулу для підрахунку позитивних і негативних наслідків упровадження інновацій, які обумовлюють поведінку учасника інновацій [12]. Цей приклад є демонстрацією неокласичного підходу, коли вибір суб’єкта вважають суто раціональним. Усупереч цьому у наш час, коли прибуток і рівень рентабельності знаходяться в центрі уваги виробників, перспективні інновації відторгаються і формула не спрацьовує. Розгадка, можливо, полягає в тому, що цінність мінімізації зусиль перевершує цінність максимізації прибутку.

Провали інноваційної політики в Україні можна пояснювати і з позицій інституціоналізму, і з позицій колективістської моделі організації суспільства. Характерним є

те, що всі необхідні закони прийняті, установи створені, люди на високооплачувані посади призначені, а показники продовжують погіршуватися, і ніхто за це відповідальності не несе.

Дослідження, які проводилися в ІЕП НАН України з 1991 р., показали тісний зв'язок соціальних і економічних факторів в оцінці результатів економічних процесів на рівні підприємства і регіону.

З одного боку, зафіксовано великий потенціал частки робітників підприємства, приватних підприємців, котрі активно беруть участь в інноваційних процесах, займаються впровадженням нової техніки, висловлюють високу готовність до творчості, надають допомогу іншим новаторам. У той же час існуючі соціальні умови гальмують прояви творчості й ініціативи. Йдеться як про фактори міжособистісного спілкування (заздрість, ревності, самолюбство), так і існуючі критерії просування робітника, оцінки його внеску, підтримки держави тощо. За результатами проведених досліджень даний фактор принципово недооцінено, і в цьому в нас різке розходження з іншими дослідниками. У літературі є дані про формування нових наукових дисциплін – соціології емоцій, психології впливу тощо, котрі дозволяють по-новому поглянути на феномени нераціональної поведінки індивіда, групи, які спростовують універсальність моделі “економічної людини”. Такі приклади наведено навіть у Біблії. Так, перша кров пролилася із заздрощів: Каїн вбив Авеля, обурений його успіхом, що стало попередженням для нащадків про наслідки негативних емоцій. Про це необхідно пам'ятати при аналізі нинішніх подій. У наш час уже запропоновано заходи нейтралізації негативної дії цих феноменів.

Перелік вимог до кращого рішення виходу країни із кризи, на нашу думку, має включати таке:

1) рішення мають являти собою розв'язання головних суперечностей; незначні поліпшення тільки витратять час, кошти і сили; за необхідністю, нове рішення має бути нетрадиційним, незаниманим, проривним, бо традиційними рішеннями вже скористалися конкуренти – таку вимогу обґрунтував д.е.н. В.Ф. Байнев [2];

2) рішення мають бути доступними, дешевими, ці вимоги самоочевидні, тому що нам не можна спиратися на МВФ. Його так звана “допомога” за десятки років не дозволила жодній країні світу подолати бідність або інші проблеми;

3) рішення мають спиратися на вже наявні вітчизняні кадри, особливо на ті, котрі давно намагаються щось запропонувати і до сих пір не зустрічали підтримки й уваги. Кадри з-за кордону поглинуть велику кількість грошей, спричинять “кровні” образи в місцевих фахівців. Місцеві фахівці краще знають обставини. Китай і Білорусь із своїми фахівцями, не здаючи принципових позицій, мають приріст економіки в умовах кризи до 8-10%;

4) дуже важливим у використанні свого кадрового ресурсу є прийом, коли на нові завдання “кидають” фахівців, котрі раніше займалися іншими справами, але накопичили великий науковий та організаційний досвід. Історія науки і техніки ясно показує, що визначні вчені у процесі своєї діяльності неодноразово змінювали тематику своїх досліджень, привносячи до нового досліджуваного питання свіжий погляд і наукові прийоми, які були розроблені для минулих завдань.

Висновки. Використання можливостей соціоекономіки для дослідження чинників інноваційних процесів є плідним і своєчасним. Інноваційна активність учасників процесу підпорядкована не тільки раціональним, але й емоційним та іншим регуляторам. Їх урахування створює умови для ефективного управління інноваційним зростанням. Дослідження на стику наук завжди плідні.

Відповідні інститути НАН України повинні давати державним органам і бізнесу обґрунтовані й перевірені рекомендації для прийняття управлінських рішень, тобто виконувати роль “фабрик думок” – виконувати прогностичні функції, пропонувати якісні рішення для органів влади. Життя показує, що використання зарубіжного досвіду не дає гарантії якості. Тому необхідно мати полігон, майданчик для перевірки пропозицій. Таким полігоном міг би стати Інноваційний центр нового типу при ІЕП НАН України. Однак пропозиція щодо його створення ще не одержала матеріальної і владної підтримки. У Росії шлях до оновлення країни фахівці вбачають в укріпленні експертної спільноти, створенні умов для спілкування і діалогу всіх зацікавлених сторін, перевірки пропозицій.

Важке становище, у якому знаходиться Україна, є основою для песимізму і нігілістичного ставлення до будь-яких пропозицій. Тим більше необхідно формувати й культивувати економічний патріотизм, що дозволило б консолідувати прибічників відродження країни.

Визначна робота В.П. Вишневського і В.В. Дементьєва як розвиток і використання положень соціоекономіки дає шанс з оптимізмом дивитись у майбутнє і згуртуватися в ім'я розквіту України, тому що знайти, досягнути причину – перший крок до подолання її небажаних наслідків.

Перспективи подальших досліджень містяться у використанні фактора інноваційної активності як умови досягнення конкурентоспроможності регіону на основі залучення творчого потенціалу фахівців і всього населення.

Проведені ІЕП НАН України багаторічні дослідження свідчать, що в Україні є наявності всі необхідні умови (фінансові тощо) для значного успіху. Утім ці елементи розпорошені. Їх можна швидко згуртувати і досягти успіху, але потрібна політична воля.

Література

1. Антонов М.Ф. НТР: роль человеческого фактора / М.Ф. Антонов. – М.: Молодая гвардия, 1987. – 223 с.
2. Байнев В. Эвтаназия для народа: западные “общечеловеческие” ценности и либерально-рыночные реформы / В. Байнев [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.imperia.by/authorsanalitics19-7313.html>
3. Бородкин Ф.М. Социэкономика. Статья 1. Путь к господству над хозяйством / Ф.М. Бородкин // ОНС. – 2006. – № 4. – С. 122-136.
4. Бородкин Ф.М. Социэкономика. Статья 2. После конца экономики / Ф.М. Бородкин // ОНС. – 2006. – № 5. – С. 141-154.
5. Вишневский В. Почему Украина не инновационная держава? / В. Вишневский, В. Дементьев // Щотижневик “2000”. – 2009. – 14 серп. – В1, В3.
6. Головаха Е. Социологическое знание: специфика, критерии научности и перспектива развития / Е. Головаха // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2004. – № 1. – С. 5-14.
7. Дементьев В.В. Экономика как система власти: моногр. / В.В. Дементьев / МОН Украины, Донецкий нац. техн. ун-т. – Изд. 2-е. – Донецк: Друк-Инфо, 2006. – 404 с.
8. Лазоренко Л. Не такой Андрей Шишацкий / Л. Лазоренко // Салон. – 2010. – 30 июля. – С. 3.
9. Людський розвиток в Україні: інноваційний вимір / за ред. Е.М. Лібанової. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2008. – 316 с.
10. Массино Ю.С. Контроль рождаемости и контроль сознания в “интересах устойчивого развития” / Ю. С. Массино [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.demographia.ru/articles_N/index.html?idR=23&idArt=1575
11. Пахомов Ю. Украина реагирует на деградацию / Ю. Пахомов // Щотижневик “2000”. – 2010. – 19 лют. – В2, В3.
12. Перлаки Н. Нововведения в организациях / Н. Перлаки. – М.: Экономика, 1980. – 143 с.
13. Жаліло Я.А. Проблеми та пріоритети формування інноваційної моделі розвитку економіки України / Я.А. Жаліло, С.І. Архієреєв, Я.Б. Базилук та ін. – К.: НІСД, 2006. – 120 с.
14. Санто Б. Сила инновационного саморазвития / Б. Санто // Инновации. – 2004. – № 2. – С. 5-15.
15. Стариков Н.В. Как предавали Россию / Н.В. Стариков. – СПб.: Питер, 2010. – 336 с.
16. Шабанова М.А. Социэкономика: от парадигмы к новой науке / М.А. Шабанова // ОНС. – 2006. – № 1. – С. 121-133.
17. Этциони А. Социэкономика: дальнейшие шаги / А. Этциони // Экономическая социология. – 2002. – Т. 3, № 1 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ecsoc.msses.ru>

Надійшла до редакції 10.06.2009 р.

ТЕОРІЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ЯК ІНТЕГРАЛЬНА КОНЦЕПЦІЯ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ СФЕРИ

Трансформаційні процеси соціально-економічних відносин у суспільстві вимагають від науковців пристосування існуючих економічних теорій до умов сучасності. В умовах переходу від індустріальної до постіндустріальної економіки суттєво зросла роль соціальних чинників виробництва. Це породило розробку теоретичних засад нематеріальних форм капіталу: людського, інтелектуального, соціального. Теорія людського капіталу здобула бурхливого розвитку у західній науковій думці у 60-ті роки ХХ ст. Однак її джерела формувалися значно раніше. Нині концепція людського капіталу здобула широке визнання в Україні. Нові реалії соціально-економічного розвитку потребують подальшого дослідження з метою посилення ролі соціального чинника в економічному зростанні.

Теорію людського капіталу започатковано відомими американськими вченими Т.Шульцем і Г.Беккером. Згодом основні положення теорії людського капіталу було доповнено такими західними науковцями, як Б. Вейсброд, Д. Мінцер, М. Блауг, С.Боулс, Е. Денісон, Дж. Кендрік, Г. Псахаропулос, Б. Чизвик.

Серед вітчизняних вчених, які досліджують проблеми людського капіталу, слід відзначити праці В. Антонюк, В. Близнюк, Д. Богині, О. Бородіної, Н. Голікової, О. Грішнкової, В. Куценко, О. Левченка, Е. Лібанової, А. Михайлової, Л. Тертичної та інших.

Мета статті полягає у дослідженні еволюції теорії людського капіталу та визначенні ролі українських вчених у її розвитку.

Джерела еволюції теорії людського капіталу сягають праць стародавніх мислителів, які відзначали значну роль соці-

© Т.В. Сафонова, 2009

альних параметрів людини, таких як здібності, її інтелект, знання та досвід. Так, Платон відзначав роль здібностей людини у трактаті "Держава", він писав, що "люди мають різну природу, а також здібності до тої чи іншої справи" і "кожне діло можна робити не лише в більшій кількості, але й краще та докладуючи менших зусиль, коли виконувати його за своїми природними здібностями" [1, 60].

Послідовник Платона Аристотель розглядав різноманітні природні здібності людей, передусім знання, розуміння, досвід. Він стверджував, що "...знання і розуміння більше належать мистецтву, ніж досвіду ... хто володіє якимось мистецтвом, мудріший за тих, хто має досвід, бо мудрість у кожного більше залежить від знання, і це тому, що перші знають причину, а другі – ні" [2, 66-69].

Ф. Аквінський звертав увагу на важливість інтелекту людини і цінував духовну, розумову працю, наголошуючи, що "чуттєве сприйняття не схоплює сутності речей, але тільки їх зовнішні акциденції ... Лише один інтелект схоплює сутність речей. Саме інтелектуальне начало, яке називається розумом або інтелектом, здійснює діяння саме через себе ..." [3, 91-92]. Учений ставив розумову працю вище за фізичну. Він стверджував, що праця існує для людини, де вона розкриває свою людську гідність.

Однак якщо як об'єкт соціальних досліджень людина постає ще зі стародавніх часів, то зародження категорії людського капіталу стало можливим лише у період бурхливого розвитку економіки та становлення когнітивної економічної теорії (XVII-XVIII ст.), коли прискореними темпами розгортається науково-технічна революція та підвищується рівень розвитку продуктивних сил суспільства, в тому числі найбільш динамічного розвитку людського чинника. Процес виникнення категорії людського капіталу є результатом поступової інтеграції наукових здобутків у сфері вивчення капіталу як засобу накопичення багатства та соціоекономічної людини як активного суб'єкта економічного життя суспільства та його соціальних відносин.

В основу сучасної теорії людського капіталу закладено результати досліджень класиків політичної економії А. Сміта, В. Петті, Д. Рікардо, К. Маркса, І. Фішера та інших. Так, У. Петті ще в XVII ст. першим висловив ідею про те, що люди з їхніми виробничими здібностями являють собою багатство, і включив корисні властивості та здібності людини в їх грошовій оцінці до поняття капітал: «Представляється розумним, щоб те, що ми називаємо багатством, майном або запасом країни і що є результатом колишньої або минулої праці, не вважалося б чимось відмінним від живих діючих сил, а оцінювалося б однаково» [4, 168].

Ідеї залежності доходів працівників, підприємства та суспільства від знань, навичок та здібностей людей висловив ще А. Сміт: «Зростання продуктивності корисної праці залежить передусім від підвищення вправності та вміння працівника, а потім від покращення машин та інструментів, за допомогою яких він працює» [5, 490]; „набуття таких здібностей, а також утримання їх власника протягом його виховання, навчання або учнівства завжди вимагає дійсних витрат, які є основним капіталом, який мов би реалізується в його особистості. Ці здібності... разом з тим стають частиною багатства всього суспільства...” [5, 208].

Д. Рікардо значну роль у суспільному розвитку надавав освіті. Однією з причин економічного відставання деяких країн Д. Рікардо вважав «нестачу освіти у всіх верствах народу» [6, 89].

Певного розвитку теорія людського капіталу набула у працях К. Маркса. Він визначав робочу силу як форму товару, що належить вільній особі найманого працівника і відчужується від працівника через продаж її на ринку праці. Не вважаючи робочу силу капіталом, К. Маркс для характеристики витрат на робочу силу використовував поняття змінного капіталу: «...робоча сила в руках робітника є товаром, а не капіталом... Як капітал вона функціонує після продажу, в руках капіталіста, під час самого процесу виробництва» [7, 428].

Прихильники теорії трьох факторів виробництва (А. Маршалл, Ф. Ліст, Дж. Міллер, В. Рошер та ін.) не відносили людину до категорії капіталу, але при цьому вони не заперечували, що соціальні якості людини – людські знання та здатність до праці – можуть вважатися складовою капіталу. А. Маршалл вважав, що власне людина не є ринковим товаром. Виробництво багатства це лише засіб підтримки життя людини, задоволення її потреб і розвитку її сил – фізичних, розумових, але сама людина – головний засіб виробництва цього багатства, і саме вона служить кінцевою метою цього багатства... [8, 246]. За Дж. Міллером «сама людська особа... не є капіталом. Людина є метою, заради якої існує багатство. Але її набуті здібності, що виступають тільки як засіб і реалізуються тільки через працю, на всіх підставах можна віднести до категорії капіталу» [9, 47].

У науковій праці "Національна система політичної економії" Ф. Ліст відніс до капіталу, крім матеріального багатства й природні та набуті здібності людей. Великого значення він надавав результатам соціального розвитку народу, моральному духу нації. Ф. Ліст зазначав, що нація повинна продукувати духовні знання, бо вони виробляють продуктивні сили, тоді як інші блага – лише обмінні вартості. Звідси багатство нації значною мірою залежить від рівня розвитку " розумового капіталу", бо "сучасний стан народів є результатом нагромадженої маси різноманітних відкриттів, винаходів, покращень, удосконалень і зусиль усіх поколінь, які жили до нас; все це складає розумовий капітал існуючого людства, і кожна окрема нація є продуктивною настільки, наскільки вона зуміла засвоїти цей спадок від попередніх поколінь і поповнити його власними надбаннями..." [10, 190-191].

Представники цієї ж школи В. Рошер, Г. Шмолер, Б. Гільдебранд та Л. Брентано також досліджували соціальні параметри неречових форм капіталу, включаючи до них професійні навички. Так, В. Рошер в "Основах народного господарства" стверджував, що капіталом ставали і робітники, які мали кваліфікацію. Г. Шмолер говорив, що у своїх економічних діях люди є заздалегідь об'єднані мовою, історією, звичаями, ідеями, тому потрібно враховувати і етичний чинник у формуванні людського капіталу. Такої ж позиції дотримувався й Б. Гільдебранд і Л. Брентано.

Відкидаючи теорію трьох факторів, І. Фішер, автор концепції «всеосяжного капіталу», відносить саму людину та її природжені властивості до капіталу: «Вона (людина) так само матеріальна, як кінь чи бик. Людина може належати іншій особі (у випадку рабства) або ж

самій собі. І в тому, і в іншому разі вона корисна своєму власникові» [11, 51-52]. Теорія І. Фішера стала основою для подальшого розвитку концепції людського капіталу, що був обумовлений об'єктивними процесами розвитку суспільного виробництва та науково-технічного прогресу на заході у другій половині ХХ ст.

Незважаючи на достатньо тривалий процес еволюції концепції людського капіталу, сам термін «людський капітал» був введений у науковий обіг лише у 1960 р. американським соціологом і економістом Т. Шульцем. У своїх роботах «Формування капіталу освіти» (1960 р.), «Інвестиції в людський капітал» (1961 р.) Т. Шульц відзначав: "Оскільки однією з форм капіталу є освіта, людським його називають тому, що ця форма стає частиною людини, а капіталом є внаслідок того, що являє собою джерело майбутніх задоволень або майбутніх заробітків, або того й іншого разом" [12, 13]. При цьому під людським капіталом Т. Шульц розумів суспільно значимі якості населення, які воно здобуває та нарощує за допомогою відповідних інвестицій.

Значний внесок у формування сучасної концепції людського капіталу був зроблений американським вченим Г. Беккером, який розглядає людський капітал як наявний запас знань, здібностей і мотивацій, що є в кожного. Він формується за рахунок інвестицій у людину, серед яких можна назвати витрати на навчання, підготовку на виробництві, витрати на охорону здоров'я, міграцію і пошуки інформації про ціни та доходи [13, 11]. Г. Беккер поєднав соціальні та економічні мотиви розвитку людини, стверджуючи, що при вкладенні власних ресурсів у підготовку на навчання як учні, так і їхні батьки поведуться раціонально, враховуючи відповідні вигоди і витрати. Залежно від того, що з економічного погляду принесуть вкладення у підготовку і навчання, ухвалюється рішення щодо продовження навчання або його припинення. Г. Беккер визначив рентабельність вкладень у людину, порівнявши ефекти і затрати від отримання освіти.

Теорія людського капіталу дістала подальшого розвитку завдяки роботам відомих зарубіжних економістів М. Фішера, М. Блауга, Л. Туроу, Дж. Кендріка, У. Боуена, Ф. Махлупа та інших.

Що стосується вітчизняних досліджень, то ще в 20-30-х роках ХХ ст. на теренах СРСР науковцями соціальні та економічні проблеми розглядалися у взаємозв'язку, досліджувалися проблеми освіти та її зв'язок з підвищенням продуктивності праці, вивчалася роль людського чинника у підвищенні ефективності суспільного виробництва. У 70-х роках в СРСР було презентовано концепцію людського капіталу у вигляді критики буржуазних теорій, яка заперечувала товарну природу робочої сили та можливості її функціонування у вигляді капіталу (В. Гойло, Р. Капелюшников, В. Корчагін, В. Клочков, В. Марцинкевич).

Однак на сучасному етапі теорія людського капіталу здобула широке визнання серед вітчизняних науковців. Початок дослідження проблем людського капіталу українськими вченими та розвиток цієї теорії в контексті особливостей національного соціально-економічного розвитку відноситься до другої половини 90-х років. У сучасній українській економічній літературі людський капітал розглядається як фундаментальна категорія. Питання сутності, структури, тенденцій формування, розвитку та накопичення людського капіталу у вітчизняній науковій літературі розглядають В. Антонюк, В. Близнюк, О. Бородіна, Н. Голікова, О. Грішнова, Д. Богиня, Б. Данилишин, М. Долішній, І. Журавльова, Г. Зелінська, С. Злупко, Є. Качан, А. Колот, А. Кудлай, В. Куценко, Е. Лібанова, Л. Михайлова, Ж. Поплавська, В. Поплавський, У. Садова, Л. Тертична, А. Чухно та інші.

Комплексний соціально-економічний аналіз категорії «людський капітал» був здійснений вітчизняним науковцем О. Грішнвою. У монографії «Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки» автором здійснено глибоке дослідження сутності категорії людського капіталу, проаналізовано сучасний стан та тенденції розвитку людського капіталу України, обґрунтовано економічну роль освіти та професійної підготовки для формування і накопичення людського капіталу, розглянуто зарубіжний досвід економічного забезпечення освіти, досліджено вплив рівня освіти на зайнятість та розмір доходів працівників. За О.

Грішновою, людський капітал – це економічна категорія, яка характеризує сукупність сформованих і розвинутих внаслідок інвестицій продуктивних здібностей, особистих рис і мотивацій індивідів, що перебувають у їх власності, використовуються в економічній діяльності, сприяють зростанню продуктивності праці і завдяки цьому впливають на зростання доходів (заробітків) свого власника та національного доходу [14, 16-17]. Саме тому, на її думку, людський капітал – це категорія, що має посісти належне місце у вітчизняній економічній культурі.

Окремі українські дослідники відзначили взаємозв'язок соціальних та економічних явищ при визначенні людського капіталу. Так, В. Куценко та Г. Євтушенко розглядають людський капітал як «сукупність знань, здібностей і кваліфікації, як здатність кваліфікованої робочої сили створювати прибуток у вигляді частини заробітної плати та прибутку підприємств» [15, 136].

На думку Жанни та Василя Поплавських, людський капітал – це результат інвестицій і нагромаджень у вигляді здоров'я, знань, навичок, здібностей, що використовуються для отримання корисного результату через їх реалізацію за допомогою інтелектуальної праці [16, 64-68].

О. Бородіна розглядає людський капітал як сукупність проінвестованих суспільно доцільних виробничих і загальнолюдських навичок, знань, здібностей, якими володіє людина, які їй належать, є невіддільними від неї та практично використовуються у повсякденному житті [17, 51], доповнюючи, що людський капітал являє собою нематеріальні блага тривалого користування, які нагромаджуються та реалізуються внаслідок творчої діяльності людей у часі.

У своїх публікаціях І. Каленюк розглядає поняття людського капіталу з соціальних та економічних позицій. Вона наголошує, що сама людина не може бути об'єктом економічного аналізу, оцінювання людської вартості, тому її не слід зводити до економічної категорії, а запас знань, вмінь, навичок та інших якісних соціальних характеристик неправомірно трактувати як людський капітал, оскільки категорія «капітал» виражає систему економічних відносин. За її словами, «тільки включення певного набору здібностей і засвоєних знань людини до відповідної системи суспільно-економічних відносин дає можливість ідентифікувати їх як капітал». Виходячи з вищесказаного, І. Каленюк наводить таке визначення людського капіталу: «Його можна було б визначати як вартість, авансовану і уречевлену у вигляді запасу знань, інформації, досвіду, навичок, мотивацій та здоров'я, які мають властивість приносити більший дохід» [18, 67-68].

Н. Голікова також трактує поняття людського капіталу в соціоекономічному розрізі, а саме як вартість запасу здібностей, досвіду і знань, залученого до системи господарювання і капіталізованого на основі відносин найму, здатного приносити додану вартість (прибуток) [19, 9]. Вона наголошує, що категорія “людський капітал” виникає в умовах становлення інформаційно-технотронної економіки, у якій головним виробничим ресурсом стають обдарованість, здібності і знання. Проведений Н. Голіковою макроаналіз економіки України дозволив дійти висновку, що основною причиною значного спаду виробництва в 1991-1998 рр. є недовикористання людського капіталу, його організаційно-політичних і організаційно-технічних можливостей: прорахунки в організації управління процесом переходу до розвинених ринкових відносин і вільного підприємництва, політикою ігнорування факторів технічного прогресу і, як наслідок, недовантаження виробничих потужностей, зупинка підприємств, безробіття і розруха в цілому. Однак Н. Голікова доводить, що починаючи з 2000 р. виникає нова якість людського капіталу в Україні: значно підвищується питома вага випускників вузів із соціально-економічних дисциплін, що сприяє підвищенню якості управління як державними, так і приватними підприємствами, але основні фонди, які вводяться в експлуатацію, не компенсують у прирості ВВП скорочення трудових ресурсів, що свідчить про недостатню їх продуктивність.

Дослідженням соціальних проблем формування людського капіталу займається й Л. Тертична. У своїх публікаціях вона аналізує взаємозв'язок інноваційного розвитку та людського капіталу з урахуванням соціально-економічного стану і специфіки процесів трансформації суспільства в Україні; розглядає особливості основних видів інвестицій у людський капітал та чинники, що впливають на його формування і функціонування у вітчизняній економіці, оскільки інвестиції в розвиток людини на всіх рівнях є ефективним джерелом зростання не тільки економіки, але й рівня життя, що забезпечить Україні гідне місце у світовій цивілізації [20, 179].

Г. Зелінська досліджує регіональні особливості формування і реалізації людського капіталу, різні його складові а саме: демографічну, освітню, екологічну, трудову. За допомогою експертного опитування молоді у вищих навчальних закладах м. Івано-Франківська, проведеного науковцем, було встановлено прямий і обернений зв'язок між ринком освітніх послуг і регіональним ринком праці [21, 9].

Значний внесок у розвиток сучасної концепції людського капіталу здійснено В. Антонюк. У монографії «Формування та використання людського капіталу в Україні: соціально-економічна оцінка та забезпечення розвитку» науковець наводить результати комплексного дослідження соціально-економічних основ формування людського капіталу в Україні та результатів його функціонування, визначає шляхи його нагромадження та ефективного використання; надає оцінку обсягу людського капіталу в Україні та його впливу на економічні, інноваційні, соціальні параметри розвитку країни; аналізує джерела та обсяги інвестицій у людський капітал в Україні на макро- та регіональному рівнях; визначає напрями посилення зацікавленості держави, підприємств і населення щодо збільшення інвестицій у людський капітал [22].

Висновки. Поняття людського капіталу формувалось як інтегральне соціальне і економічне поняття. Як основний продуктивний і соціальний фактор розвитку сучасного суспільства і як економічна категорія людський капітал набув багатофакторного характеру. У сучасній українській економічній літературі людський капітал розглядається як фундаментальна категорія. Українські науковці зробили значний внесок у поглиблення теоретичних засад концепції людського капіталу, визначення його соціальних параметрів, адаптуючи теорію до умов сучасної України.

Слід зазначити, що більшість робіт вітчизняних науковців, присвячених людському капіталу, стосується розуміння його сутності, механізму формування і розвитку, чинників, які впливають на цей процес, особливостей формування людського капіталу у різних сферах економічної діяльності. Недостатньо в теоретичному плані опрацьованими є питання оцінки та вимірювання людського капіталу як соціального явища, ефективності його використання. Особливо актуальною є проблема дослідження людського капіталу на рівні підприємства, де невирішеними залишаються питання включення людського капіталу у нематеріальні активи підприємства, збільшення інвестицій у його розвиток, оцінки ефективності капіталовкладень у формування людського капіталу. Поки що залишається широке поле як для теоретичних досліджень, так і для розробки практичних рекомендацій стосовно накопичення та ефективного використання в Україні найбільш вагомий сучасної продуктивної сили – людського капіталу.

Література

1. Платон. Держава / Платон : пер. з давньогрецької та коментарі Д. Коваль. – К.: Основи, 2000. – 355 с.
2. Аристотель. Метафізика / Аристотель: соч. В 4-х т. – М.: Наука, 1980. – Т. 1. – С. 119.
3. Аквинский Ф. Антология мировой философии. В 4-х т. / Ф. Аквинский. – М.: Мысль, 1969. – Т. 1. – 936 с.
4. Петти В. Экономические и статистические работы / В. Петти. – М.: Соцэкиздат, 1940. – С. 168.
5. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М.: Соцэкиз, 1962. – 684 с.
6. Риккардо Д. Сочинения / Д. Риккардо. – М.: Соцэкиз, 1995. – Т. 1. – 365 с.
7. Маркс К. Сочинения. 2-е изд. Т. 24 / К. Маркс, Ф. Энгельс. – С. 428.
8. Маршалл А. Принципы экономической науки / А. Маршалл. – М., 1993. – С. 246.
9. Mill J. Principles of Political Economy. – L., 1920.
10. Лист Ф. Национальная система политической экономии / Ф. Лист.; пер. с нем. К. Трубникова. – СПб., 1891.
11. Fisher I. The Nature of Capital and Income. – L., 1927.
12. Schultz T. Capital Formation by Education / Theodore Schultz // Journal of Political Economy. – 1960. – № 6. – P. 571-583.

13. Беккер Г. Человеческий капитал / Г. Беккер. – М.: Изд-во МГУ, 1997. – С. 11.
14. Грішнова О.А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки / О.А. Грішнова. – К.: Т-во “Знання”, КОО, 2001. – 254 с.
15. Куценко В.І. Людський капітал як фактор соціального захисту населення: проблеми зміцнення / В.І. Куценко, Г.І Євтушенко // Зайнятність та ринок праці: міжвідом. наук. зб. – 1999. – №10. – С. 136-145.
16. Поплавська Ж., Поплавський В. Людський капітал. Не забаритись би з інвестиціями / Ж. Поплавська, В. Поплавський // Віче. – 2002. – № 2. – С. 59-68.
17. Бородіна О. Людський капітал як основне джерело економічного зростання / О. Бородіна // Економіка України. – 2003. – № 7 (500). – С. 48-53.
18. Каленюк І. Освіта в ринковому середовищі та неекономічні цінності / І. Каленюк // Економіка України. – 2003. – № 7. – С. 67-73.
19. Голікова Н.В. Людський капітал як фактор зростання та розвитку економіки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук / Н.В. Голікова. – К.: Ін-т екон. прогнозів, НАН України, 2004. – 24 с.
20. Тертична Л.І. Інноваційний розвиток і людський капітал / Л.І. Тертична // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2005. – № 2, т. 2. – С. 179-183.
21. Зелінська Г.О. Регіональні особливості формування і реалізації людського капіталу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.09.01 / Г.О. Зелінська / НАН України, Ін-т регіон. дослідж. – Львів, 2004. – 21 с.
22. Антонюк В.П. Формування та використання людського капіталу в Україні: соціально-економічна оцінка та забезпечення розвитку: моногр. / В.П. Антонюк / НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2007. – 348 с.

Надійшла до редакції 12.06.2009 р.

**Л.В. Шаульська, д.е.н.,
Я.Л. Полянська,
М.А. Кримова**

МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ОЦІНКИ СТАНУ ТА УМОВ РОЗВИТКУ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ

Моделювання відтворювальних процесів трудового потенціалу базується на концептуальному визначенні сутності цієї категорії та механізму його функціонування згідно з прийнятою теоретичною основою. Трудовий потенціал визначається як

© Л.В. Шаульська, Я.Л. Полянська,
М.А. Кримова, 2009

ресурси праці, які формуються в процесі всього життя людини, реалізуються в трудовій діяльності та розвиваються на всіх етапах відтворювального циклу. При цьому відтворення трудового потенціалу є, з одного боку, підсистемою суспільного відтворення, а з іншого – відображає регіональні відтворювальні процеси.

Метою статті є створення моделі оцінки параметрів відтворювальних процесів трудового потенціалу на основі вимірювання його кількісного та якісного стану.

Модель оцінки ефективного використання та розвитку трудового потенціалу є інструментом визначення якості управління та удосконалення програм розвитку трудового потенціалу на регіональному рівні. Складові елементи, взаємозв'язок між ними і послідовність етапів моделі наведено на рисунку.

Основними принципами процедури вимірювання ступеня розвитку та використання трудового потенціалу є:

достовірність та обґрунтованість – формування показників на підставі чітких, реальних критеріїв, що розраховуються на основі оприлюднених Держкомстатом України статистичних даних;

комплексність – врахування та використання усіх можливих компонентів впливу та їх складових на інтегральні показники формування, реалізації та кількісно-якісного стану трудового потенціалу, розрахунок яких дає змогу не тільки оцінити стан трудового потенціалу окремих регіонів, а й визначити комплекс управлінських рішень на основі аналізу рівня впливу окремих факторів на очікуваний результат;

надійність – забезпечення реальної оцінки досліджуваних понять і спроможність задовольнити потреби різних користувачів;

універсальність – використання моделі на різних рівнях управління (державному, регіональному);

послідовність у часовому контексті – придатність для виявлення закономірностей і тенденцій стану, умов формування і реалізації трудового потенціалу; врахування динаміки інтегрального показника кількісно-якісної оцінки при оцінюванні ефективності державної політики розвитку трудового потенціалу;

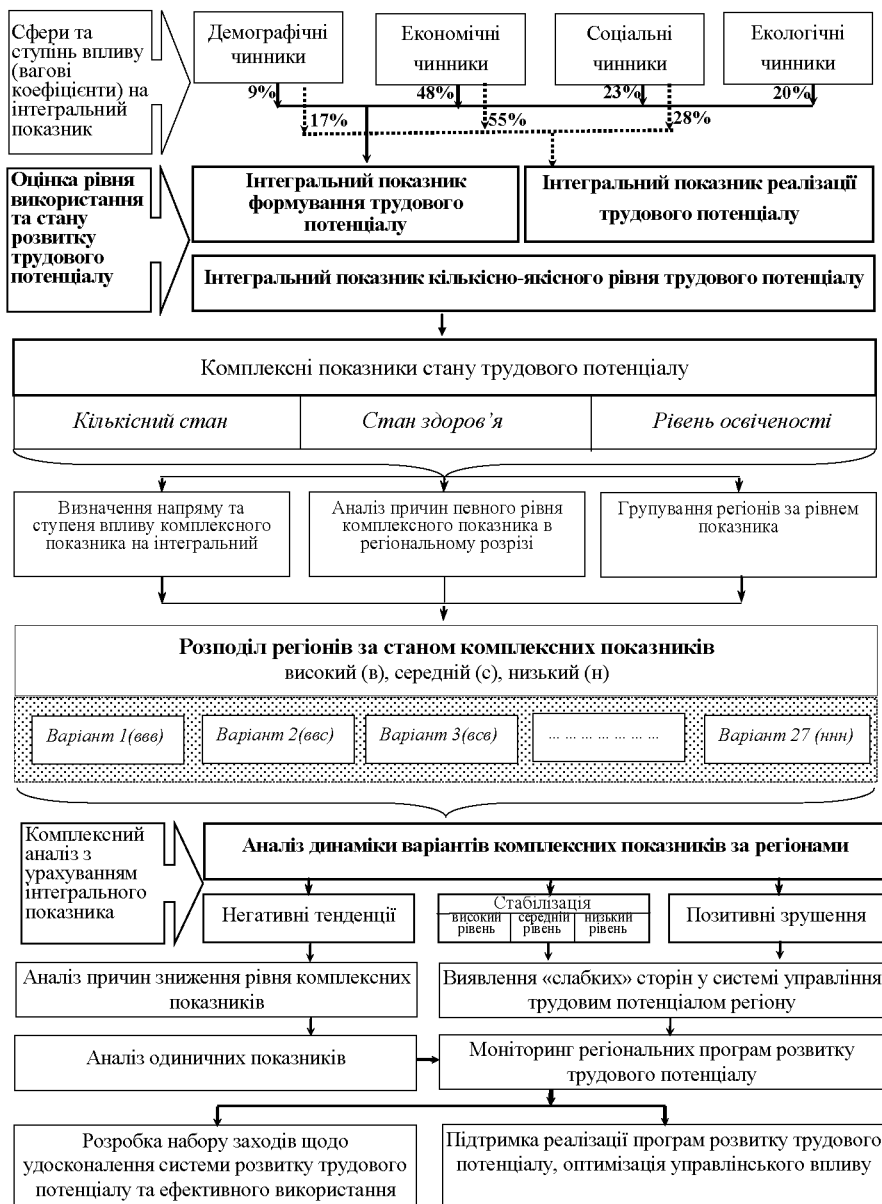

Рисунок. Модель

*ефективного використання та розвитку
трудоного потенціалу регіонів*

адресність – можливість запропонувати конкретні заходи для вирішення визначеної вузької проблеми в сфері трудового потенціалу;

науковість – наукове обґрунтування необхідних управлінських рішень, наукова виваженість державної політики щодо розвитку трудового потенціалу, застосування наукових досягнень, концепцій, соціологічних, моніторингових досліджень;

гнучкість та адаптивність – спроможність враховувати і адекватно реагувати на можливі зміни орієнтирів суспільного та економічного розвитку.

Процедура оцінки процесу розвитку та використання трудового потенціалу включає такі етапи.

1 етап. Оцінка рівня використання та стану розвитку трудового потенціалу.

Для більш детального аналізу стану трудового потенціалу регіону проводиться інтегральна оцінка показників його формування та реалізації. Етапи формування трудового потенціалу визначаються комплексом показників за сферами впливу: демографічною, економічною, соціальною, екологічною. А для етапу реалізації трудового потенціалу: демографічні, економічні, соціальні. Показники є достатньо широкими та специфічними для кожного процесу.

Інтегральний показник формування трудового потенціалу характеризує демографічні (природний приріст населення, середня тривалість життя), економічні (стан доходів,

забезпеченість населення житлом, рівень підвищення кваліфікації), соціальні (рівень освіти, стан здоров'я населення, рівень медичного обслуговування) та екологічні чинники (рівень забрудненості повітря, водних об'єктів). Інтегральний показник реалізації трудового потенціалу характеризує рівень її ефективності та визначається такими показниками: демографічними (міграція, інвалідація населення), економічними (рівень безробіття, рівень вимушеної неповної зайнятості, середньомісячна заробітна плата) та соціальними (умови використання робочої сили, якість трудового життя).

Побудова інтегрального показника ґрунтується на методиці нормованої багатомірної середньозваженої.

Процедура нормування для перетворення різнойменних одиничних показників на єдиний інтегральний передбачає розрахунок відносних величин як стимуляторів, так і дестимуляторів.

Для забезпечення ґрунтовності, точності оцінки регіональних умов формування і реалізації трудового потенціалу було визначено вплив та вагомість кожного чинника. Для формування трудового потенціалу найвпливовішими є економічні чинники (48%), далі – соціальні (23%), екологічні (20%) та демографічні (9%). Для реалізації трудового потенціалу найвпливовішими також є економічні чинники (55%), потім соціальні (28%) та демографічні (17%)¹.

Така оцінка дає змогу охарактеризувати проблеми та тенденції щодо змін трудового потенціалу в державі, регіонах за конкретними ознаками, а комплексні показники дозволяють виділити перспективні напрями забезпечення розвитку трудового потенціалу в державній, регіональній соціально-економічній, демографічній та екологічній політиці.

II етап. Оцінка кількісно-якісного рівня трудового потенціалу.

Кількісні та якісні характеристики трудового потенціалу доцільно визначити широким та специфічним комплексом показників, обґрунтованих з точки зору повноти і рівня доступності. Система індикаторів об'єднує показники трьох рівнів: одиничні, комплексні, інтегральний.

Одиничні показники, які визначають кількісний рівень трудового потенціалу, залежать від демографічного стану. Якісні показники складаються зі статистичних та доповнюються характеристиками соціологічних спостережень. Комплексні показники визначають перспективні потреби регіонів у збереженні трудового потенціалу і напрями формування заходів щодо його розвитку.

Інтегральний показник кількісного і якісного рівня трудового потенціалу регіонів вимірюється потенційною тривалістю трудового життя населення, станом здоров'я і освітнім рівнем населення. Інтегральні показники використовуються для регіональних порівнювань і дозволяють визначити рівень розвиненості регіонів за станом трудового потенціалу. При цьому вони не мають конкретної кількісної інтерпретації.

Кожен з показників включає в себе не тільки статистичні показники, а й суб'єктивні, які визначаються в рамках соціологічних обстежень, що проводяться Державним комітетом статистики України, такі як «Базова захищеність населення», «Українське суспільство», «Самооцінка населенням стану здоров'я та рівня доступності окремих видів медичної допомоги».

При розрахунку інтегрального індексу кількісного та якісного стану трудового потенціалу регіонів використовувались показники за трьома напрями оцінки: кількісний рівень трудового потенціалу, стан здоров'я та освітній потенціал.

Трудовий потенціал у кількісному вимірі – це сукупність людино-років періоду трудової діяльності або років економічної активності. Реальна тривалість трудового життя вимірюється з урахуванням смертності населення в працездатному віці. Різниця між максимальною і реальною тривалістю трудового життя характеризує величину втрат трудового потенціалу, який був нереалізований через соціальні причини, смертність у працездатному віці.

Можливості участі працездатного населення в трудовій діяльності залежать від якісних характеристик трудового по-

¹ Шаульська Л.В. Стратегія розвитку трудового потенціалу України: моногр. / Л.В. Шаульська / НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2005. – 502 с.

тенціалу. Важливим показником якісного рівня трудового потенціалу є стан здоров'я населення, оскільки від фізичного і психічного здоров'я залежить трудова активність людей в усіх сферах діяльності. Здоров'я людини є природною основою трудового потенціалу, а рівень професійної підготовки визначає місце і напрям залучення її в трудовий процес.

Освітній потенціал є постійною ознакою якісних характеристик трудового потенціалу, яка обумовлює можливості адаптації до вимог ринку праці та виробництва. Висока значущість освіти обумовлена особливостями розвитку сучасної економіки, стратегічними пріоритетами інноваційного розвитку, вимогами економічного зростання тощо. Освітні характеристики населення визначають напрями та перспективи розвитку трудового потенціалу держави та її регіонів, створюють умови становлення людського капіталу.

Наступним кроком другого етапу є визначення напрямів та ступеня впливу окремого комплексного показника на рівень інтегрального на основі розрахованих кількісних та якісних показників стану трудового потенціалу, а також проведення аналізу причин певного рівня комплексного показника в регіональному розрізі. Заключною стадією оцінки є групування на її основі регіонів за кожною сферою значення комплексних показників.

III етап. Розподіл регіонів за станом комплексних показників.

На цьому етапі відбувається групування регіонів (з рівними інтервалами) за кожним комплексним компонентом (кількісним станом, станом здоров'я, рівнем освіченості). У нашому випадку було сформовано три групи: з високими, середніми та низькими значеннями показників, за комбінацією яких певний регіон потрапляє в одну з 27 груп.

IV етап. Аналіз динаміки варіантів комплексних показників за регіонами.

На основі проведеного ранжування регіонів країни за інтегральним показником оцінки кількісно-якісного стану трудового потенціалу та групування регіонів за станом комплексних показників складається блок-таблиця (див. таблицю), у якій відображається поточний стан регіону в рейтингу, група, до якої він належить за розвитком трудового потенціалу, та динаміка змін комплексних показників у той чи інший бік. Виявлення динаміки показників проводиться таким чином. Якщо за останні п'ять років відбулась позитивна зміна хоча б двох показників

Аналіз стану інтегрального показника та динаміки комплексних показників трудового потенціалу за регіонами

№ п/п	Регіон	ВВВ*			ВВС			ВСВ			СВВ			ВСС			СВС			ССВ			ВВН			ВНВ			НВВ			ССС			ВСН			СВН			СНВ				
		+	-	0	+	-	0	+	-	0	+	-	0	+	-	0	+	-	0	+	-	0	+	-	0	+	-	0	+	-	0	+	-	0	+	-	0	+	-	0	+	-	0		
1	Регіон 1																																												
2	Регіон 2																																												
3	Регіон 3																																												
4	...																																												
5	...																																												
6	...																																												
7	Регіон 27																																												

Закінчення таблиці

№ п/п	Регіон	ВНС			НВС			НСВ			ССН			СНС			НСС			ВНН			НВН			ННВ			ННС			НСН			СНН			ННН									
		+	-	0	+	-	0	+	-	0	+	-	0	+	-	0	+	-	0	+	-	0	+	-	0	+	-	0	+	-	0	+	-	0	+	-	0	+	-	0	+	-	0				
1	Регіон 1																																														
2	Регіон 2																																														
3	Регіон 3																																														
4	...																																														
5	...																																														
6	...																																														
7	Регіон 27																																														

* - «В» – високий рівень комплексного показника, «С» – середній рівень, «Н» – низький рівень;

ВВВ – рівень трьох комплексних показників оцінюється як високий; ВВС – рівень перших двох комплексних показників оцінюється як високий, третього – як середній і т.д.;

«+» – позитивна динаміка, «-» – негативні зрушення, «0» – незмінний, стабільний рівень показників.

(тобто перехід регіону за якимось комплексним показником із групи низьких значень до групи із середніми, із середніх до високих або з низьких до високих), тоді такий регіон буде віднесено до клітинки з позитивними змінами в динаміці (з позначкою «+»). Якщо навпаки, відбувається зниження хоча б одного показника (з високого на середній, із середнього на низький чи з високого на низький), то такий регіон буде віднесено до клітинки з негативною динамікою (з позначкою «-»). Якщо ж динаміка розвитку регіону як за групами, так і за рейтингом є достатньо постійною (група та місце в рейтингу зберігається протягом останніх років), то він відноситься до клітинки зі стабільними умовами (з позначкою «0»). Наступною стадією є логічний аналіз отриманих у таблиці даних, за допомогою якого проводиться групування регіонів на п'ять самостійних груп, які відображають рівень розвитку трудового потенціалу та його зрушення в динаміці. Це регіони з негативними й позитивними тенденціями та регіони, розвиток яких є стабільно високим, стабільно середнім або ж стабільно низьким. Завдяки такому групуванню відбувається визначення рівня, глибини та напряму впливу певної кількісної або якісної характеристики на стан трудового потенціалу, що дозволяє виділити перспективні потреби регіонів у збереженні трудового потенціалу та розробити комплекс заходів щодо його розвитку.

V етап. Виявлення проблемних місць у системі розвитку трудового потенціалу регіону.

Для регіонів, які було віднесено до групи з негативними тенденціями, проводиться аналіз причин зниження комплексних показників, який відбувається за допомогою виявлення негативних зрушень деяких одиничних показників. Тобто якщо при аналізі динаміки було виявлено зниження рівня освіченості населення, то причина цього явища може полягати в зниженні одиничних показників, таких як рівень професійної підготовки населення, рівень оновлення знань, науковий потенціал суспільства, рівень творчості, винахідництва, раціоналізаторства. Якщо ж зниження відбувається за показником стану здоров'я,

то причинами цього можуть виявитися зміни в суб'єктивній оцінці стану здоров'я чи підвищення рівня захворюваності населення. Такий поглиблений аналіз дає змогу визначити саме те вузьке коло проблем, яке спричиняє зниження рівня комплексного показника, та запропонувати заходи, які б покращили ці показники і стан рівня трудового потенціалу в цілому.

Для регіонів, що було віднесено до груп стабілізації та позитивних зрушень, наступним етапом після групування є виявлення «слабких» сторін у системі управління трудовим потенціалом. Так, наприклад, якщо регіон було віднесено до стабільно низького або стабільно середнього, то це говорить про неефективність прийнятих управлінських рішень у сфері трудового потенціалу. Якщо ж регіон було віднесено до групи позитивних зрушень, то для нього може бути характерною ситуація щодо підвищення рівня лише за окремим комплексним показником, що потребує більш поглибленого вивчення причин низького рівня за іншими індикаторами розвитку.

На цьому ж етапі для усіх груп регіонів проводиться моніторинг регіональних програм розвитку трудового потенціалу з метою доповнення та виявлення в них проблемних місць, які стримують розвиток трудового потенціалу.

VI етап. Розробка рекомендацій щодо покращення рівня розвитку трудового потенціалу регіонів країни.

На заключному етапі відбувається розробка набору заходів, які сприяють удосконаленню системи розвитку трудового потенціалу та ефективному його використанню для кожного регіону окремо, при цьому враховується не тільки кількісно-якісний рівень трудового потенціалу, а й оцінка динаміки показників формування та реалізації трудового потенціалу. Також цей етап моделі включає підтримку реалізації програм розвитку трудового потенціалу та оптимізацію управлінського впливу.

Висновок. Послідовне виконання всіх етапів розробленої методики оцінки та її реалізація, розрахунок комплексних та інтегральних показників, проведення вимірювання й аналізу за описаною методикою дозволять обґрунтувати коло заходів, згрупованих за сферами

впливу на стан трудового потенціалу

в державі та в регіональному розрізі, враховуючи особливості й динаміку показників, які характеризують рівень використання трудового потенціалу та можливості його розвитку.

Надійшла до редакції 25.05.2009 р.

ДОВЕРИЕ КАК ОСНОВА ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОГО КАПИТАЛА

Развитие культуры доверия в Украине является базовым условием формирования гражданского общества, преодоления раскола и достижения общенационального согласия. Становление и институционализация системы социального партнерства между социальными субъектами, между их целями и средствами, ресурсами, между производством и потреблением, между принуждением и согласием обеспечивает предсказуемость, определенность, профилактику и предупреждение рисков общественной жизни.

Феномен доверия считается сегодня одним из инновационных и востребованных тем в междисциплинарной области – и социальной психологии, и социологии, и философии, и в социально-экономических науках, поскольку исследование этой проблемы как важного нематериального актива общества необходимо для обеспечения социальной стабильности, конструктивного социального диалога, развития социального и человеческого капитала, устранения социальной отчужденности в отношениях между обществом и государством, человеком и властью. Доверие в конечном итоге определяет качество существующего порядка в обществе, его устойчивость, надежность, предсказуемость и перспективность, что является необходимым условием высокого внутреннего и внешнего имиджа Украины.

© О.В. Панькова, 2009

Целью статьи является исследование феномена доверия как инструмента формирования и развития социального капитала.

Доверие демонстрирует характер и развитость социального партнерства как на уровне общества, так и отдельных его сфер на основе межличностного, межгруппового, межинституционального взаимодействия, что призвано обеспечить согласованность, устойчивость жизнедеятельности социума. Оно выступает продуктивной социальной конструкцией, основанной на надежности, длительности и прочности социального взаимодействия. Недооценивание этого фактора взаимодействия приводит к нерациональным издержкам во времени и ресурсах, к непредсказуемости, неопределенности, рискам в разных сферах и уровнях общественной жизни.

В современных научных исследованиях появились работы, интегрирующие знания различных наук о таком социально-экономическом явлении, как доверие. Тема доверия интерпретируется с позиций междисциплинарного подхода, она раскрывается на основе интеграции социального знания – прежде всего социологии, социальной психологии, экономики, философии – с целью упорядочения и соотнесения в едином методологическом плане основных ракурсов и аспектов формирования, развития, результативности феномена доверия.

Представление о доверии базируется на социально-философском понимании доверия, изложенном в работах А. Августина, И. Канта, М. Вебера, Э. Дюркгейма, Э. Гидденса, М. Бубера, П. Тиллиха, Ф. Фукуямы [7] и др. Социологическое толкование понятия «доверие» интерпретируется во взаимосвязи с понятиями «социальное взаимодействие», «социальные структуры», «социальный порядок», «социальные коммуникации», «социальные интеракции» и представлено в научных трудах Э. Гидденса, Н. Лумана, Д. Коулмена, Р. Патнема, А. Селигмена, Ф. Фукуямы, Э. Дюркгейма, П. Штомки. В научных работах социально-психологической направленности основным источником исследований природы доверия являются личностные характеристики, элементы общения и коммуникации, социальное, организационное и профессиональное компетентное поведение. Приверженцами этого являются К. Ясперс, К. Хорни, Э. Фромм, Э. Эриксон, А. Маслоу, С. Московичи, К. Роджерс, В. Франкл, Дж. Роттер, В.П. Зинченко, Т.П. Скрипкина, А.Л. Журавлев, П.Н. Шихирев и др.

Многообразны экономико-социологические аспекты толкования доверия как естественного чувства индивида (А. Смит), как противоположности отчуждению (К. Маркс), как привычки (А. Маршалл), как атрибута морали (К. Эрроу), как институционального

доверия (О. Уильямсон, М. Грановеттер). Наиболее полно представлены научные обобщения экономико-социологического характера в монографиях под редакцией Д. Гринуэя, М. Блини, И. Стюарта [1], под редакцией Ю.В. Веселова [2], в работе В. Столяра [3]. Они способствовали формированию рефлексии социально-экономического конструирования феномена доверия.

Прослеживается также становление направлений исследований, раскрывающих взаимосвязь и взаимообусловленность социальных явлений, социального капитала и доверия, где доверие выступает как фактор, инструмент и средство процесса накопления капитала. Это отражено в работах П. Бурдье, Р. Патнема, Дж. Коулмена, Ф. Фукуямы, К. Эрроу, А. Селигмена, У. Бека.

Природа этих феноменов многообразна. Доверие как основа социального капитала отражает актуальный, прошлый, индивидуальный и социальный опыт. Атмосфера доверия воспроизводит архетипы и задает нормы взаимоотношений. Доверие несет в себе социальную память. Через механизм доверия обеспечивается накопление и развитие социального капитала, который легко потерять и очень сложно вновь формировать и накапливать.

Анализ методологических подходов позволил определить категорию доверия как развивающееся понятие, характеризующееся неоднозначностью трактовок. Как обобщенное определение доверие целесообразно рассматривать в качестве матрицы социальных интеракций, "цементирующих" механизм взаимодействия на сознательных и интуитивных уровнях социальных отношений.

Доверие выступает способом накопления социального капитала, основой социального согласия. Именно доверие (по критериям глубины, качества, долгосрочности, многовекторности, по последствиям – взаимовыгодности) формирует ориентацию, способность, желание и готовность к балансу социальных интересов, к сотрудничеству, диалогу, партнерству, ассоциированию. Оправданность доверия задает вектор социальным отношениям между социальными субъектами в любой сфере: либо конструктивный, либо, наоборот, деструктивный. В первом случае возникает понимание, диалог между социальными субъектами; при недоверии возникает утрата связей, сужение и трансформация социальных сетей, смена партнеров, ущемление, игнорирование социальных интересов партнера, формирование негативного имиджа.

Атмосфера доверия между индивидами, социальными группами, социальными субъектами, а также к институциям определяет социальную эффективность совместной деятельности, взаимовыгодность снижает косвенные экономические затраты и риски, что гарантирует социальные отношения и в рамках отдельных социальных институтов, и в рамках социума, расширяя и укрепляя целостность социальной ткани и социальных сетей общества. Это способствует его устойчивому развитию и процветанию, независимости и самодостаточности, что в нестабильных условиях рыночных отношений, глобализирующегося мира является жизненно необходимым. Один из известнейших американских бизнес-консультантов Р.Б. Шо в своей книге «Ключи к доверию в организации» [5] обосновывает четыре уровня влияния доверия на деятельность социальных групп и организаций, которые демонстрируют формы развития и накопления социального капитала на производственном уровне. Доверие обеспечивает:

организационный успех: через доверие делегируются полномочия людям, командам и группам для реализации широкого диапазона стратегических целей, что работает на общий успех;

эффективность командной работы, которая зависит от способности людей к взаимному сотрудничеству и взаимодоверию при реализации общих целей;

межличностное сотрудничество, которое обуславливает точность и полноту обмена информацией, сплочивание вокруг целей, готовность идти вместе на риск и преодолевать трудности. Их проявление напрямую зависит от уровня доверительных отношений в группе;

организационную упорядоченность через доверие на индивидуальном уровне, которое выражается в предоставлении сотрудникам той или иной степени автономии, ресурсов и поддержки, необходимых им для выполнения персональных задач.

С позиций современного состояния экономики, характера межличностного, межгруппового, организационного взаимодействия перечисленные направления обеспечения

доверия играют важную роль как для позитивной адаптации личности к меняющимся условиям, так и гибкости реагирования организаций, предприятий на вызовы нестабильности, кризисности рыночной системы хозяйствования.

Определенная социально-экономическая ситуация демонстрирует процесс воспроизводства доверия. Экономика, рынок не могут существовать вне отношений доверия и кооперации, рынок воспроизводит доверие как свой специфический «товар», свою предпосылку и результат. Однако, несмотря на то что доверие интенсифицирует в отношениях обмена и взаимодействия, снижает транзакционные издержки обмена и обеспечивает экономическую эффективность, повышение степени доверия или достижение его оптимального уровня остается реальной проблемой рынка и экономики.

Эмпирические исследования, проведенные в Украине социологическим Центром им. Разумкова, фиксируют тенденцию к снижению доверия населения Украины к социальным институтам и деятельности власти. Не случайно, что из 22 сфер жизни украинского общества лишь в двух отмечаются позитивные тенденции. Во-первых, это небольшое улучшение положения русскоязычного населения, во-вторых, состояние межнациональных отношений. В остальных сферах зафиксированы негативные оценки, особенно по вопросам социально-экономического состояния – уровня цен, благосостояния человека, оплаты труда, стабильности. Наблюдается также снижение уверенности населения в благоприятных перспективах собственного будущего – более половины опрошенных отметили снижение уверенности в завтрашнем дне. По мнению директора социологической службы Центра им. Разумкова Андрея Быченко [4], в Украине наблюдается тренд ухудшения отношения населения к деятельности власти, что свидетельствует об упущенных шансах и возможностях социального оздоровления, об усилении социальной напряженности и социальной отчужденности.

Доверие – необходимое условие нормальной социальной коммуникации, обеспечивающее согласие, диалог, понимание, сотрудничество. Возрастает роль доверия в условиях новой конфигурации социума – глобальной мировой экономики, основанной на развитии и укреплении социальных сетей мега-, макро- и мезоуровней. Тенденции к глобализации требуют усовершенствованного механизма коммуникации и кооперации, поскольку глобальная социальная система отличается высокой дифференцированностью, сложностью, многомерностью, неопределенностью, риском. Риск сегодня характерен практически для всей социальной деятельности, всех коммуникаций и интеракций. Наблюдается диффузия доверия и риска, когда доверие и производит, и редуцирует глобальный риск. Современная архитектура доверия требует строительства взаимодоверия и предупреждения возникновения и развития указанных рисков.

Доверие строится на вере, ощущениях стабильности социально-экономических ситуаций, возможности избежать рисков, эффективности управления. Это, в свою очередь, позволяет конкретизировать значения доверия (как разновидности веры, т.е. иррациональное отношение, как социальную привычку и как рациональное отношение к будущему).

Таким образом, феномен доверия в системе общественных отношений требует укрепления позиций и реализации, оно является:

ресурсом накопления социального капитала, отражает актуальный и прошлый опыт социальных взаимодействий, воспроизводит сложившиеся традиции, структуру и нормы взаимоотношений.

механизмом, обеспечивающим приобщение разных групп населения к жизни в ассоциациях.

символическим кредитом, что является одним из условий расширения возможностей социально-экономической жизни; доверие базируется на системе развивающихся ожиданий и составляет основу кооперации.

Практическая ценность доверия состоит в обеспечении эффективного функционирования социально-экономических систем. Дефицит доверия влечет проблему несформированного социального капитала. Радиус доверия как показатель социального капитала отражает широту и интенсивность социальных связей в обществе. Социально-экономические ситуации демонстрируют производство и воспроизводство доверия через экономические структуры обмена, рынка, стоимости, денег. Доверие определяется как

экономический ресурс, который влияет на деловую активность. Оценка социально-экономической ситуации последнего десятилетия в финансовой сфере, банковском кредитном сегменте экономики, инвестиционной сфере наиболее рельефно отражает проблему, тенденции, динамику отсутствия доверия в современной Украине и потребность развития.

Выводы. Таким образом, формирование, накопление социального ресурса, представленного доверием, является необходимым условием развития культуры конструктивного взаимодействия, накопления социального капитала общества для обеспечения устойчивости, порядка и стабильности общественной системы в целом и отдельных ее сфер. Это становится острой необходимостью в условиях глобализации, что требует нового механизма кооперации и коммуникации, основанного на взаимном доверии, на развитии мощного социального капитала как внутри страны, так и за ее пределами. Это обеспечит предупреждение глобальных рисков, развитие конструктивного социального диалога, будет способствовать позитивному социальному самочувствию населения и управляемости как национальной, так и мировой социально-экономической системами.

Изучение и накопление в украинском социуме культуры доверия возможно при использовании междисциплинарного подхода – на основе одновременной реализации социологических, психологических, экономических, правовых и политических аспектов культивирования и развития доверия во всех сферах жизнедеятельности общества с использованием инструментов и механизмов каждой отрасли знания. Направлениями дальнейших исследований должны стать развитие методологических основ феномена доверия во взаимосвязи с накоплением социального капитала и поиск путей их взаимопроникновения и реализации в украинском обществе. Междисциплинарный подход, осмысление и реализация постулатов социоэкономики станут залогом формирования реальных условий для развития доверия и его институтов.

Литература

1. Панорама экономической мысли конца XX столетия: моногр. в 2 т. / под ред. Д. Гринуэя, М. Блини, И. Стюарта; пер. с англ. Липинского Д.Г., Розмаинского И.В., Скоробогатова А.С. – М.: Экономическая школа, 2002. – 1055 с.
2. Экономика и социология доверия: моногр. / под ред. Ю.В. Веселова. – СПб.: Социологическое общество им. М.М. Ковалевского, 2004. – 192 с.
3. Столяр В.Ю. Социально-философский и междисциплинарный дискурс о доверии / В.Ю. Столяр // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. – №36 (77). Аспирантские тетради: науч. журн. – СПб., 2008. – С. 176-182.
4. Власть теряет доверие населения: социологический опрос [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://newsukraine.com.ua/news/259570-vlast-teryayet-doverie-nase-leniya-socoproos/>
5. Шо Роберт Брюс. Ключи к доверию в организации. Результативность, порядочность, проявление заботы / Р.Б. Шо. – М.: Дело, 2000. – 272 с.
6. Столяр В.Ю. Социально-экономические ситуации доверия / В.Ю. Столяр // Проблемы развития гуманитарно-экономических и естественных наук: тез. межвуз. науч. конф. 20 марта 2008 г. – Тверь: Тверской филиал МГЭИ, 2008. – С. 47-49.
7. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию: пер. с англ. / Ф. Фукуяма. – М.: АСТ, 2004. – С. 28.

Представлена в редакцию 14.07.2009 г.

СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ ЯК РЕСУРС РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Світова фінансово-економічна криза спонукає до більш глибокого розуміння розвитку як процесу, в основі якого лежить зростання різноманіття елементів і ускладнення зв'язків між ними, внаслідок якого відбувається перехід від одного якісного стану до іншого, вищого.

Джерелом різноманіття в будь-якому суспільстві стають інновації, зміст яких розрізняється за призначенням, цільовою спрямованістю за середовищем впровадження або походження, за формою, методом, масштабом впливу тощо. Для визначення вже створеного в найбільш розвинутих країнах світу інституціонального середовища, у якому зароджувались, розповсюджувались і давали ефект інновації, у 80-х роках Кристофером Фріменом була запропонована

концепція національної іннова-

© О.Д. Прогнімак, 2009

ційної системи, заснована на уявленнях про інновації як процес і результат безлічі взаємодій, у яких беруть участь різні особи й організації. Важливо усвідомити, що існування в розвинутих країнах інноваційної системи це не тільки результат виваженої цілеспрямованої економічної, соціальної, науково-технічної і навіть міграційної політики, яка протягом багатьох років проводилася урядами цих країн, а й значною мірою – дії багатьох процесів, які відбувалися спонтанно, на засадах самоорганізації і саморозвитку.

Відсутність інноваційної спрямованості розвитку України, неефективність моделі економічного зростання, яка переважала в країні, визначається в працях вітчизняних авторів Б.А. Маліцького, В.М. Гейця, А.С. Гальчинського, В.П. Семиноженка та ін. Розбудова в Україні національної інноваційної системи, де створення конкурентних переваг засновано на підвищенні ефективності використання науково-технічного та інтелектуального потенціалу нації, стає більше міфом, ніж реальністю. Адже західні дослідники визначають суспільства пострадянських країн як “антисучасні”, тобто суспільства, у яких заблоковані технічні і соціальні інновації [1, 23].

Зважаючи на таку ситуацію, настає розуміння того, що якщо і надалі розбудовувати національну інноваційну систему в Україні через перенесення запозичених організаційних форм півстолітньої давності, які в сучасному світі вичерпали свій інноваційний ресурс і вже не є такими ефективними, і не враховуючи те, що їх було розроблено для іншого соціально-економічного середовища, то це не приведе до бажаних результатів. Чи треба Україні повторювати шлях, яким вже пройшли розвинуті країни? Адже сьогодні маємо зовсім іншу реальність. Ця інша реальність пов'язана з тими системними змінами, які відбулися як в економіці, так і в соціокультурній сфері внаслідок зростання інформаційних технологій та їх впливу на усі сфери життєдіяльності людини і суспільства. Уже і російські теоретики і практики інноваційного процесу дійшли висновку, що за рідкими винятками намагання державної підтримки інноваційної діяльності через форми інноваційної інфраструктури, які зарекомендували себе на Заході (технопарки, бізнес-інкубатори, ВЕЗ), не дали очікуваного результату [2, 71]. На авторитетну думку экс-міністра науки і технічної політики Росії Б. Салтикова, висловлену ще декілька років тому, “поки стара наукова еліта не зрозуміє, що ми живемо в іншій економічній та політичній системі, про жодне суспільство, засноване на знаннях, казати марно” [3, 106]. Ця ситуація стає однією з головних проблем країн так званого наздоганяючого розвитку (catching-up economies), до яких віднесено і Україну, вимушених використовувати наявний потенціал лише для імітації інновацій.

У питаннях інноваційного розвитку переважав вузькоекономічний технократичний підхід, за яким найважливішою метою розбудови національної інноваційної системи вважається так звана «комерціалізація науково-технічних розробок», яку схематично уявляють собі у вигляді лінійної моделі – ланцюжка «витрати на НДДКР – розповсюдження – ефект». При такому підході неможливо вийти за межі традиційних економічних і управлінських теорій і заходів. Але останнім часом інноваційна діяльність набула ознак

системності, інноваційні процеси далеко відійшли від лінійної моделі, є нелінійними, випадковими, залежними від минулого розвитку.

За таких умов комплекс заходів інноваційної політики слід вживати з дотриманням раціонального балансу між новими та такими, що вже зарекомендували себе інструментами, орієнтуючись на стратегічну політику, а не на інерційну, засновану на теоріях і схемах минулого століття, які пов'язані з поняттями індустріального суспільства.

Поступово в науковому середовищі формується думка (А. Гальчинський, В. Ільїн, Є. Смірнов, А. Московський), що в постіндустріальному суспільстві як домінанта має розглядатися сфера не суто економічних, а перш за все соціальних відносин. У цих умовах соціальні (як і морально-етичні) цінності перебирають на себе принципово значущу для суспільства регулюючу функцію – вони стають “фундаментом (базисом) усього суспільного розвитку” [4, 478-488]. Вміння управляти суспільством, “highsoc“, важливіше, аніж висока технологія, тобто технічне поняття “hightech”. Показово, що висока інновативність корелює з ефективною формою організації соціальної системи, з її налаштованістю на зміни. Принциповим стає інтеграція, співробітництво, сумісність, а не індивідуальність дій як у ринковому обміні [5, 124].

Розбудова інноваційного суспільства потребує пошуку нових ресурсів – інтелектуальних, соціокультурних, духовних. Ідеологія економічного детермінізму, а разом з нею і теорій, які засновані на матеріальному капіталі, сьогодні поступається місцем концепціям нематеріальних капіталів (людського, соціального, інтелектуального, символічного) як новим ресурсам розвитку сучасного суспільства. Що важливо, методологічний підхід до розуміння еволюції взаємозв'язку ідеального і матеріального в соціально-економічних теоріях і системах дозволяє зробити спробу відійти від моделі “наздоганяючого розвитку” за умови розвитку країн на інших ресурсах.

Все більше співпадають погляди вчених на те, що одним із основних ресурсів у світовій конкурентній боротьбі в сфері інноваційної діяльності для країн наздоганяючого розвитку міг би стати перехід від технократичної парадигми до соціально-інженерної, у якій провідними є організаційні інновації, а зміна парадигми має привести і до зміни інфраструктури забезпечення інноваційної діяльності [2, 71, 4, 5, 10].

Нелінійність постіндустріальних інноваційних процесів з одного боку, і домінантність соціальних факторів розвитку, з іншого, формують методологічну основу визначення соціального як “вищої інстанції” [10] інноваційних процесів. Згідно з такими уявленнями наповнюється новим змістом поняття соціальних ресурсів, і зокрема соціального капіталу, як найважливішої складової в системі постіндустріального розвитку.

Мета статті – дослідження можливостей і з'ясування ролі соціальних ресурсів як важливих чинників стимулювання інноваційних процесів в Україні.

Найбільш визнаним є змістовне визначення соціального капіталу в розширеній трактовці Дж. Коулмана, згідно з якою це потенціал взаємної довіри і взаємодопомоги, який формується в міжособистісних стосунках: зобов'язання і очікування, інформаційні канали і соціальні норми. За Р. Патнемом, соціальний капітал визначається як характеристики соціального життя – мережі, норми і довіра, – які спонукають учасників до більш ефективних сумісних дій щодо досягнення загальних цілей. Ця ефективність досягається завдяки тому, що стосунки економічних агентів визначаються очікуваннями, що всі агенти будуть виконувати свої обов'язки без застосування санкцій або примусу. Одночасна концентрація очікувань і зобов'язань визначається поняттям довіри, яку К. Ерроу вважає своєрідним мастилом суспільного механізму [6].

Коулман і його послідовники вважали відносини довіри (особистісну й інституціональну) найважливішим компонентом соціального капіталу. На думку Френсіса Фукуями, суспільство, засноване на загальній взаємодії, яка виникає як результат наявності довіри між його членами, більш результативне, ніж суспільство всезагальної недовіри, адже високий рівень міжособистісної довіри знижує трансакційні витрати при укладанні контрактів і розширює коло потенційних учасників формальних і неформальних відносин, стає передумовою сталого розвитку, інновацій і ефективного управління [7, 52].

Відповідь на питання, яким чином розвиток соціального капіталу впливає на інноваційні процеси в суспільстві, можна знайти в розробках багатьох дослідників. Так, Еріксон у результаті емпіричних досліджень довів, що накопичення інтелектуального капіталу тісно пов'язано із рівнем капіталу соціального: знання передаються тільки там, де встановлюються відносини взаємності (реципрокності), а якість знань, які передаються, залежить від рівня довіри в цих відносинах. Ф. Фукуяма наводить приклад досить успішного використання соціального капіталу в створенні національної інноваційної системи США, підкреслюючи, що навіть у високотехнологічному постіндустріальному суспільстві можна побачити результати впливу соціального капіталу, які сприяють певним видам підприємницької діяльності. При цьому він вважає, що соціальний капітал часто є результатом нераціональних чинників і упевнений, що не можна використовувати це як питання державної політики, хоч можна створити умови, за яких є кращі можливості для спонтанного розвитку довірчих стосунків [8].

Держава може або зруйнувати соціальний капітал, або створити основу для нього, залежно від ступеня або засобу її втручання. Ф. Фукуяма був впевнений, що “в усіх посткомуністичних країнах існує особлива проблема, пов'язана із соціальним капіталом та довірою”, оскільки, на його думку, “марксизм-ленінізм був політичною системою, яка навмисно пристосована для виснаження соціального капіталу” [8]. До цього лише можна додати, що і нинішня система успадкувала багато прийомів такого “виснаження”.

Використовуючи базу даних міжнародного проекту “Всесвітнє дослідження цінностей” (WVS), у межах якого в 1990-2008 рр. проводився моніторинг показника довіри в декількох десятках країн, можна зазначити, що в Україні поступово знижується рівень довіри (з 28,8% у 1995-1998 рр. до 24,5% у 2005-2008 рр.). У Росії цей рівень є зараз таким самим, але він має стійку тенденцію до поступового зростання. У цілому Україна за цим показником виглядає серед транзитивних країн Європи майже найкращою, наближеною до Чехії і Литви (так, Сербія і Чорногорія мають 13,6% довіри), Франції, Іспанії, Південної Кореї та Італії (27%). При цьому рівень довіри в Україні значно нижчий, ніж у США, Японії, англосаксонських країнах (30-40%), Скандинавії і Китаї (50-60%), але значно вищий, ніж у країнах Латинської Америки (9-15%), з якою часто порівнюють Україну [9]. Таким чином, соціальний капітал заслуговує на помірно позитивну оцінку. Саме дані проекту WVS використовуються в крос-культурних дослідженнях для оцінки соціального капіталу різних країн, включаючи і Україну. Вимірювання інституціональної довіри проводяться за іншою методикою за програмою “Trust Barometer” серед представників елітних соціальних груп.

Постіндустріальна стадія, як новий період цивілізаційного розвитку, надала життя новим тенденціям розвитку соціального капіталу через дію таких факторів, які віддзеркалюють глибокі якісні зміни, що відбуваються в глобальній економіці:

дематеріалізація економіки – починає домінувати нематеріальна вартість, пов'язана з цифровими технологіями, що відбивається в специфіці інформаційно-комунікаційного поля, яка полягає у відсутності прямого зв'язку між інформаційними і матеріальними потоками [3];

наявність інноваційного компонента в будь-якому продукті чи послугі;

відмова від вертикально інтегрованих, тобто ієрархічних систем у галузях сучасних економік та створення мережних структур.

Вплив цих факторів проявляється в усіх країнах світу, адже завдяки глобалізації ефекти ізолюваності, локалізації, територіальної обмеженості суттєво знижуються, але значною мірою їх дія відбивається в країнах з так званою “новою економікою”, або “економікою, що базується на знаннях”. Усі ці процеси дуже важко піддаються прогнозуванню і розробці належних управлінських і стратегічних рішень, що дає засади для визначення їх у цілому як віртуалізації економічних процесів.

Віртуалізація економіки – це її наповнення якісно новими, ще не пізнаними ресурсами розвитку і зростання. Вона не звужує, а розширює економічний простір, формує нову енергетику розвитку, механізми більш конструктивної взаємодії, визначаючи не тільки потенційність, але і потужність, майже могутність віртуальних процесів. Віртуальні процеси взагалі не піддаються регулюванню, не можуть бути зупинені адміністративними діями (важелями), а потребують лише координації [10]. Важливим наслідком цих процесів є те, що

сьогодні структурна основа соціального капіталу – мережі соціальних зв'язків – найактивніше формується в межах мережних інформаційних структур, тобто є атрибутом мережного суспільства, продуктом інформаційної революції.

Фундаментальні положення теорії соціального капіталу полягають у тому, що мережні зв'язки забезпечують доступ до ресурсів, перетворюючи великі обсяги зв'язків на численні, різноманітні і вигідні контакти. Деякі дослідники (Д. Ноук, С. Вассерман, Л. Фріман) розглядають соціальний капітал виключно у межах мереж, тобто як процес, за допомогою якого “соціальні актори створюють і мобілізують свої мережні зв'язки – канали для передачі матеріальних і нематеріальних ресурсів, щоб одержати доступ до ресурсів інших соціальних акторів” [11, 18-19]. Саме тому сучасні дослідження соціальних мереж сфокусовані на їх інструментальній цінності.

Розвиток секторів західних економік, які спеціалізуються на здобутті доходів від виробництва і розподілі соціального капіталу Інтернет - мереж, стає важливою тенденцією сучасної світової економіки. Вже зараз у мережу прийшли найбільш поінформовані “гравці” Інтернет - індустрії з мільярдними статками і венчурні фонди. Сервіси “Веб-2.0” і пов'язані з ними соціальні мережі є вже зараз дуже дорогими. Наприклад, фірма *Yahoo!* вже інвестувала в одну з перших соціальних мереж *Facebook* 1 млрд. дол., а компанія *Google Inc.* у сервіс *YouTube* півтора млрд. дол. [12, 52].

Безумовно, це не може бути оцінкою соціального капіталу цих мереж, але виникає питання – яким чином інвестором буде отримана віддача від купівлі цих активів, якщо не враховувати тільки одну бізнес-модель – рекламну. На черзі багато інших моделей, які дозволять у майбутньому капіталізувати різні можливості соціальних мереж, перетворити їх на повноцінний бізнес-інструмент. Ці маркетингові перспективи на засадах колективного розуму, моделі підкupu виборців, моделі платних сервісів та інші мережні технології не вичерпують їх ще непізнаних можливостей. У бізнесовому лексиконі навіть з'явилися нові терміни – “соціальна платформа”, “соціальний медіа-майданчик”. А вже більш ніж дві третини користувачів Інтернету знаходяться у великих містах України, мають доходи вище середнього і є найбільш привабливим об'єктом маркетинг-активності на соціальних платформах.

Ділові, корпоративні або бізнесові соціальні мережі – це також соціальний капітал, що формує соціальне поле корпорації на базі загальних інтересів, причому компаніям не вдається контролювати контент своєї онлайн-спільноти, що може розглядатися не як недолік, а як їх перевага.

В українському сегменті ділових мереж налічується мережа *Webby*, *Linkedin*, а з 2008 р. – *Profeo*, *Мой Мир*, тобто ділові мережі знаходяться в початковому стані, як і соціальний капітал корпорацій.

Мережі соціального капіталу створюють сили, які збільшують потенціал інноваційного розвитку суспільства, його інформаційну насиченість, створюють і підтримують моделі соціальних організацій, найбільш ефективних і продуктивних для інноваційного процесу. У мережах є можливим орієнтований інтенсивний обмін інформацією, знаннями, науковими проектами, учбовими програмами, матеріальними, інтелектуальними, організаційними, кадровими ресурсами. Технологія мережі *BitTorrent* докорінно змінила ідеологію обміну інформацією в Інтернеті і є відповіддю на намагання відстояти права на “*copy right*”, тобто на інтелектуальну власність.

З цієї точки зору соціальні мережі в Інтернеті треба розглядати не тільки як сучасні комунікативні технології створення соціального капіталу, а і як мережні структури для використання зростаючого запасу глобального знання, його асиміляції та адаптації до виникаючих потреб, а також для отримання нових знань і технологій та їх ефективного обміну. У процесі формування соціального капіталу відбувається перенос індивідуальних знань у внутрішньомережне знання і їх закріплення в базі даних мережі, що надає можливості їх широкого використання усіма учасниками мережі в режимі “відкритого коду”, яке визначається юридичним поняттям “*copy left*” на відміну від “*copy right*”. У такому контексті режим відкритого коду перетворюється на режим відкритих інновацій.

Вищенаведене розхитує традиційне розуміння інноваційної економіки й інноваційної інфраструктури, яке за останні 10 років майже повністю трансформувалось і постійно трансформується. Ці рушійні сили трансформації діють опосередковано через систему мотивацій, потреб, інтересів та творчу ак-

тивність окремих верств населення або соціальних груп і знаходять своє втілення в нагромадженні людського і соціального капіталу.

На думку Елвіна Тоффлера, в останні 15 років повністю змінилось традиційне розуміння економіки і найбільш революційним багатством світу є неврахований безплатний продукт, створений людьми, які навіть не помічають цього [13]. Кращий приклад такого продукту – так званий краудсорсинг, який став новим засобом ефективного обміну знаннями багатьох учасників. При цьому цей обмін може здійснюватися як на ринкових, так і на неринкових засадах.

Краудсорсинг (від англ. crowd – натовп і source – джерело) – це передача завдання невизначеній, як правило, великій групі людей у формі відкритої пропозиції. Така пропозиція спрямована на створення нового знання. Це може бути нова технологія, новий продукт у вигляді навіть операційної системи, енциклопедія (Wikipedia), обробка великої кількості даних (геном людини) тощо. Інакше кажучи, краудсорсинг – це технологія створення нового знання інформаційного суспільства шляхом використання інтелектуальних ресурсів великої кількості людей у межах якогось проекту на засадах інформаційно-комунікаційних технологій.

Останніми роками краудсорсинг знайшов застосування і в інноваційній діяльності у вигляді так званих відкритих інновацій. Прикладом може служити діяльність компанії “InnoCentive“, яка об’єднує велику кількість фірм і організацій і 125 тис. дослідників, які пропонують свої рішення для конкретних компаній, що проводять наукові дослідження. Для найбільш цікавих рішень у компанії передбачено винагороди, але значна частина ідей поступає до неї на безоплатній основі. Членом цієї спільноти може стати кожен, у кого є доступ до Інтернету.

Компанія “Amazon” вже реалізувала низку проектів за принципами краудсорсингу, зокрема платформу “Amazon Mechanical Turk”, завдяки якій фірми і організації, зацікавлені в залученні інтелектуальних ресурсів, мають можливість довести до загальної свідомості інтелектуальні завдання, які потребують вирішення. При цьому будь-який користувач Інтернету може запропонувати власне рішення і розраховувати на винагороду. Тобто ці компанії – це своєрідні інтелектуальні біржі, які торгують знаннями учасників, а також розповсюджують замовлення на створення нового знання.

І нарешті, методологія краудсорсингу використовується провідними компаніями (IBM, Siemens, Procter & Gamble), які залучають десятки тисяч виконавців для пошуку нових ідей шляхом мозкового штурму з метою подальшої їх селекції і комерціалізації [14, 64].

Таким чином, краудсорсинг останнім часом постає міцним засобом інноваційної діяльності і новою формою організації ринку знань.

Але і в цьому процесі в Україні, на жаль, не спостерігається підвищення уваги до концептуальних, економічних і політико-інституціональних змін, які викликані інформаційно-комунікаційними технологіями. Вітчизняний ResearchClub – перший український проект мережі дослідницьких клубів з різних напрямів науки і техніки, культури і мистецтва, філософії і релігії, який об’єднує вчених і спеціалістів, підприємців і представників громадських організацій регіональних органів влади, усіх, зацікавлених у вирішенні конкретних проблем у сфері своєї діяльності, реалізації і розвитку соціальних, інноваційних, інвестиційних і грантових проектів регіонального і міжнародного співробітництва. Одним із завдань сайту є створення конкурентоспроможної моделі розвитку інноваційної культури і бізнесу – інтегрованої системи професійних знань, вмінь і навичок в організації ефективного соціально орієнтованого трансферу інновацій. Інноваційні маркетингові інструменти сайту – чотири базових модулі: кабінет, медіа-центр, технологічний бізнес-інкубатор та інтернет-магазин [15].

Висновки. Вважаємо, що до мереж соціального капіталу як віртуального явища треба віднести з позиції концепції “точок зростання” Ф. Перлу, “полюсів”, що надають імпульс розвитку всій соціально-економічній системі. Аналізуючи з цих позицій процеси віртуалізації економіки, необхідно усвідомити, що домінантність соціального – це шлях не до спрощення, а до суттєвого ускладнення усієї системи суспільних, у тому числі економічних відносин, пов’язаних з конвертацією (трансформацією) капіталу соціального в економічний або фінансовий. Адже мережа – це вже не тільки

соціальний, а й організаційний капітал, який може бути основою для розвитку інших капіталів.

Враховуючи структурні перетворення, пов'язані з переходом до постіндустріального суспільства, і прискорені темпи інформатизації, Україні треба більш оперативно реагувати на зміни в економіці, культурі, соціальних відносинах, обумовлені цими процесами. Тому дуже важливо вчасно усвідомити, що інформаційний, зокрема віртуальний простір стає тією територією, де в найближчому часі посиляться конкуренція, політичний і культурний вплив. Увага бізнес-спільноти, політичної еліти і, головне, держави як важливих суб'єктів інноваційної політики має бути спрямована на процес розбудови, освоєння і регулювання інформаційного простору України. Треба якомога скоріше скористатися тим, що розвиток соціальних мереж на засадах інформаційних і комунікаційних технологій – це реальна можливість забезпечити перетворення ресурсу, який поки що є ресурсом соціальних мереж, на капітал, який можна використати в найбільш ефективній формі, забезпечуючи сталий розвиток суспільства на інноваційній основі.

Література

1. Роуз Р. Достижение целей в квазисовременном обществе: социальные сети в России / Р. Роуз // *Общественные науки и современность*. – 2002. – № 3. – С. 23-38.
2. Смирнов Е.П. Инновации: на пути к стратегической политике / Е.П. Смирнов // *Экономические стратегии*. – 2009. – №1. – С. 68-72.
3. Кузьменко В.П. Роль соціального капіталу Френсіса Фукуями в кооперації інноваційного виробництва та у формуванні іміджу пострадянських держав / В.П. Кузьменко // *Стратегічна панорама*. – 2007. – №2. – С. 101-110.
4. Ільїн В. Фінансова цивілізація / В.В. Ільїн. – К.: Книга, 2007. – 528 с.
5. Московский А. Институционализм: теория, основа принятия решений, метод критики / А. Московский // *Вопросы экономики*. – 2009. – № 3. – С. 110-124.
6. Коулман Дж. Капитал социальный и человеческий / Дж. Коулман // *Общественные науки и современность*. – 2001. – №3. – С. 122-139.
7. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию / Френсис Фукуяма. – М.: ООО Изд-во “АСТ”; ЗАО НППП “Ермак”, 2004. – 730 с.
8. Що таке соціальний капітал? Київська лекція Френсіса Фукуями // *День*. – 2006. – 17 жовт. (№177). – С. 4.
9. The 6th world Values Survey Wave [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.worldvaluessurvey.org/>.
10. Гальчинський А. Криза і цикли світового розвитку / А.С. Гальчинський. – К.: АДЕФ – Україна, 2009. – 392 с.
11. Knoke D. Organizational Networks and Corporate Social Capital / D. Knoke // *Corporate Social Capital and Liability* / Eds. R. Leenders, Gabbay. – Boston: Springer, 1999. – P. 17-42.
12. Мясникова Л. Деловые сети социального капитала / Л. Мясникова // *Мировая экономика и международные отношения*. – 2007. – № 7. – С. 49-55.
13. Тоффлер Э., Тоффлер Х. Революционное богатство: как оно будет создано и как оно изменит нашу жизнь / Элвин Тоффлер, Хейди Тоффлер; [Пер. с англ. М. Султановой, Н. Цыркун]. – М.: АСТ, 2008. – 569 с.
14. Краудсорсинг: помощь всемирного клуба знатоков [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.e-hesutive.ru/publications/future/article-4502>.
15. Зинченко А.П. Социальная сеть ResearchClub: инновационный мост в будущее [Електронний ресурс] / А.П. Зинченко, В.П. Ильчук. – Режим доступу: <http://www.researchclub.com.ua/club/help>.

Надійшла до редакції 20.07.2009 р.

СОЦІОЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ВИРІШЕННЯ ЖИТЛОВОЇ ПРОБЛЕМИ

Необхідність реформування житлово-комунальної сфери викликана низкою гострих проблем, усвідомлення яких суспільством спонукає уряд країни до пошуку шляхів вирішення накопичених проблем, розробки стратегічних напрямів щодо створення умов комфортного проживання населення країни, забезпечення його відтворення та всебічного розвитку.

Серед проблем сфери житлово-комунального обслуговування зазвичай визначаються такі як відсутність доступного житла для багатьох категорій населення; низькі темпи житлового будівництва; зростання тарифів та видатків населення на оплату послуг при майже незмінному їх наборі та якості; незадовільний технічний стан будівель та інженерних комунікацій; недостатній рівень фінансування цієї галузі; відсутність ефективної системи управління сферою житлово-комунального обслуговування. Поява нових суб'єктів ринкових відносин у цій сфері, а саме власників житла, актуалізує проблему розробки та впровадження ефективних форм залучення населення та його власності у процес управління житлово-комунальною сферою.

За цих обставин виникає потреба у переорієнтації соціоцентричних принципів концепції реформування сфери житлово-комунального обслуговування на людиноцентричні принципи управління змінами, у відповідності з якими людина стає метою реформи, а не її засобом. Для фіксації якісних змін у сфері житлово-комунального обслуговування потрібне запровадження моніторингу, метою якого має стати відстеження процесу наближення кількісних показників до потреб населення у послугах житлово-комунальної сфери.

© Л.М. Логачова, 2009

Теоретико-методологічні засади побудови моніторингу соціального захисту населення, до яких віднесено заходи із надання грошової соціальної допомоги, допомоги у забезпеченні житлом та інші нематеріальні види допомоги, правова допомога громадянам тощо, систематизовано у роботі [1]. Із застосуванням запропонованих методологічних підходів здійснено моніторингові оцінювання явищ соціального захисту на регіональному рівні на прикладі Львівської області у порівнянні зі станом цих явищ у Велькопольському воєводстві (Польща). Джерелом даних проведення моніторингового оцінювання служили статистичні дані без урахування оцінок, отриманих шляхом соціологічних опитувань.

Результати багаторічних вибіркового соціологічних обстежень у рамках міжнародного моніторингу "Базова захищеність населення" викладено у наукових статтях та монографіях, підготовлених фахівцями Інституту економіки промисловості НАН України.

На підставі узагальнення результатів обстежень розроблено комплексну оцінку соціальних процесів, що відбуваються у суспільстві та в економічній діяльності, запропоновано оригінальну методику визначення інтегрального показника соціально-економічної захищеності особи [2].

Аналіз тенденцій соціальних змін в українському суспільстві, виконаний фахівцями Інституту соціології НАН України, за результатами національних моніторингових опитувань відображає актуальний стан і тенденції розвитку українського суспільства в певних сферах соціальної життєдіяльності [3, 4].

Підходи до аналізу стану житлово-комунального обслуговування у порівнянні з соціальними нормативами у цій сфері викладено у роботі [5], де зазначено, що відсутність єдиного реєстру соціальних нормативів надання соціальних послуг та нерозробленість більшості нормативів, зазначених у Державному класифікаторі соціальних стандартів та нормативів, суттєво ускладнює їх використання для порівняльного аналізу нормативних показників із досягнутим рівнем споживання послуг.

Багаточисельність наукових публікацій з житлово-комунальної проблематики відображає, по-перше, її актуальність, по-друге, гостру потребу у розробці науково-методичного забезпечення реформування цієї галузі, а по-третє, неузгодженість наукового інструментарію та методів комплексного дослідження важливої соціально-економічної проблеми. Поза увагою залишаються деякі соціоекономічні аспекти управління сферою

житлово-комунального обслуговування та визначенням пріоритетів її розвитку, пов'язані з відсутністю механізмів урахування потреб населення.

Метою даної статті є розробка рекомендацій щодо визначення пріоритетних напрямів вирішення житлової проблеми на підставі гармонізації соціологічних оцінок та статистичних даних.

Розробка перспективних напрямів соціальної політики, зокрема житлової політики, зазвичай базується на оцінці сучасного стану вирішення проблем у сфері житлово-комунального господарства та тенденцій, визначених за допомогою статистичної інформації. Поза увагою залишаються впливові соціальні фактори, виявлення та оцінку яких можна здійснити за допомогою опитувань населення. Результати опитувань населення дозволяють отримати якісні характеристики соціальних процесів з урахуванням демографічних, статевікових, регіональних та інших аспектів.

Суб'єктивні оцінки якості життя, умов життєзабезпечення відображають рівень задоволення життєво важливих потреб населення, що необхідно враховувати при розробці рекомендацій щодо удосконалення соціальної політики та визначення її пріоритетних напрямів. Оцінки ступеня задоволеності житловими умовами слід розглядати у демографічному аспекті з урахуванням складу сімей та потенційної можливості його зміни у разі вирішення житлових проблем відповідно до потреб сімей.

Особлива цінність інформації, отриманої за результатами соціологічних опитувань, полягає у тому, що суб'єктивні оцінки, які відображають особисті потреби, дають можливість отримати цілісне уявлення про бажані (або "ідеальні") характеристики умов життєзабезпечення для різних категорій населення, знайти спільне та специфічне в оцінках респондентів.

За результатами аналізу тенденцій соціальних змін в українському суспільстві, викладених у роботі [4], можна виокремити показники, які характеризують зміни у сфері житлово-комунального обслуговування.

На підставі оцінок респондентів простежується тенденція збільшення розміру житла, зокрема, розмір загальної площі житла зріс із 58,9 м² на сім'ю до 65,9 м² за період 2002-2008 рр. Житлова площа збільшилася за цей період із 41,5 до 45,7 м² на сім'ю. Оцінки кількості кімнат на сім'ю залишилися майже незмінними за період 1998-2008 рр. Середнє значення цієї оцінки коливається у межах 2,6-2,8 кімнати на сім'ю за весь період спостережень.

Статистичні дані [7] та соціологічні оцінки [4, 5б] щодо кількості кімнат у квартирі дещо відрізняються, проте підтверджують домінування у житловому фонді двокімнатних та трикімнатних квартир. За статистикою питома вага однокімнатних квартир у загальному житловому фонді становить 19,2%, двокімнатних – 37,1, трикімнатних – 33,0, чотири- і більше кімнатних – 10,5%. Слід зазначити, що структура житлового фонду за кількістю кімнат у квартирі залишається майже незмінною протягом 1995-2008 рр. Зміни у бік зростання відбуваються лише у кількості та питомій вазі чотири- і більше кімнатних квартир.

Особливо помітними є розбіжності статистичних та соціологічних оцінок у співставленні питомої ваги у загальному житловому фонді однокімнатних та чотири- і більше кімнатних. На запитання про кількість кімнат у квартирі 11,2% респондентів відзначили наявність однокімнатної квартири, 20,7% мешкають у квартирі, де є чотири і більше кімнат. Натомість статистичні дані вказують на протилежні значення питомої ваги таких квартир у загальному житловому фонді.

Дослідження проблеми забезпеченості населення житлом зобов'язує провести аналіз відповідності структури квартирного фонду структурі домогосподарств України. Розподіл домогосподарств за кількістю їх членів і наявності дітей (табл. 1) дозволяє зробити висновок про зменшення середнього розміру домогосподарства, зниження питомої ваги сімей з дітьми до 18 років та відповідно зростання частки домогосподарств без дітей.

Таблиця 1

**Розподіл домогосподарств за кількістю їх членів
і наявністю дітей¹**

(відсотків)

	Роки		
	2000	2007	2008
Усі домогосподарства	100,0	100,0	100,0
У тому числі складаються з осіб			
однієї	20,9	24,0	23,7
двох	27,6	27,1	27,0
трьох	22,0	25,0	25,7
чотирьох	19,0	15,7	15,6
п'яти і більше	10,5	8,2	8,0
Середній розмір домогосподарств, осіб	2,76	2,6	2,6
Частка домогосподарств із дітьми до 18 років	43,6	37,7	37,8
Частка домогосподарств без дітей	56,4	62,3	62,2
Із загальної кількості домогосподарств частка домогосподарств із дітьми у віці, років			
до 3	5,2	6,8	7,6
до 7	13,7	15,6	15,7
до 14	32,8	28,4	29,1
до 16	38,8	32,7	33,0

¹ Джерело даних [6, 405].

Пряме співставлення уявляється неможливим через відсутність необхідної статистичної інформації щодо розподілу домогосподарств за рівнем їх житлових умов. Але опосередковано можна виявити деякі диспропорції:

1) недостатність чотири- і більше кімнатних квартир (їх питома вага становить 10,5%, а питома вага домогосподарств, які складаються з чотирьох і більше осіб, становить 23,6%);

2) гіпотетична надлишковість двокімнатних та трикімнатних квартир (питома вага квартир – 37,1 та 33,0%, домогосподарств із двох осіб – 27,0%, з трьох осіб – 25,7%);

3) недостатність однокімнатних квартир (питома вага у структурі житлового фонду – 19,2%, питома вага домогосподарств з однієї особи – 23,7%).

Статистичні дані щодо розподілу домогосподарств за кількістю їх членів різко відрізняються від оцінок соціологічного моніторингу щодо кількості осіб, які мешкають в одній квартирі [5, 56]. Коливання середньої оцінки кількості членів сім'ї, які мешкають в одній квартирі, становило 3,4 особи у 1998 р. та 3,1 особи у 2008 р. За статистичними даними середній розмір домогосподарства становить 2,6 особи.

Питома вага домогосподарств, які складаються з двох або трьох осіб, несуттєво відрізняється від соціологічних оцінок такої ж кількості членів сім'ї, які мешкають в одній квартирі. Розрив оцінок зростає із збільшенням розміру домогосподарств. Так, за статистичними даними питома вага домогосподарств, у складі яких більше чотирьох осіб, становить 23,6%, соціологічні оцінки вказують на значно вищий відсоток – 37,1%. Такі значні розбіжності можна пояснити методологічною неузгодженістю застосування понять “домогосподарство” та “члени сім'ї”. Можливі такі ситуації, коли в одній квартирі мешкають члени однієї сім'ї, які є окремим домогосподарством.

Виявлені диспропорції відображають, по-перше, незбалансованість попиту та пропозиції на ринку житла, по-друге, незбалансованість фактичного поквартирного розселення сімей та однаків. Наприклад, кількість та питому вагу однаків, які займають квартиру з двох та більше кімнат, і сімей, які складаються з трьох осіб, а проживають в однокімнатній квартирі, можливо визначити лише шляхом спеціальних обстежень або перепису населення.

З урахуванням оцінок респондентів показник середньої забезпеченості житловою площею зріс із 18,4 м² у 2002 р. до 21,2 м² загальної площі на одну особу у 2008 р. Статистичні оцінки забезпеченості населення житлом, наведені на діаграмі на рис. 1, також демонструють зростання цього показника, кількісне значення якого вище, ніж соціологічні оцінки.

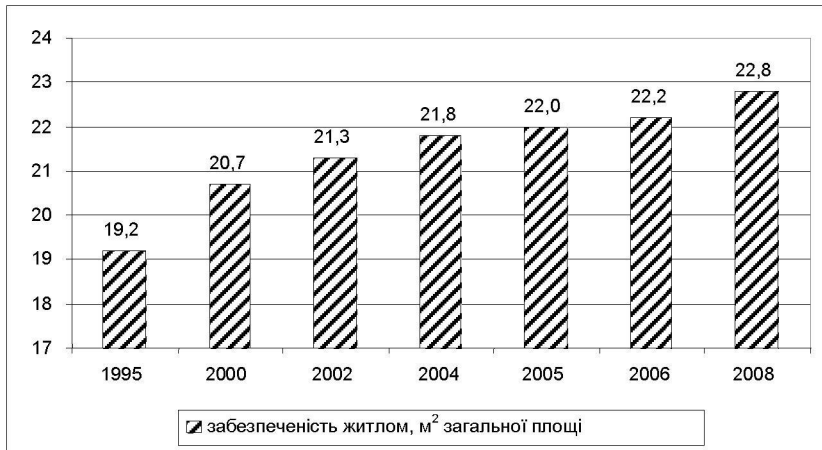

Рис. 1. Динаміка забезпеченості житлом населення України (м² загальної площі на одну особу)

Результати моніторингових оцінювань свідчать про те, що за період спостережень 1994-2008 рр. зменшується середнє значення показника кількості осіб, які мешкають в одній квартирі, з 2,6 до 1,7 особи [4, 57]. При цьому 40% респондентів вказали на спільне помешкання в одній кімнаті з однією особою, а 46,6% займають одну кімнату з 2 особами.

Якісний стрибок в оцінці житлових умов відбувається, якщо у кожного члена родини є, як правило, окрема кімната, тому метраж перестає відігравати головну роль в оцінці якості житла. Першочерговими стають інші критерії: тип будинку, район проживання, доступність для транспорту, віддаленість житла від місця роботи, родичів і т.д. При 20-25 м² житлової площі на людину виникає можливість мати кімнати різного функціонального призначення, зокрема кабінету або бібліотеки для роботи, кімнати для спілкування, прийому їжі, занять спортом тощо.

Суб'єктивні оцінки достатності (недостатності) добротного житла (їх графічне відображення наведено на рис. 2) демонструють поступове покращення житлових умов, яке відбувається не лише завдяки підвищенню показника житлової забезпеченості на одну особу, а й з урахуванням зростання його якісних характеристик.

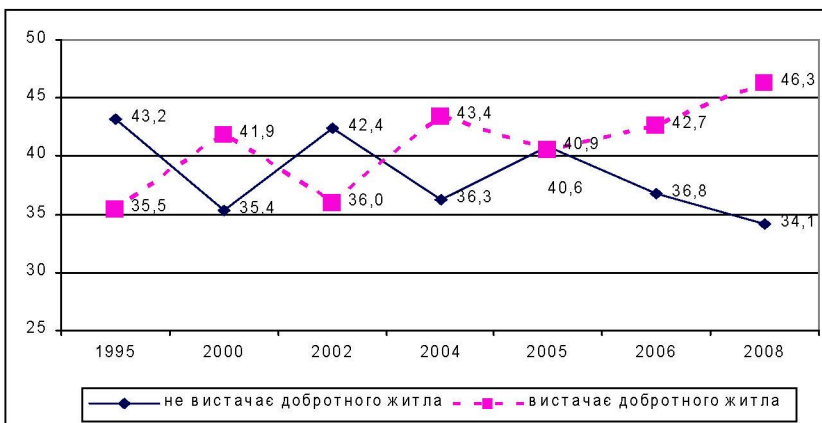

Рис. 2. Оцінка респондентами достатності добротного житла (у % до кількості опитаних)

Виходячи з оцінок респондентів щодо достатності (недостатності) добротного житла, слід зазначити суттєве підвищення за період 2005-2008 рр. частки осіб, яким вистачає добротного житла. Саме на цей проміжок часу (до середини 2008 р.) припадає період

активного іпотечного кредитування, що надало можливість багатьом сім'ям побудувати (придбати) нове житло або поліпшити свої житлові умови в інший спосіб.

Зниження частки осіб, яким добротного житла не вистачає, до найнижчої позначки у 2008 р. свідчить про позитивні тенденції у вирішенні житлової проблеми. Проте серед невдоволених своїми житловими умовами залишається більше третини населення, що свідчить про наявність потреби у поліпшенні житлових умов та необхідність її задоволення шляхом диверсифікації підходів до будівництва та розподілу житла.

Питома вага осіб, що потребують поліпшення житлових умов, розрахована з використанням даних про середній розмір домогосподарств, кількість сімей та однаків, які перебувають на квартирній черзі, становить близько 7% (або 3,3 млн. осіб) від загальної кількості населення. З урахуванням нормативів житлової забезпеченості для постановки на квартирний облік, а також норм законодавства для окремих категорій населення можна стверджувати, що першочергового забезпечення житлом потребує принаймні 3-4 млн. осіб. Натомість оцінки респондентів щодо недостатності добротного житла орієнтують на значно більшу кількість осіб, зацікавлених у вирішенні житлової проблеми (від 10 до 12 млн. осіб). Саме потреба у поліпшенні житлових умов такої кількості населення здатна сформувати ринок житла з секторальною структурою для окремих категорій населення.

Щодо благоустрою житлового фонду, слід зазначити, що оцінки респондентів дещо вищі, ніж значення статистичних показників (табл. 2).

Статистичні дані демонструють збільшення питомої ваги житла, обладнаного центральним опаленням. Натомість зниження оцінок, наданих респондентами, може свідчити про те, що активізуються процеси встановлення автономного опалення та відмови від централізованого тепlopостачання через низку причин, одна з яких полягає у невідповідності якості цієї послуги та її постійно зростаючої ціни для населення.

Висновки. Порівняння статистичних та соціологічних оцінок щодо забезпеченості житлом, достатності чи недостатності якісного житла та якісних комунальних послуг свідчить, по-перше, про наявність позитивних зрушень у вирішенні житлової проблеми населення країни, по-друге, про те, що кількість осіб, яким недостатньо добротного житла, значно перевищує кількість осіб на квартирному обліку.

Таблиця 2

Порівняльна таблиця статистичних даних та даних соціологічного моніторингу

	Питома вага загальної площі обладнаної, %			Оцінки респондентів наявності у квартирі зручностей (у відсотках до відповідей)		
	2000	2004	2008	2000	2004	2008
Водопроводом	54,2	55,4	57,8	76,4	80,8	82,3
Каналізацією	51,4	53,1	55,6	66,5	71,4	69,0
Центральним опаленням	52,8	55,1	59,6	63,0	62,8	57,2
Гарячим водопостачанням	38,6	39,3	41,3	56,5	39,7	51,0
Телефоном	45*	51*	61*	47,5	53,7	59,2

* Основні домашні телефони на 100 сімей.

За відсутності статистичної інформації щодо розподілу домогосподарств за їх житловими умовами (ці питання відсутні у стандартах вибіркового обстеження, що запроваджені в Україні з 1999 р.) уявляється неможливим диференціювати домогосподарства за рівнем їх житлової забезпеченості. Єдиним джерелом інформації залишаються соціологічні оцінки. Однак у комплексі запитань національного соціологічного моніторингу не передбачено оцінювання житлових умов з диференціацією залежно від наявності у сім'ї дітей та їх віку.

Демографічні тенденції щодо постаріння населення та високого рівня передчасної смертності чоловіків свідчать про зростання кількості домогосподарств, які складаються з однієї особи (переважно жіночої статі). Це може стати одним із ключових факторів змін у

структурі житлового фонду, які обумовлені зростанням попиту на невеликі квартири з усіма зручностями, що відповідають потребам літніх людей.

Таким чином, залишається відкритим питання, якою мірою сучасний квартирний фонд відповідає структурі домогосподарств України. Невирішеність цього питання через неузгодженість різноманітних оцінок та неврахування демографічних прогнозів ускладнює проблему задоволення потреби у житлі та формування житлових програм на перспективу.

Становлення і функціонування ринку житла і житлово-комунальних послуг стикається з проблемами як суто економічного характеру, пов'язаними з визначенням взаємозв'язку між витратами та результатами діяльності житлової сфери, так і соціальними проблемами, втіленням яких є відсутність можливості з виявлення суспільних та особистих інтересів у цій важливій сфері життєдіяльності суспільства. Це спонукає до пошуку неринкових засобів формування та задоволення попиту на житлово-комунальні послуги з урахуванням зворотного впливу економічних змінних на неекономічні (соціальні, демографічні, ментальні тощо).

Узагальнення статистичної та соціологічної інформації дає змогу виявити гострі проблеми у сфері житлово-комунального обслуговування, визначити пріоритетні напрями житлової політики з урахуванням реальних потреб сімей у поліпшенні житлових умов, уявлень та уподобань щодо облаштування житла, а також щодо обсягу та якості комунальних послуг.

Дієвість житлової політики багато в чому залежатиме від усвідомлення того, що вона не може бути зведена лише до сукупності управлінських заходів, спрямованих на досягнення науково обґрунтованих показників, кількісні значення яких є бажаними на певний період часу. Соціальна політика має базуватися на постійному багатосторонньому діалозі та пошуку компромісних рішень з урахуванням об'єктивних параметрів досягнутого рівня й тенденцій розвитку, а також суб'єктивних оцінок щодо стану вирішення гострих соціальних проблем.

Усвідомлення необхідності залучення громадськості до процесів формування житлової політики та реформування житлово-комунального господарства знайшло відображення у завданнях та заходах Загальнодержавної програми реформування і розвитку житлово-комунального господарства на 2010-2014 роки, метою якої є забезпечення сталого розвитку для задоволення потреб населення і господарського комплексу в житлово-комунальних послугах відповідно до встановлених нормативів і національних стандартів [8]. Серед завдань, які необхідно вирішити задля досягнення поставленої мети, є такі, що їх виконання передбачає використання як статистичних, так і соціологічних оцінок та може забезпечити широку суспільну підтримку виконання основних завдань у рамках реформи житлово-комунального господарства. Зокрема, сказане стосується таких завдань:

забезпечення прогнозування потреб у житлі за категоріями та визначення його необхідних обсягів на середньо- і довгострокову перспективу;

проведення державних статистичних спостережень за станом реформування та розвитку житлово-комунального господарства;

щорічне проведення соціологічних опитувань серед населення про рівень якості надання житлово-комунальних послуг.

Реалізація заходів програми дозволить забезпечити надання населенню житлово-комунальних послуг належної якості відповідно до вимог національних стандартів, гармонізованих з міжнародними або регіональними.

Перспективи подальших досліджень у даному напрямку пов'язані з необхідністю розробки методологічного забезпечення вивчення громадської думки щодо пріоритетів житлової політики та реформування житлово-комунального господарства; методологічного забезпечення прогнозування потреб у житлі на засадах вимірювання соціально важливих потреб населення й гармонізації статистичних та соціологічних оцінок; методичних рекомендацій органам місцевого самоврядування щодо розробки і впровадження місцевих програм залучення громадськості до формування житлової політики та реформування житлово-комунального господарства.

Література

1. Моніторингові оцінювання соціального захисту населення / НАН України, Ін-т регіональних досліджень; за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. Я.О. Побурка. – Львів, 2006. – 138 с.
2. Людський потенціал: механізми збереження та розвитку: моногр. / О.Ф. Новікова, О.І. Амоша, В.П. Антонюк та ін.; НАН України. Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2008. – 468 с.
3. Українське суспільство 1992-2009. Динаміка соціальних змін / за ред. д.е.н. В. Ворони, д.с.н. М. Шульги. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2009. – 560 с.
4. Головаха Є. Українське суспільство 1992-2008: Соціологічний моніторинг / Є. Головаха, Н. Паніна. – Київ, 2008. – 85 с.
5. Логачова Л.М. Соціальні нормативи у сфері житлово-комунального обслуговування / Л.М. Логачова // Соціально-економічні аспекти промислової політики: зб. наук. пр. – Донецьк: ІЕП НАН України, 2008. – С. 248-259.
6. Статистичний щорічник України за 2008 р. / Держкомстат України; за ред. О.Г. Осауленка. – Київ: ДП “Інформаційно-аналітичне агентство”, 2009. – 566 с.
7. Житловий фонд України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/zf/zf_u/2006_u.htm
8. Про внесення змін до Закону України «Про Загальнодержавну програму реформування і розвитку житлово-комунального господарства на 2004-2009 роки»: Закон України від 11 червня 2009 р. № 1511-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2009. – № 47-48. – Ст. 720.

Надійшла до редакції 09.06.2009 р.

ДОМОГОСПОДАРСТВА СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК ОБ'ЄКТ СОЦІОЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ

Сучасна економіка є складним господарським організмом, який включає велику кількість різноманітних виробничих, комерційних, фінансових та інформаційних структур, у рамках яких взаємодіють суб'єкти, що господарюють. Роль і місце кожного суб'єкта економічних відносин має особливе значення як на макро-, так і на мікрорівні. Серед них важливу позицію в національній економіці займають домашні господарства, які відіграють значну соціоекономічну роль.

У макроекономіці домогосподарства розглядаються як власники ресурсів, "споживачі" та "інвестори" в економіку і в національне виробництво при використанні своїх "сукупних доходів". Окрім цього, вони зберігають кошти та користуються ними у міру необхідності, безпосередньо впливаючи на розмір фінансових потоків у країні. Так, у США на початку 1990-х років близько 73% домогосподарств мали ощадні рахунки, 46% – поточні банківські рахунки, 20% – володіли акціями корпорацій [1]. На мікрорівні домогосподарства розглядаються насамперед як споживачі, які, виходячи зі своїх споживчих переваг, здійснюють покупку товарів (споживчих благ), при цьому вони намагаються максимізувати корисність (від споживання благ) при заданому бюджетному обмеженні (доході). У теперішній час функції домогосподарства все більш піддаються модифікаціям, що обумовлює потребу його більш детального дослідження сучасними методами.

Сучасні домогосподарства акумулюють сукупність важливих суспільних, соціально-економічних, культурних функцій. Порівняльний аналіз ведення домашнього господарства у країнах світу свідчить про той факт, що ця категорія потребує все більш широкого дослідження.

Відзначаються різноманітні під-

© Д.В. Кузнецова, 2009

ходи до вивчення особливостей цієї категорії. Так, у результаті державної політики ХХ ст. відбулось підвищення платоспроможного попиту, що відзначилось на інтелектуальному розвитку суспільства внаслідок якісних змін у багатьох сферах життєдіяльності. Як основні споживачі товарів і послуг масового попиту домогосподарства почали впливати на структуру виробництва, стимулюючи підвищення якості та оновлення асортименту. Більшість домогосподарств стало виконувати функції зберігачів - кредиторів (власників державних і приватних цінних паперів, банківських депозитів та ін.). Фахівці констатують постійне збільшення внеску праці домогосподарств у зростання національного доходу і національного багатства країн. Це можливо обґрунтувати тим, що використання та інвестування домогосподарствами своїх доходів дозволило реалізувати масштабні прориви науково-технічного прогресу в сфері зв'язку, інформації, побутової техніки, слугити джерелом фінансування ефективних суспільних програм. Зміни в соціоекономічному становищі домогосподарств, що відбувалися на пострадянському просторі, були зумовлені іншими економічними процесами і тенденціями розвитку сімейних відносин та впливом чинників, пов'язаних із системною кризою. Наслідки таких процесів призвели до накопичення невирішених соціальних, економічних, морально-етичних проблем, функціонування домогосподарств у пострадянських країнах, у тому числі і в Україні.

Мета статті полягає у визначенні ролі та специфічних рис домашніх господарств і необхідності застосування соціоекономічної парадигми до їх дослідження.

В Україні на 45,8 млн. осіб налічується близько 17 млн. домашніх господарств [2], які розрізняються за сімейним станом членів, розміром та структурою. За функціональним змістом домогосподарство значною мірою співпадає із сімейним господарством, де здійснюється праця з виховання дітей, внутрішньосімейного обслуговування, виробництва продуктів харчування для сім'ї та ін. Ці види праці зазвичай займають важливе місце і в суспільній праці теж.

Поняття «домогосподарство» має декілька варіацій, які певним чином характеризують особливість того чи іншого компонента. Згідно з рекомендаціями комісії ООН (1981 р.)

домашнє господарство «складається з однієї або декількох осіб, резидентів, що мають спільні економічні інтереси, функції, поведінку і джерела фінансування» [3]. На сьогодні більшість країн дотримується саме цього визначення ООН, але в деяких країнах використовуються й інші визначення, причому в одних країнах на першому плані переважає спільне харчування, в інших – спільне проживання. Наприклад, у деяких країнах (США, Швеція, Швейцарія) домогосподарством вважається особа або група осіб, що займають окреме житлове приміщення.

Слід відзначити, що на це впливали еволюційні зміни, а також процес безперервного формування інструментарію дослідження домогосподарств, що знайшли відображення у працях Л. Вальраса, В. Джевонса, А. Маршалла, К. Менгера, В. Парето, Є. Слуцького, Дж. Гікса. Їх ідеї та висновки суттєво збагатили методи та положення дослідження сектору домогосподарств. Помітно розширили горизонти дослідження життєдіяльності домогосподарств здобутки І. Фішера, Ф. Модильяні, М. Фрідмена. Значний внесок у визначення ролі та місця домогосподарств у національній економіці зробили А. Сміт, Т. Мальтус, Д. Рікардо, К. Маркс, Г. Госен, А. Маршалл, М. Туган-Барановський, Дж. М. Кейнс, А. Пігу. Особливі підходи до вивчення деяких функцій домогосподарства були запропоновані Г. Беккером та іншими неоінституціоналістами.

У процесі дослідження сутності та параметрів домогосподарств виникають складнощі у визначенні таких понять, як сумісне мешкання, власність, загальний дохід, відтворювальні відносини (включаючи статеві відносини, відношення до виховання дітей, відносини спорідненості і її соціальне визначення). У той же час більшість провідних зарубіжних та вітчизняних економістів і соціологів, які займаються дослідженням особливостей ведення домашніх господарств, дотримуються точки зору про їх провідну роль у відтворенні людського виробництва: "сукупність відносин, що виникають з приводу витрат на формування потенціалу та трудової активності людини в рамках сім'ї, утворюючи первинну ланку процесу відтворювання робочої сили" [4].

У процесі розвитку світової науки неодноразово зазначалось, що саме людина постає головним об'єктом та суб'єктом суспільних відносин, без якої неможливе функціонування соціальної та виробничої системи, та головним джерелом розвитку науково-технічного прогресу, в результаті якого роль і місце самої людини як особистості змінюється в процесі гуманізації загальносвітової науково-соціальної парадигми [5]. При діалектичному поєднанні біологічної і соціальної основи людини створюється принципово нова концепція людської особистості, що спричинює переоцінку сутності домашнього господарства в соціоекономічному вимірі. Людська особистість – це інтегральна сукупність фізіологічних, інтелектуальних, соціально-психологічних, морально-етичних якостей, більшість із яких формується в рамках сім'ї та домашнього господарства. Це обумовлює специфічну особливість домогосподарства як суб'єкта національної економіки, який виконує не лише економічні, але й соціокультурні та біологічні функції. Часткове послаблення колишніх фундаментальних постулатів (можливість вільної конкуренції, раціональність вибору, індивідуальність та незалежність господарюючих суб'єктів) і зростання ролі неекономічних процесів обумовило те, що поле досліджень науковців та фахівців значно поширилося на такі сторони й характеристики діяльності, які раніше перебували в межах або соціологічних, або психологічних наук.

Ці зміни спричинили активний розвиток такої науки, як соціоекономіка (від англ. – *socioeconomy*), яка була започаткована американським вченим А. Етціоні в 1990-х роках [6]. Соціоекономіка визначається як міждисциплінарна парадигма, яка стала комплексом суспільних та соціальних наук, що вивчають взаємозв'язок між економікою та суспільством, з використанням знань із соціології, історії, права, політичної науки, психології та ін. (див. рисунок). Тут йдеться про багатосторонній зв'язок між суспільством і економікою, який обумовлений як економічними, так і неекономічними чинниками. Крім того, головна особливість соціоекономіки полягає в обґрунтуванні того, що дії економічних агентів характеризуються не лише егоїстичними прагненнями (до отримання задоволення, реалізації особистого інтересу), але й спонукаються культурними нормами, моральними обмеженнями, емоціями, релігійними інтересами.

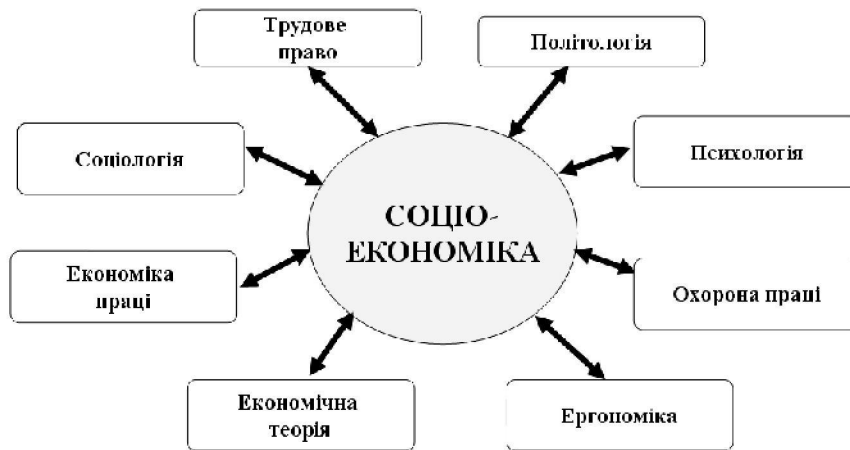

Рисунок. Взаємозв'язок соціоекономіки із суспільними науками [7]

Таким чином, головними напрямками дослідження соціоекономічного наукового комплексу в умовах сучасної економічної діяльності є економічна поведінка особистості в системі діючих правових норм, релігійних напрямів, сформованих цілей та інтересів, державного, соціального захисту, культури та моральності. Щодо мети нашого дослідження, то тут важливо зазначити соціоекономічну роль домогосподарства, його членів, принципів та особливостей ведення домашнього господарства, використання сімейного бюджету в системі соціоекономіки. Адже головна мета взаємодії економіки, людини і соціуму передбачає досягнення соціоекономічної рівноваги суспільства [8], тобто такого стану суспільства, за якого має місце усталена відповідність між економічною та соціальною сферами, узгодженість інтересів окремих людей з інтересами соціальних, етнічних, релігійних та демографічних груп і верств населення, в тому числі й інтересами держави.

Унікальна, специфічна роль домогосподарств у соціоекономічному вимірі проявляється багатогранно. Найпростіший приклад цього міститься у споживчій функції домогосподарства. Споживання є дуже складним процесом, у який залучені споживач, виробник, товар. Соціоекономічні мотиви простежуються вже на початку цього процесу у вигляді купівельної та споживчої поведінки, що в свою чергу виявляє філософію, ідеологію, креативність та культуру споживання. Так, з одного боку, багато товарів і послуг споживаються спільно (квартира, комунальні послуги, автомобіль, меблі, основна частина домашньої електроніки, книг, їжа, часом частина одягу і т.д.), що характеризує споживання як більш-менш економічно ефективний процес [9]. З іншого боку, споживання багато в чому визначається доходом сім'ї. Однак при цьому існують сім'ї, у яких доходи можуть бути однаковими, але характер споживання різний. У такому випадку маємо справу з впливом соціокультурних факторів на характер споживання, які, в свою чергу, залежать від характеру життєдіяльності членів сім'ї, ціннісних орієнтацій, культурних установок. Характер споживання в домогосподарствах тісно пов'язаний з соціалізацією споживача у сім'ї, вихованням споживчих переваг у сім'ї.

Споживчі звички та переваги, що формуються на основі соціальних та психологічних мотивів, мають важливе значення для виробника при отриманні інформації про смаки споживачів, щоб обрати відповідний тип товару, його вид та інші якості. У процесі споживання чітко простежується взаємозв'язок економічної здатності домогосподарств із соціальними, психологічними й моральними параметрами їх членів.

Інші підходи соціоекономіки у дослідженні споживання домогосподарств проявляються у визначенні їх соціально-економічного статусу, параметрів соціальної взаємодії і комунікацій, характерних вмінь та навичок особистості, моделей сприйняття та оцінки товару чи послуги, купівельної та споживчої поведінки.

Домогосподарство акумулює в собі значний комплекс характеристик: задоволення фізичних потреб людини, розвиток її духовних і професійних навиків, підвищення соціальної активності, нагромадження людського капіталу. Спостерігається значна роль релігійних інтересів домогосподарств, які можуть бути досліджені в соціоекономічному вимірі. Прийнято вважати, що релігійні основи світосприйняття є ґрунтом національних цінностей, духовно збагачуючи людину, стримуючи моральну деградацію суспільства. Релігія існує саме для суспільства, людини зокрема, володіє власними законами та викликає емоції, почуття – любові, надії, поборності, віри [10]. У свою чергу соціоекономічний аспект релігії виражається в тому, що в центрі будь-якого релігійного світогляду формується особливий комплекс цінностей, які безумовно впливають на економічну поведінку людини у сфері ринкових засад.

Висновки. Економічна роль інституту домогосподарств під впливом трансформації соціокультурних мотивів та цінностей еволюціонує та змінюється за сучасних умов. Це призводить до необхідності більш глибокого та системного дослідження цього сектору відповідно до соціоекономічної парадигми.

Проведений аналіз дозволяє визначити, що соціоекономічний аспект домогосподарства, яке представляє собою головну соціально-економічну одиницю суспільства, реалізується у споживанні, відтворенні людського потенціалу, накопиченні, зберіганні культурних цінностей та звичаїв, релігійності. Таке визначення характеризує складну природу інституту домогосподарства, підкреслюючи необхідність міждисциплінарного підходу до його аналізу.

Література

1. Васильчук Ю. Воздействие семьи на динамику рыночной экономики / Ю. Васильчук // МЭиМО. – 2007. – № 4. – С. 41-57.
2. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2008 р.: стат. зб. Ч. I / Держкомстат України. – К., 2009.
3. Можайкина Н.В. Социально-экономическая сущность категории "домохозяйства" / Н.В. Можайкина // Вісник. Міжнародний слов'янський університет. – 2008. – Т. 11. – С. 61-68.
4. Лыткина О. Трансформация семьи и домашнего хозяйства. Опыт социологического описания / О. Лыткина // Социологические исследования. – 2008. – № 5. – С. 119-125.
5. Яковенко Р. В. Місце категорій «людина» і «народонаселення» в системі сучасних соціально-економічних відносин / Р. В. Яковенко // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – № 1. – С. 11-21.
6. Этциони А. Социэкономика: дальнейшие шаги / А. Этциони // Экономическая социология. Т. 3. – 2002. – № 1. – С. 65-71 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.ecsoc.msses.ru/pdf/ecsoc_t3_nl.pdf
7. Шулус А.А. Социэкономика как межотраслевая наука: вопросы предмета, метода и форм институционализации / А.А. Шулус // Доклад 2007 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.ipdatiso.ru/up_files/doklad%2012-12-07.ppt
8. Шабанова М.А. Социэкономика: от парадигмы к новой науке / М.А. Шабанова // Общественные науки и современность. – 2006. – № 1. – С. 20-31.
9. Шмигин И. Философия потребления: пер. с англ. / И. Шмигин. – Х.: Изд-во «Гуманитарный Центр», 2009. – 304 с.
10. Нефедов А.М. Цивилизационное общество и его противники / А.М. Нефедов. – СПб.: Алетейя, 2006. – 172 с.

Надійшла до редакції 29.06.2009 р.

О.В. Воловодова, к.соц.н.,

О.В. Іщенко

ВІДНОСИНИ «ВЕРТИКАЛЬНОЇ ІЄРАРХІЇ» ЯК ОСНОВА МОДЕЛІ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА ОБ'ЄДНАНЬ ГРОМАДЯН

У межах діючої в Україні системи місцевого самоврядування, яка відокремлена від державної влади, територіальна громада є автономним первинним суб'єктом самоврядування. Вона здійснює управління процесом власного соціального відтворення та розвитку самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування, згідно з наданими повноваженнями. Це обумовлює необхідність залучення ресурсів локальних суб'єктів (інтелектуальних, інформаційних, організаційних, інноваційних, творчих та ін.) до процесу соціального відтворення та розвитку громади через створення на основі легітимних норм та правил інституційних формальних організаційних мережевих структур їх взаємодії в різних сферах життєдіяльності – правовій, економічній, соціальній, культурній, екологічній тощо.

Функціональне призначення організаційних структур полягає у забезпеченні автономної єдності (цілісності) громади як суб'єкта власного соціально-відтворювального процесу шляхом підтримки узгодженої (солідарної) взаємодії локальних суб'єктів, тобто їх співпраці на принципах партнерства. Його результатом має бути досягнення спільних цілей соціального відтворення та розвитку. На думку фахівців з проблем місцевого самоврядування, "питання узгодження дій всіх акторів ... для організації ефективного управління є ключовим" [1, 181].

У літературі відзначається, що "світ йде до нової практики розкриття життєвих сил людини через місцеві спільноти" [1, 116]. "Якщо ХХ століття було епохою управлінської револю-

© О.В. Воловодова,

О.В. Іщенко, 2009

ції, то ХХІ століття має ознаменуватись самоуправлінською революцією" [1, 115-116], яку українське суспільство не повинно пропустити.

Незважаючи на існуючу законодавчу базу, проблемі створення формальної організаційної мережевої структури (моделі) взаємодії локальних суб'єктів соціально-відтворювального процесу через систему місцевого самоврядування в особі таких представників, як органи місцевого самоврядування (які репрезентують інтереси всіх членів громади), органи самоорганізації населення (які представляють інтереси територіальних груп), недержавні організації (які репрезентують інтереси різних соціальних груп), в управлінській практиці належної уваги не приділяється. Наслідком є неефективна (дисфункціональна) організаційна модель взаємодії органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян.

Так, прийняття рішень місцевою владою, наприклад у м. Донецьку, з питань пов'язаних із формуванням фінансової бази соціального розвитку громади за рахунок використання таких її джерел, як комунальна власність, землекористування та ін., здійснюється без необхідного економічного обґрунтування, непрозорим способом в умовах відсутності контролю з боку громадян та їх об'єднань. При розробці та реалізації соціальних програм і проектів громадська експертиза, контроль, безпосередня участь громадських структур не передбачаються. Функції з відтворення соціальної інфраструктури, закріплені за місцевими органами влади, громадськістю також не контролюються. Вихід недержавних організацій на ринок соціальних послуг органами місцевого самоврядування належним чином не стимулюється і планомірне співробітництво із ними не здійснюється.

Органи самоорганізації населення – домові, вуличні, квартальні тощо комітети, що утворюють горизонтальну мережу громадського територіального самоврядування, які мають право доступу до місцевих ресурсів з метою їх використання для вирішення локальних соціальних проблем (відповідно до Закону України "Про органи самоорганізації населення"),

фактично підпорядковані органам місцевого самоврядування та частіше за все не мають ініціативних соціальних проектів.

У 2008 р. міська влада зробила все можливе, щоб не включити до Статуту територіальної громади м. Донецька конкретні процедури й механізми участі жителів та їх об'єднань у місцевому самоврядуванні.

В умовах відсторонення жителів від участі у прийнятті рішень з питань соціального відтворення та розвитку громади політика комерціалізації різних галузей міської соціальної інфраструктури призвела поки що лише до зменшення доступності соціальних послуг для населення, а не збільшила можливості вибору.

Таким чином, існуюча організаційна модель взаємодії локальних суб'єктів – органів місцевого самоврядування і громадських об'єднань – фактично ігнорує інтереси жителів. Вона не здатна інтегрувати їх, мотивувати до співпраці та об'єднати ресурси для досягнення спільних цілей, тобто забезпечити автономну єдність (цілісність) громади як суб'єкта соціально-відтворювального процесу.

Основна причина становища, що склалося, полягає у тому, що при реформуванні інституту місцевого самоврядування не було взято до уваги, що запозичена як еталон західна інституційна модель громади, яка втілює ринковий тип соціальності (соціальних зв'язків/відносин), розрахована на відповідний тип духовності, тобто духовні ресурси Західної цивілізації, без залучення яких громада як соціальний інститут не здатна здійснювати соціально-відтворювальний процес. Багато в чому це пояснюється недостатньою розробкою теоретико-методологічних засад інституційного проектування в умовах українського суспільства, що належить до "осьової"¹ Східнохристиянсько-Євразійської цивілізації. У вітчизняній науці домінуючим є формально-логічний підхід до розуміння інституційної моделі громади (як і інших запозичених інституційних моделей), згідно з яким вона вважається універсальною. Розробка наукових засад втілення цієї моделі у життя здійснюється без проведення необхідних досліджень – передпроектних, а також тих, що повинні виявляти непередбачені негативні наслідки реформи на всіх її етапах.

Виходячи із зазначеного вище *метою* даної статті є аналіз типу соціальних зв'язків (соціальності), що склалися у громаді в результаті реформування місцевого самоврядування та обумовили появу дисфункціональної інституційної організаційної моделі взаємодії органів місцевого самоврядування, органів самоорганізації населення (ООН), недержавних організацій (НДО), у порівнянні з типом соціальності західної моделі громади, який взаємопов'язаний з відповідним типом духовності.

Модернізація системи місцевого самоврядування, як і всього суспільства, здійснюється в Україні відповідно до західних еталонних (ідеальних) інституційних зразків (моделей) – інститутів демократії, ринку, соціальної держави, громадянського суспільства, автономної самоврядної громади тощо. Як відомо, у побудові основних інститутів сучасного західного суспільства втілені базові ідеальні принципи та смисложиттєві цінності Західної цивілізації, які відображають тип її духовності. Так, традиційно західні інститути "адресовані індивіду, а не колективам або групам" [3], який як автономна частина цілого, що орієнтована на вибір, самостійно, під свою відповідальність приймає рішення (за умови, що вони не обмежують свободу іншого індивіда), які виражають його вільну творчу волю. Крім того, ці інститути мають раціональну організацію. Відповідно до неї норми, що регулюють соціальну взаємодію, забезпечують рівність індивідів перед законом та реалізацію цілей (інтересів), що ясно усвідомлюються та ведуть до успіху.

В умовах, коли "якось дія має однакові наслідки для всіх" [4, 209], передбачуваність успіху визначає орієнтацію індивіда на очікування аналогічної цілераціональної поведінки з боку інших людей. У процесі взаємодії, знаходячись в ситуаціях взаємозалежності, на основі взаємодовіри індивіди узгоджують свої інтереси та максимально збільшують власні вигоди/корисність (соціальні блага).

¹ До "осьових" належать цивілізації, що виникли на основі світових релігій у період, який К. Ясперсом був названий "осьовим часом" [2, 49].

У рамках західної еталонної інституційної автономної самоврядної моделі територіальної громади громадянського типу (асоціативної) кожний індивід може використати надане йому право виступати суб'єктом місцевого самоврядування. І не лише шляхом виборів представницьких органів місцевої влади або участі у діяльності цих органів, якщо його оберуть до їх складу. Так, він має право безпосередньо брати участь у прийнятті та реалізації управлінських рішень через різні форми прямої та дорадчої/партисипативної демократії (громадські слухання, місцеві референдуми, консультативні ради та ін.), а також у рамках ініційованих ним особисто проектів через включення до горизонтальних мереж громадської участі – різноманітні структури громадянського суспільства.

Пов'язані з місцевою владою на основі легітимних формальних, у тому числі спільно вироблених правил рівноправними суб'єкт-суб'єктними стосунками співробітництва, які реалізуються у формі конкуруючого партнерства, "мережі громадянської участі сприяють формуванню міцних норм загальної взаємності (generalized reciprocity): я сьогодні це зроблю для тебе в очікуванні, що з часом ти або хтось інший відповідь мені тим самим" [5, 80]. Ефект синергії², що утворюється при цьому в процесі солідарної взаємодії/обміну (зокрема соціальні зв'язки, норми та довіру), прийнято вважати соціальним капіталом, який, на думку Р. Патнема та інших авторів, схожий на "Банк взаємних послуг" [5, 80-81].

Характерною особливістю запозиченої моделі громади є те, що мережа соціальних зв'язків (відносин), яка виникає у її рамках у результаті солідарної взаємодії автономних (самодостатніх) індивідів, котра забезпечує співробітництво, рефлексується з позицій корисності, що максимізується, в поняттях "соціального капіталу" як "банку взаємних послуг", тобто фактично відчужується. Таким чином, модель соціальної взаємодії громадянського типу, що регулюється нормами, які стимулюють споживацьку поведінку, поглинається ринковими відносинами.

Цілком очевидно, що специфічна раціонально організована мережа соціальної взаємодії та "норми загальної взаємності", що її регулюють, тісно пов'язані з відповідними ідеалами і цінностями (духовними ресурсами) західного суспільства, серед яких: пріоритет прав особистості та індивідуальних цілей (інтересів); переважаюче значення опосередкованих формальних зв'язків у порівнянні з безпосередніми неформальними (особистісними), цілераціональне ставлення до світу; мотивація досягнення (тобто зорієнтована на такі стимули, як дохід, престиж, успіх і т.ін); відповідальність; інновативність; прагматизм, соціальний добробут тощо.

Інституціоналізація взаємодії суб'єктів соціально-відтворювального процесу на основі західної еталонної моделі общини громадянського типу, що базується на ринкових засадах, не призвела в Україні до узгодження інтересів, об'єднання зусиль та партнерського співробітництва на договірних засадах місцевої влади, громадян та їх об'єднань – органів самоорганізації населення і недержавних організацій – у процесі цілераціональної діяльності в рамках відповідної організаційної структури, що дозволяє ефективно управляти спільними ресурсами і отримувати вигоду всім учасникам (синергійний результат).

У місцевих спільнотах замість очікуваної появи самостійно організованої індивідами горизонтальної "мережі громадянської участі" – вбудованого до системи прийняття й реалізації рішень асоційованого колективного локального суб'єкта, незалежного від прямого впливу органів місцевої влади, що узгоджено взаємодіє з нею на принципах партнерства на основі

формальних спільних для всіх правил, – стихійно відтворилася неформальна інституційна система соціальних відносин "вертикальної ієрархії", традиційна для умов Східнохристиянсько-Євразійської цивілізації³. Вона включає кілька різних суперечливих моделей соціальної взаємодії, що реалізуються суб'єктами соціально-відтворювального процесу.

² Під синергією розуміється результат, що виникає в результаті спільної дії, який більший, ніж був би у всіх елементів, якби вони діяли окремо [6, 401].

³ Про суб'єкт-об'єктні відносини "вертикальної ієрархії" ("ієрархічну пірамідалну структуру влади" тощо) як історико-культурний спадок, історичну традицію див., наприклад: [7, 254; 8, 76; 9, 31].

Домінуючим суб'єктом в ієрархічній системі соціальних зв'язків є соціальна група, яку представляє самоорганізована корпорація, що складається з представників органів місцевої влади та великого бізнесу. Визначаючи в ієрархії влади місце тих чи інших соціальних груп – суб'єктів соціально-відтворювального процесу та інституційних структур, що їх представляють (ОСН, НДО), – вона фактично привласнила функції місцевого самоврядування шляхом зрощування влади та власності. Аналітики відзначають, що на місцевому рівні "відбулося закріплення "олігархічного" типу формування і узгодження корпоративних інтересів" [10, 8]. Члени нелегітимної корпорації "влада+великий бізнес" здійснюють узгоджену взаємодію (співпрацю) в рамках специфічної неринкової моделі – обмінюються благами на основі "тіньових" схем, які регулюються неформальними правилами, встановленими шляхом раціонального розрахунку, й підтримуються відповідними цінностями.

По відношенню до громадян та їх об'єднань діють неформальні норми та правила дискримінаційного характеру. Примусово введені корпорацією, тобто нав'язані проти бажання та інтересів людей, вони не допускають їх до прийняття та реалізації управлінських рішень. Зокрема, виключають участь у розробці локальних нормативних актів, що забезпечують доступ громадських структур до ресурсів громади на конкурсній основі, в тому числі шляхом конкуренції з муніципальними службами за право ними розпоряджатися та ін. У той же час ці правила дозволяють членам корпорації за допомогою незаконних засобів (корупція, протекціонізм тощо) перерозподіляти власність, доходи, повноваження та інші ресурси і використовувати їх у власних інтересах. Дані правила, які відчужують місцеву спільноту від управління процесами власного відтворення, закріплюють нерівність щодо доступу громадян та їх об'єднань до ресурсів громади, нав'язують їм роль об'єктів управління – залежних клієнтів (таких, що або споживають блага та послуги, які розподіляються владою непрозорим способом через установи соціальної інфраструктури, соціальні програми тощо, за рахунок коштів місцевого бюджету, що формується у "тіні", або отримують від влади дозвіл на їх виробництво та розподіл), є соціальними обмежувачами цих процесів, мають деструктивний характер і не призводять до синергії.

Специфічну неринкову модель соціальної взаємодії реалізують територіальні соціальні групи, інтереси яких повинні захищати домові, вуличні, квартальні, селищні тощо комітети – органи самоорганізації населення. Вони утворюють горизонтальну мережу територіального громадського самоврядування, корені якої – у сотенній системі управління вічового устрою Київської Русі [11, 77]. Функціонуючи на базі сусідських спільнот, територіальні комітети використовують традиційні практики узгодженої взаємодії – взаємодопомогу і взаємопідтримку, що формувалися століттями у сільській громаді ("толока" та ін.) у процесі самоорганізованого відтворення/виживання. Ці соціальні практики засновані переважно не на усвідомлених інтересах (особистих і групових), хоча останні у сучасних умовах не виключаються, а переважно на емоційно забарвлених стійких особистих зв'язках – "почутті єдності", почутті "ми" ("гемайншафтних" відносінах, за Ф. Тьоннісом, "неорганічній солідарності", за Е. Дюркгеймом), які регулюються традиційними цінностями та моральними нормами. Добросусідство у локальних спільнотах і сьогодні розглядається як самоцінність, а не засіб досягнення прагматичних цілей. Про це свідчать, зокрема, результати нашого дослідження, виконаного у районах закриття шахт у м. Донецьку, а також дані інших джерел.

Ринкову модель взаємодії, яка знаходиться у стадії формування, реалізують соціальні групи, інтереси яких представляють інституційні структури західного зразка – недержавні організації. Узгоджена взаємодія їх членів, що здійснюється в процесі спільної діяльності, базується на особистих і групових інтересах, що усвідомлюються індивідами, та готовності їх захищати шляхом виходу на ринок соціальних послуг та конкуренції з іншими організаціями за доступ до ресурсів (грантів благодійних фондів, бізнес-структур тощо) на основі формально встановлених правил. Спільна діяльність, що реалізується спеціальними технологізованими методами (соціального проектування, соціальної роботи тощо), спрямована на зміну існуючого стану і досягнення конкретних практичних результатів (синергії) – соціального благополуччя індивідів – або таких, що входять до організацій, або таких, що утворюють

певні соціальні групи інтересів. Практика утворення асоціацій/коаліцій громадських організацій для консолідації зусиль з відстоювання інтересів різних груп жителів розповсюдження поки не отримала.

Таким чином, можна стверджувати, що неформальна модель соціальних відносин "вертикальної ієрархії", що стихійно сформувалася в українських місцевих спільнотах (та є основою для виникнення дисфункціональної організаційної моделі взаємодії органів місцевого самоврядування, органів самоорганізації населення, недержавних організацій), радикально відрізняється від запозиченої західної інституційної горизонтальної моделі соціальних відносин у громаді. Її характеризує таке: 1) наявність трьох різних суперечливих моделей соціальної взаємодії, що реалізуються різними субцивілізаційними групами жителів на основі норм та правил, закріплених в інститутах, які підтримуються ними: корпорацією "влада+великий бізнес", органами самоорганізації населення, недержавними організаціями; 2) відсутність спільних, підкріплених базовими смислами та цінностями формальних правил взаємодії; 3) домінування примусово введених корпорацією неформальних правил, що дискримінують громадян та їх об'єднання – не допускають до прийняття та реалізації рішень з питань відтворення і використання ресурсів (власності, доходів, повноважень і т.ін.), які дозволяють перерозподіляти їх на свою користь і задовольняти потреби за рахунок інших членів спільноти, відкидати ініціативи, творчість, не підтримувати громадську самоорганізацію тощо; 4) значний потенціал суперечливості, напруги, конфліктності соціальних відносин та соціальна дезінтегрованість місцевих спільнот; 5) демотивованість громадян стосовно участі у вирішенні місцевих проблем, оскільки у системі відносин панування-підпорядкування, що склалася у громаді, використати формально надане право на місцеве самоврядування неможливо; 6) відсутність активності з боку громадян та їх об'єднань – ОСН, НДО – з питань контролю або зміни системи управління процесом соціального відтворення та розвитку територіальних спільнот, у тому числі за рахунок реалізації ними суспільно значущих інноваційних проектів тощо.

Резюмуючи викладене вище, можна стверджувати, що різномірні моделі соціальної взаємодії, які реалізуються в межах територіальної громади корпорацією "влада+великий бізнес", органами самоорганізації населення, недержавними організаціями, регулюються, головним чином, неформальними нормами та правилами. Ці інституційні структури репрезентують інтереси різних груп населення, що спонтанно тяжіють до різних типів соціальних зв'язків, на яких засновані відповідні моделі соціальної взаємодії – ринкових або тих чи інших різновидів неринкових з властивими їм особливостями і можливостями. Цілком очевидно, що притаманний кожній з трьох груп жителів тип соціальних зв'язків, тобто тип соціальності, пов'язаний з відповідним типом духовності.

Тип духовності визначають взаємопов'язані складові онтологічної і гносеологічної природи, що мають абсолютний характер, з питань: що є добро або зло та як пізнавати істину, які розкривають смисл існування і надають життю людини, групі, до якої вона належить (а також громаді, суспільству в цілому), вищий сенс. Онтологічна складова духовності експлікується через світоглядну картину світу – сукупність стійких уявлень/знань про світ та його оцінку і пов'язані з цим ідеали, базисні смисложиттєві цінності, зразки моральної поведінки і взаємодії тощо, а гносеологічна – через форми досягнення істини (пізнавальної активності).

Виходячи з викладеного вище можна вважати, що кожна з трьох груп жителів має специфічні ідентифікаційні ознаки соціального і духовного (духовно-культурного) змісту.

Згідно з думкою деяких українських соціологів (Є. Головахи, Н. Паніної, В. Буреги, І. Кононова та ін.), що спираються, зокрема, на дані про стійкі електоральні уподобання населення, в Україні існують три різномірні соціокультурні групи, які локалізовані територіально – у Західному, Центральному та Південно-Східному регіонах країни. При очевидній територіальній локалізації цих груп, які фактично є субцивілізаційними (умовно їх можна назвати західною, євразійською та азійсько-європейською), особистості того чи іншого субцивілізаційного типу, які їх утворюють, тим не менш не прив'язані жорстко до відповідних територій. Про це свідчать ті ж самі електоральні уподобання. Крім того, інтереси даних субцивілізаційних груп повсюди репрезентовані через адекватні їм інститути. Так, у сфері

місцевого самоврядування інтереси західної субцивілізаційної групи представляють НДО, євразійської групи – ОСН, азієвропейської групи – органи місцевої влади.

Становище у сфері соціальних відносин, яке склалося у громадах, багато в чому пояснюється тим, що правлячі еліти, які реформують українське суспільство, представляють інтереси субцивілізаційних груп-суб'єктів у структурі кодів (програм відтворення), у яких "осьовий" елемент не відіграє скільки-небудь значної ролі. Така роль належить іноцивілізаційним компонентам (західному й азійському), які інкорпоровалися до кодів цих груп у процесі історичного генезису українського соціуму і зараз блокують його "осьову" ідентичність.

Як відомо, ключовим "осьовим" ідеальним елементом кодів – відтворювальних програм Східнохристиянсько-Євразійської цивілізації, яку конститує православна релігійна система, і України як її цивілізаційно-національної складової частини – є ідея духовного спасіння (преображення/ удосконалення) людини. Воно відбувається через специфічну взаємодію (зв'язки, відносини) – у стані любові та духовного єднання в межах соборної духовної спільноти "шляхом синергії – координації, узгодженості, співпраці людських енергій та благодаті" [12, 64] і передбачає такий синергійний результат, "як досконале поєднання енергій людини із Божественною енергією, благодаттю" [12, 64]. Таким чином, "осьова" ідеальна програма, що транслюється із покоління в покоління кодом цивілізації та кодами цивілізаційно-національних складових, відтворює ідеальні взаємопов'язані типи духовності і соціальності, які їм притаманні.

Цілком очевидно, що ідеальний специфічний (унікальний) синергійний результат процесу спасіння (преображення/удосконалення) може бути досягнутий завдяки реалізації "осьової" ідеальної програми відтворення людини і спільноти, яка розрахована на специфічні духовні ресурси, лише тоді, коли ці ресурси будуть залучені через відповідну систему відносин, які є безпосередніми. Не підлягає сумніву також, що при проведенні інституційних реформ "осьова" ідеальна програма відтворення, яка притаманна українському соціуму, має бути врахована при розробці власних еталонних (ідеальних) інституційних моделей, у тому числі моделі самоврядної територіальної громади.

Спрощений підхід до реформування місцевого самоврядування на основі західної еталонної моделі громади при ігноруванні базисного "осьового" ідеального типу духовності українського суспільства та відповідного йому типу соціальності, а також факту існування трьох субцивілізаційних груп-суб'єктів соціально-відтворювального процесу, типи духовності-соціальності яких не співпадають, призвів, як вже відзначалось, до непередбаченого результату. Це – стихійне виникнення у громаді особливої неформальної інституційної моделі соціальних відносин "вертикальної ієрархії". Домінуючим суб'єктом самоврядування в ній є азієвропейська субцивілізаційна група, інтереси якої репрезентує самоорганізована корпорація "влада+великий бізнес", що привласнила функції місцевого самоврядування шляхом зрощування влади і власності.

Безсумнівно, модель соціальних відносин "вертикальної ієрархії", що породжує дисфункціональну інституційну організаційну модель взаємодії органів місцевого самоврядування, органів самоорганізації населення, недержавних організацій, яка не спроможна забезпечити їх мотивацію до співпраці і об'єднання зусиль для реалізації спільних цілей соціального відтворення та розвитку громади, є нежиттєздатною.

Не передбачене реформаторами виникнення у громаді цієї "вертикальної" моделі соціальних відносин пояснюється принциповою неможливістю засвоєння в умовах українського суспільства, яке належить до Східнохристиянсько-Євразійської цивілізації, західного еталонного (ідеального) формально-правового інституційного зразка (моделі) самоврядної територіальної громади. Справа в тому, що ця запозичена інституційна модель, якій притаманні специфічні горизонтальні партнерські соціальні зв'язки локальних суб'єктів соціально-відтворювального процесу ринкового типу, розрахована на відповідний тип західної духовності – духовні ресурси автономних індивідів, що є членами громади. Ефективно функціонувати вона може лише за умови залучення даних ресурсів до соціально-відтворювального процесу через відповідну асоціативну мережеву організаційну модель взаємодії органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян.

Реформування на основі західного еталонного зразка інституту місцевого самоврядування не призвело до появи в українських місцевих спільнотах достатньої кількості автономних відповідальних ініціативних індивідів, таких що: вміють мислити у парадигмі інтересів; знають свої права у сфері місцевого самоврядування; намагаються реалізувати ці права через участь у громадських об'єднаннях (як і за рахунок інших можливостей) для зміни інституту місцевого самоврядування таким чином, щоб він відповідав як їх особистим зростаючим соціальним потребам, так і (автоматично) громади в цілому; користуються методами формально-логічного розрахунку оптимального варіанта досягнення поставлених цілей на основі встановлення балансу інтересів різних соціальних груп; узгоджено взаємодіють як між собою, так і з органами місцевої влади згідно з формальними легітимними нормами та правилами, в тому числі спільно розробленими, що забезпечують економічно раціональну поведінку, максимізацію корисності та отримання соціальних благ всіма членами громади, тобто синергійний результат. Свої інтереси, як уже відзначалось, усвідомили лише представники азієвропейської субцивілізаційної групи, яку репрезентує нелегітимна корпорація "влада+великий бізнес".

Таким чином, у результаті модернізації місцеві спільноти позбулись попередньої програми соціального відтворення та розвитку у межах радянської інституційної моделі "соцміста – міста при промисловості", яка була заснована на неринкових соціальних відносинах, державній, переважно галузевій, системі управління територіями та відповідних ідеологічних ресурсах. Однак вони не отримали необхідних імпульсів для самоврядної соціально-відтворювальної діяльності на основі західної еталонної інституційної моделі громади з ринковим типом соціальних відносин (взаємодії/співпраці), що розраховані на адекватні їм духовні ресурси, тому що такий вид ресурсів в українських громадах у необхідному обсязі відсутній.

Духовний потенціал запозиченої формально-раціональної моделі громади не може реалізуватися в українських спільнотах – мобілізувати жителів і залучити їх до спільної соціально-відтворювальної діяльності. Це пояснюється тим, що ідеалом українського суспільства, яке належить до Східнохристиянсько-Євразійської цивілізації, є не соціальне благополуччя автономних індивідів, а духовне преображення особистостей у процесі їх взаємодії в межах соборної духовної спільноти, що з'єднує всіх енергією любові, а не завдяки раціональному розрахунку оптимального варіанта досягнення поставлених цілей (інтересів).

Домінування у вітчизняній науці формально-правового підходу до розуміння інституту територіальної громади (як і інших інститутів) та невідповідність об'єктивно існуючої цивілізаційної "осьової" ідентичності українського суспільства, що визначається православним типом духовності, її суб'єктивній інтерпретації реформаторами як такої, що є аналогічною західній, не сприяють розробці фахівцями ідеальної інституційної моделі самоврядної громади, що розрахована на власні духовні ресурси та здатна забезпечувати відтворювальний процес у цивілізаційно-національних умовах українського суспільства.

Зазначене вище актуалізує необхідність, по-перше, дослідження духовних ресурсів локальних суб'єктів українських громад з метою виявлення їх "осьового" потенціалу, який може бути залучений до самоврядного соціально-відтворювального процесу. По-друге, доцільною є розробка адекватних для залучення потенціалу "осьових" духовних ресурсів (а на їх основі – інтелектуальних, творчих та інших видів ресурсів) формальних інституційних організаційних структур (моделей) взаємодії локальних суб'єктів та правил її регуляції у різних сферах життєдіяльності громади – правовій, економічній, соціальній, культурній, екологічній тощо.

Поетапне втілення даних розробок до управлінської практики буде сприяти поступовій трансформації існуючих дисфункціональних організаційних моделей взаємодії органів місцевого самоврядування, органів самоорганізації населення, недержавних організацій та інших локальних суб'єктів у функціональні, що діють на основі легітимних формальних норм та правил, які базуються на відповідних смисложиттєвих цінностях та моральних нормах і об'єднують їх зусилля для досягнення спільних цілей. Впровадження у життя цих функціональних організаційних моделей взаємодії буде спонукати нелегітимні корпорації "влада+великий бізнес" до виходу з "тіні" і сприяти зміні системи соціальних відносин "вертикальної ієрархії", що є обмежувачем соціально-відтворювальних процесів, на таку, яка відповідає суспільним потребам. Ці зміни також будуть сприяти поступовому формуванню у

локальних суб'єктів спроможності до співпраці відповідно до "осьової" ідеальної програми відтворення, що транслюється в українському суспільстві цивілізаційно-національним кодом із покоління в покоління.

У межах діючої в Україні системи місцевого самоврядування територіальна громада є автономним первинним суб'єктом самоврядування. Але інституціоналізація взаємодії суб'єктів соціально-відтворювального процесу на основі західної еталонної моделі общини громадянського типу, що базується на ринкових засадах, не призвела в Україні до узгодження інтересів, об'єднання зусиль та партнерського співробітництва на договірних засадах місцевої влади, громадян та їх об'єднань – органів самоорганізації населення і недержавних організацій. Неформальна модель соціальних відносин "вертикальної ієрархії", що стихійно сформувалася в українських місцевих спільнотах (та є основою для виникнення дисфункціональної організаційної моделі взаємодії органів місцевого самоврядування, органів самоорганізації населення, недержавних організацій), радикально відрізняється від запозиченої західної інституційної горизонтальної моделі соціальних відносин у громаді.

Висновки. Необхідним є дослідження духовних ресурсів локальних суб'єктів українських громад з метою виявлення їх потенціалу, який може бути залучений до самоврядного соціально-відтворювального процесу, а також розробка формальних інституційних організаційних структур (моделей) взаємодії локальних суб'єктів, адекватних для залучення потенціалу духовних ресурсів громад (а на їх основі – інтелектуальних, творчих та інших видів ресурсів).

Поетапне втілення даних розробок буде сприяти зміні системи соціальних відносин "вертикальної ієрархії", що є обмежувачем соціально-відтворювальних процесів, на таку, яка відповідає суспільним потребам, а також поступовому формуванню у локальних суб'єктів спроможності до співпраці відповідно до цивілізаційно-національних особливостей українського суспільства.

Література

1. Гладышев А.Г. Муниципальная наука: теория, методология, практика / А.Г. Гладышев, В.Н. Иванов, В.И. Патрушев; Акад. наук социал. технологий и мест. самоупр.; Отд-ние РАЕН "Инноватика социал. упр."; Моск. гос. социал. ун-т; Акад. социал. упр. – М.: Муницип. мир, 2003. – 284 с. – (Энцикл. упр. знаний. Муницип. наука).
2. Ясперс К. Смысл и назначение истории / К. Ясперс; [пер. с нем. М.И. Левина]; сост. М.И. Левина, П.П. Гайденко. – М.: Республика, 1994. – 527 с.
3. Бек У. Собственная жизнь в развязанном мире: индивидуализация, глобализация и политика [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.soc.pu.ru/publications/pts/bek_3.html.
4. Патнам Р.Д. Творення демократії: Традиції громадянської активності в сучасній Італії / Р.Д. Патнам разом з Р. Леонарді та Р.Й. Нанетті; [пер. з англ. В. Ющенко]. – К.: Видавництво Соломії Павличко "Основи", 2001. – 302 с.
5. Патнэм Р. Пролетающая комьюнити, социальный капитал и общественная жизнь / Р. Патнэм // Мировая экономика и международные отношения. – 1995. – №4. – С. 77-86.
6. Горностаева М.В. Синергетика (синергия) / М.В. Горностаева // Социологическая энциклопедия: в 2-х т. Т.2. – М.: Мысль, 2003. – С. 401-402.
7. Степаненко В.П. Образи громадянського суспільства у вітчизняному соціологічному теоретизуванні та політикумі / В.П. Степаненко // Проблеми розвитку соціологічної теорії: наук. доп. і повідом. Першої Всеукраїнської соціол. конф. / Соціологічна асоціація України, Ін-т соціол. НАН України; М.О. Шульга (наук. ред.) та ін. – К., 2001. – С. 252-256.
8. Цветков В.В. Демократія. Управління. Бюрократія: в контексті модернізації українського суспільства: моногр. / В.В.Цветков, В.П. Горбатенко. – К.: Ін-т держ. і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. – 248 с.
9. Що закон грядущий нам готує? // Аспекти самоврядування. – 2002. – №4 (16). – С. 30-34.
10. Економічна демократія та розвиток місцевого самоврядування в Україні: зб. наук. ст. / за ред. Я.А. Жаліла. – К.: НІСД, 2003. – 100 с.
11. Григорьев В. Идеиные и институциональные истоки местного самоуправления в Украине / В. Григорьев // Юридический вестник. – 1998. – №2. – С. 76-81.

12. Хоружий С.С. Опыты из русской духовной традиции / С.С. Хоружий. – М.: Изд. дом "Парад", 2005. – 448 с.

Надійшло редакції 14.10.2009 р.

ПІСЛЯМОВА

Тематика і зміст статей, наведених у збірнику, спрямовані на обґрунтування і визначення потреби розвитку в Україні соціоекономіки як наукового напрямку дослідження взаємозв'язку між економікою і суспільством, між економічними та позаекономічними змінними, що впливають на формування ринкових відносин, перебіг соціальних процесів у суспільстві і вибір стратегій здійснення ринкових реформ.

Перспективи застосування соціоекономічного підходу для розробки та реалізації ефективних стратегій ринкових реформ розглянуто через призму вирішення важливого завдання соціоекономіки, яке полягає в мобілізації ресурсів економічного зростання з урахуванням особливостей соціальної організації та культури українського суспільства.

Інтеграція зусиль економістів, соціологів, психологів у дослідженнях людського капіталу, трансформації соціального капіталу в економічний та фінансовий капітал надає нові можливості його ефективного використання для забезпечення сталого розвитку суспільства.

У збірнику надано можливість висвітлення альтернативних думок щодо становлення та розвитку нового наукового напрямку – соціоекономіка. Визнання соціальної економіки як більш прийнятної шляху розвитку будь-якої країни повинно мати розвинену теорію моральної економіки, щоб відійти від традиційної моделі “економічної людини” з одночасним зростанням значущості соціальної орієнтації економіки з посиленням соціальних вимог до господарського механізму управління економікою.

Розвиток соціоекономіки сприятиме більш глибокому усвідомленню економічних і соціальних процесів, мобілізації наявних економічних і соціальних ресурсів для підвищення рівня та якості життя населення, досягнення високих параметрів соціального відтворення.